

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ВАЉЕВО

Г Л А С Н И К

47

Ваљево 2013.

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ВАЉЕВО
ГЛАСНИК

47
2013

Главни уредник
Алекса Томић

Редакциони одбор
др Синиша Мишић, др Милан Милићевић, др Недељко Радосављевић,
др Владимир Кривошејев, Јелена Пајловић, Милча Мадић, Дејан Поповић,
Снежана Радић (секретар редакције)

Рецензенти
др Љубодраг Димитријевић
др Синиша Мишић

Превод на енглески
Соня Милановић

Тираж
500 примерака

Графичка реализација и штампа
МС, Ваљево

Адреса Редакције
14000 Ваљево, Поп-Лукина 52, тел. 014/221-028
e-mail: arhivvaljevo@gmail.com www.istorijiskiarhiv.rs

Часопис излази једанпут годишње.

Издавање часописа финансира Град Ваљево

ГЛАСНИК
Број 47, година 2013.

HERALD
History archive Valjevo
number 47, year 2013.

САДРЖАЈ CONTENTS

ЧЛАНЦИ ARTICLES

Снежана Радић: Роми са Баира покрштавање и досељавање у Ваљево крајем XIX века	5
Snežana Radić: Romani people from Bair - christianization and immigration to Valjevo in the late 19 TH century	
Милорад Радојчић: Стрељање на Буковима	39
Milorad Radojčić: Executions in the village of Bukovi	

ПРИЛОЗИ SUPPLEMENTS

Душко Кузовић, Народно градитељство конске на јужним падинама планине Повлен	83
Duško Kuzović, Traditional architecture corn granaries on the southern slopes of the mountain Povlen	
Милорад Радојчић: Љижани носиоци Карадорђеве звезде	99
Milorad Radojčić: Karadordes star bearers from Ljig	
Милорад Белић: Прилог квантификацији жртва Другог светског рата на подручју општине Ваљево	129
Milorad Belić: Contribution to quantification of the victims of world war II on the territory of municipality of Valjevo	
Марина Ћировић: Певачка дружина Чика Љуба кроз писану штампу до 1941. године	153
Marina Ćirović: Choral society Čika Ljuba (Uncle Ljuba) in newspapers until the year 1940	

ИЗ РАДА АРХИВА**OUT OF THE ARCHIVE'S WORKS**

- Снежана Лазић: Легат Милорада Мишковића у Историјском архиву Београда 159

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ**REVIEWS**

- Милорад Белић: Још неколико података о Стевану Бороти 165

- Снежана Радић: Милорад Радојчић: Доња Буковица село код Ваљева 168

БИБЛИОГРАФИЈЕ**BIBLIOGRAPHIES**

- Милча Мадић: Библиографија историографских издања о ваљевском крају објављених 2013. године 171

In memoriam

- Милорад Радојчић: Милован Илинчић 1924-2013. 177

- Милорад Радојчић: Мирко Бојанић 1938-2013 181

Снежана Радић
Међуопштински историјски архив Ваљево
snezana.arhiv@gmail.com

РОМИ СА БАИРА – ПОКРШТАВАЊЕ И ДОСЕЉАВАЊЕ У ВАЉЕВО КРАЈЕМ XIX ВЕКА

Апстракт: У раду се говори о Ромима из ваљевског краја, о њиховом преласку из мухамеданске у православну веру при Цркви у Ћелијама, недалеко од Ваљева. Дат је попис Рома из цеквених матичних књига Цркве Ћелијске, када је око 150 Рома свечано покрштено 19. априла 1892. године. Попис садржи стара имена, новокрштена имена, датуме рођења или године старости, имена родитеља и њихова занимања, као и имена кумова угледних грађана Ваљева. Крајем XIX и почетком XX века Роми се досељавају у Ваљево, нарочито на Байр, северну падину брда Видрак с десне стране Колубаре.

Кључне речи: Роми (Цигани), крштење, грађанин, Црква Ћелијска, Байр, Ваљево.

ROMANI PEOPLE FROM BAIR - CHRISTIANIZATION AND IMMIGRATION TO VALJEVO IN THE LATE 19TH CENTURY

Abstract: This paper discusses the Romani people in Valjevo region, their transition from Mohammedan to the Orthodox faith in the Ćelije Church, near Valjevo. Paper presents a list of Romani people noted in Ćelije Church registers, where around 150 Romani people officially became Christians on 19th of April, 1892. The list contains old names, then new names given at baptism, dates of birth or age, parents' names and their occupations, as well as the names of the godfathers, which were prominent citizens of Valjevo. At the end of 19th and early 20th century, Romani people settled in Valjevo, especially in part of town called Bair, located on the northern hillside of Vidrak hill, on the right side of the Kolubara River.

Keywords: Romani people (Gypsies), the baptism, the citizen, Ćelije Church, Bair, Valjevo.

Увод

Роми, познати и као Цигани, су народ пореклом из Индије. Данас живе широм света, углавном у Европи у коју су пристизали од X до XIX века. Насељавање Рома на Балкан поклапа се са турским освајањима.

Има их око 2.500.000, највише у Румунији. За Србију нема прецизних података и тај број се креће од 150.000 до 600.000! У Србији живе етички Египћани и Ашкалије. Постоје четири скупине. Турски Роми насељили су се у XIV веку. Међу њима су две групе, тзв. Гажикано Роми (српски Роми) који су прихватили хришћанство и Курански Роми, углавном исламске вероисповести. Другу скупину чине Бели Роми, који су у Србију дошли из Босне и углавном су у Подрињу. Они су претежно везани за насеља, немају склоности ка номадском начину живота. Већином су муслимани и говоре српски. Затим, као трећа група издавају се Влашки Роми. Најзад, четврта скупина су Мађарски или Банатски Роми који су у Србију дошли из Аустроугарске. Њихов долазак је повезан са трговином коња.

Роми себе на свом језику називају Ромима, док их припадници неких других народа називају Циганима. Назив „Цигани“ дugo је био до вођен у везу са прогоном овог народа, чиме је стекао пехоративну конотацију. Такође, још из Византијског царства сматрани су за оне које „не треба додирнути“ што је у вези с деветовесквном јеретичком сектом која је била оптужена да се бави магијом и прорицањем будућности. У већем делу Европе Роми су познати као „Цигани“ – француски: *Tsigane* („Циган“); македонски: Циган; немачки: *Zigeuner* („Цигојнер“); руски: *Цыгане* („Цигање“); бугарски: *Цигани* („Цигани“); италијански: *Zingari* („Cingari“); испански: *Gitanos* („Hitano“)... У енглеском језику се за Роме користи назив „Gypsy“, за који се сматра да је изведен од имена „Египат“, због некадашњег веровања да су Роми били староседеоци Египта. Већина Рома себе ословањава по генеричком имену Ром, што у преводу значи „човек“ или „муж/супруг“. Роми припаднике других народа користе назив „гаџо“. Говоре ромским језиком, који припада индијској групи језика индоевропске породице језика. У верском погледу Роми су нејединствени, јер их има православних хришћана и муслмана, као и других вера. И то говори о њиховој жељи да се уклопе у средину у којој живе.

У устанку 1804. године Роми су учествовали на страни Срба. Чак су биле установљене и „циганске војводе“ као представници Рома на уставничкој скупштини. У Србији ослобођеној од турске власти Ромима су призната грађанска права: на личну слободу, на једнакост пред судом, на земљишну баштину, на слободу вероисповести и поштовање обичаја и традиције. Успостављена српска власт је настојала да проглашава права оствари.¹ Уставничке власти су, ту и тамо, уступале Ромима земљиште за насељавање, које се састојало од напуштених турских имања.

Сретењски устав из 1835. године прописује правну једнакост свих грађана Србије пред властима, без обзира на етичку припадност.

¹ Јакшић и Баптић, 2005, 21, 22.

У периоду Другог светског рата били су изложени страшном погрому од стране окупационе и квислиншке власти. Према неким подацима у тадашњој Југославији убијено је око 27.000 Рома.

У правном поретку бивше СФРЈ, скоро све време, било је спорно да ли Роми спадају у категорију „етничких група“ или у категорију „народности“, тј. националне мањине. То што су их неке федералне јединице дефинисале као етничке групе чинило их је грађанима „трћег реда“.

Тек је фебруара 2002. године Скупштина СРЈ усвојила Закон о заштити права и слобода националних мањина² којим је ромској националној заједници и формално признат статус националне мањине. Од тада је држава донела још неке законске и подзаконске акте, а последњи је, исто, Закон о заштити права и слобода националних мањина Републике Србије,³ од августа 2009. године.

Радован М. Драшковић у свом рукопису о Ваљеву,⁴ осврће се на становништво Ваљева у другој половини XIX века и насељавање Ваљева после буна када је у Ваљево приспело око 200 породица и цитира рукопис Љубе Павловића – Из историје Ваљева: „Један број отменијих породица насељен је под Баиром и тај крај је назват Црна Гора. То је онај брдњак изнад данашњег купатила, који је некад био у поседу Јована Бобовца.“ Даље Драшковић пише да се на прсте, једва нешто више, могу набројати Ваљевци чији су дедови или бабе рођени у Ваљеву. „Прилив и одлив становника је после 1815. био веома жив. Нарочито је био изражен после буна, преврата, револуција... Поред исељавања, породице су се губиле и изумирањем.“

У првој половини XIX века основано је Баирско варошко гробље⁵ на северној страни брда Видрак званог Баир (то на турском означава обалу или брег), који се издига јужно изнад десне стране Колубаре и старе чаршије Тешњар. У том делу чаршије су се налазили Епископски двор, као и дворови Јеврема Обреновића, Јована Симића Бобовца и других знаменитих личности с краја XVIII и прве половине XIX века.

Крајем XIX и почетком XX века испод самог гробља насељавају се Роми, а изнад ваљевске „елите“.

² Сл. лист СРЈ, бр. 11/2002.

³ Сл. гласник РС, бр. 72/2009.

⁴ Драшковић, 1987, 215-216.

⁵ Мадић, 2005, 9.

У листу „Народни Дневник“, Београд 1892, објављен је текст под насловом „Крштење мухамеданца у Ђелијама“.⁶

Изводи (*препис*)

„Код малене цркве ћелијске, један сакат далеко од вароши Ваљева, скоро нечујно почивају блажени остаци великога јунака Бирчанина Илије, кога бесне дахије турске на веру домамише у Ваљево и погубише... И ми смо данас доживели да видимо последњу заосталу групу Мухамеданца на овом крају, како се на гробу овога славнога јунака одриче вере, која је огрезла у крви невино ...“ Архиепископ београдски и митрополит српски Михаил је тим поводом упутио је 30. марта 1892. године акт следеће садржине: „Дајемо благослов, да се све означене породице вере Мухамедове у списку ћелијског свештеника Андрије Јовановића приведу у нашу веру, попуто се претходно упознају са основама вере наше. Крштење њихово извршиће се по прописима наше свете цркве, а бракови њихови остаће у снази, попуто им се молитва очита. Дајући благослов за прелазак у нашу свету веру, похваљујемо ревновање јереја Андрије, које је уложио око преображавања Мухамеданца у православље. По преласку у веру нашу известиће духовни суд.“ На основу овог акта, 19. априла 1892. године, по старом, 6. маја по новом, код цркве ћелијске на најсвечанији начин извршено је „свето крштење“.

Преподневној литургији у први ћелијској присуствовали суprotoјеј ваљевски Радомир Јовановић, који је дошао са ђаконом да би у име највише духовне власти спровео значајни акт, затим они који ће се крстити, њихови кумови, представници српске и окружне власти и „радознали“ народ из Ваљева и околине. По свршеној литургији, иако је киша падала, свештенство, ђаци „с рипидама и чирацима“, народ с барјацима, уз пупањ прангија и јеку звона, упутили су се ка реци Градац да би се извршило крштење нововерника. До саме реке била је направљена трибина за свештенство, а до ње два заклона за крштавајуће, један за свлачење, други за поливање освећеном водом и миропомазање. Крштење је обавио поп Андрија Јовановић. За њега је написано да је у борбама за ослобођење и независност Отаџбине, био један од бораца – свештеника из овога краја са „са сабљом и крстом у руци“. Највеличанственији моменат је био када су крштавајући одрасли и кумови са свећама у рукама, а малом децом на рукама, обилазили око крстонице. Иначе, није било дозвољено муж и жена кумују једној породици. Затим је поп Андрија новокрштенима поделио крстиће на трачицама које ће носити на „прси-

⁶ Међуопштински историјски архив Ваљево (у даљем тексту: МИАВ), В.9.342. Збирка преписа, кут. инв. бр. 11

ма“ да би он, као њихов свештеник пазио на њихово понашање и владање. Трачице су даровали грађани Ваљева: г. Милутиновић Радо, г. Обрадиновић Тимотије и г. Ђокић Љубисав. Онда је одржао подужи говор о љубави међу ближњима и да је боље изгубити главу него душу своју, о верности према краљу Александру I и Отаџбини, да депу дају у школе, а да ће кумови – сведоци пред Богом чувати добијену веру и имена вековима, и да „примиши на се ту пријатну али тешку дужност“ обавезни су да се старају о њиховом хришћанском и грађанском васпитању. По завршетку церемоније новокрштени су целивали крст јеванђеља и икону и примили анафору, а затим су честитали једни другима и примали честитке од својих кумова. Ови су, како прилика налаже, показали „примерено милосрђе“ награђујући их „обилним даровима“. Тим поводом организовано је „весеље, уз песму и иранку, уз пуцање прангија и јеку звона трајало је до мркле ноћи.“

(препис)

„Списак Крштених и њихових кумова

1. Г. Михаило Ступаревић, учитељ школе Ћелијске, крстио је Ђорђа Грачанина, старешину највеће фамилије Салкић.
2. Г. Влајко Тадић, економ из Ваљева, крстио је: Борка, Момчила, Манојла, Миодрага и Лепосаву.
3. Г. Војислав Тадић, трговац, крстио је Милутину, Рајну, Љубинку, Милошку, Часлава и Милојку.
4. Г. Јовиша Ђурић крстио је: Марка, Спасенију, Обренију, Јованку, Симеуну, Ђорђа, Петра, Драгольуба, Љубицу, Марију и Анђелију.
5. Јеврем Филиповић, трговац, крстио је: Милојка, Светислава и Зорку.
6. Анка Обрадиновићева крстила је Загорку.
7. Радојка Јовановићева крстила је: Даринку Грачаник и Зорку Милићевић.
8. Мица (Срет.) Ђурићева крстила је: Даринку Грачанин.
9. Миљана П. Ђурић крстила је: Ангелину Грачанин.
10. Једа Стеве Ђорђевића, крстила је: Зорку, сви из фамилије Грачанин.
11. Стоја Јовановић крстила је: Стану Милићевић.
12. Живан Милићевић, трговац, крстио је: Благоја старешину фамилије Милићевић и Даринку, Љубишу, Марку, Михаила, Персиду, Светозара, Бошку и Живку из исте фамилије.
13. Марица Јоц. Јовановића, крстила је: Негосаву Милићеву.
14. Драга Владимира Атанацковића крстила је Загорку и Софију.
15. Радован Петровић из Седлара крстио је је Стевана Петровића, и из исте фамилије: Милана, Милivoја, Милована, Павла, Веселина, Живана, Миленију и Обренију.

16. Перка Илићева крстила је из исте фамилије Јованку.
17. Мила Лукићева крстила је Цвету.
18. Гајо Вучетић крстio је Веселина Марића и из исте фамилије Михаила, Ивана, Милана, Персу, Милку и Томку.
19. Спасоје Вуjiћ крстio је Маринка Крстића, Јована, Даницу, Видосаву и Милеву.
20. Пава Лукићева крстила је из исте фамилије Љубицу.
21. Живко Васиљевић, воскар, крстio је Василија Крстића, Ђоку, Драгутину, Даринку и Стану.
22. Живка Миловановићева крстила је Славку.
23. Милорад Петровић, сајџија, крстio је Косту.
24. Негосава Вучетићева крстила је Лепосаву.
25. Никола Станковић из Драчића, крстio је Стевана Јовановића и Радована Николића.
26. Марија Станковићева крстила је Милицу.
27. Јубомир В. Јовичић крстio је Павла Јовановића, Анђу, Лепосаву, Милицу, Аврама, Јованку, Зорку и Даницу.
28. Тимотије Обрадовић, трговац, крстio је Рајну, Бошку и Саву Кнежевића.
29. Александра Јовановић крстила је Александру из исте фамилије.
30. Средоје Божић крстio је Бранка Васиљевића, Душана, Видосаву, драгу, Марију, Стану и Петрију.
31. Џана Милошевићева крстила је Загорку.
32. Гајо Гавrilović kрstio је Мијаила Гавriloviћа, Милорада, Милутина, Марјана, Милицу, Марицу, Милеву и Живану.
33. Јелисавета Обрадиновићева крстила је Љубицу.
34. Стево Ђорђевић крстio је Саву Кузмановића, Илију, Даринку, Анку и Стану.
35. Савка Јовановић крстила је Јелисавету.
36. Никола Тадић крстio је Миодрага у истој фамилији.
37. Зорка (Спас.) Вуjiћева крстила је Рајну.
38. Павлија Шијаковић из Седлара крстила је Павлију Кнежевића.
39. Мијаило Грујићић, учитељ крстio је Милivoја, Обрада и Зорку Николићеву.
40. Анка Томе Костића, ткача, крстила је Олгу.
41. Војислав Андрић, благајник задруге, крстio је удову Видосаву.
42. Сретен Карић крстio је сина Радована Карића.
43. Јелка Илић крстила је Јулку удову.
44. Радојка Гајић крстила сина јој Момчила Брђанина.
45. Миша Павловић крстio је Андрију Данића, Стевана, Јакова и Катарину.
46. Васа Аврамовић, трговац, крстio је Јелену.

47. Тоша Јовановић, учитељ, крстио је Видоја Косовца.
48. Јоца Владимировић крстио му жену Вукосаву.
49. Симо Цагић крстио је Ранка, Милорада и Љубицу Петровићеву.
50. Савка Матић крстила је Даницу.
51. Ленка Ступаревић крстила је Драгињу Петровић и Босильку Мијаиловић.
52. Петар Петровић, столар, крстио је Сретена, Милана и Радосава Петровића.
53. Јелена Ђ. Николић, крстила је Мирославу у истој фамилији.
54. Сретен Ђурић, трговац, крстио је Богдана Роксандића, Станојку, Анђелију, Стојанку, Марицу и Персу.
55. Милица Анђелковић крстила је Стану из исте фамилије.
56. Зорка Раје Вујића крстила је Милеву из исте фамилије.
57. Тома Мишићевић, чаругџија, крстио је Николу и Рајка Мијаиловић.“

Прегледом две црквене матичне књиге рођених, односно крштених у Цркви Светог архангела Михаила у манастиру Ђелије за 1892, дошли смо до потпунијих података о покрштеним „мухамеданцима“ и њиховом прихватању православне вере.⁷ Попуњене су следеће рубрике: име детета и пол; име и презиме оца детиње; име матери, одакле су и какво им је занимање; година и место кад се дете родило, у ком храму, или чијем дому дете крштено; који га је и које парохије свештеник крстио; име и презиме кума, одакле је и какво му је занимање. Књиге нам доносе податке о томе како су се звали и презивали пре крштења, новокрштено име, колико година имају, за поједине је уписано и година место рођења, ко су им родитељи (имена и занимање оца) и ко су им кумови.

Уписаны у прву црквену матичну књигу крштених за период 1890-1892 крећу од 330. до 400. стране. Све доле наведене крстио је парох Ђелијски Андреја Јовановић.

Алага Салкић – **Момчило (Грачанин)**, мушко, родитељи Ђорђе и мајка Госпава Грачанин, занимање оца бив. ковач из „Поп Андријевице“, општина Лелићска; рођен 1842. у Бадовинцима, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум г. Влајко Тадић, економ и народни посланик из Ваљева.

Машо Салкић – **Манојло (Грачанин)**, мушко, родитељи Момчило и мајка Загорка Грачанин, отац је кмет из „Поп Андријевице“; рођен 1876. у Штитару код Ваљева, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум г. Влајко Тадић, економ и народни посланик из Ваљева.

⁷ МИАВ, фонд: А.8.323. Црква Светог архангела Михаила у манастиру Ђелије – Лелић 1837-1906, црквене матичне књиге рођених, односно крштених 1890-1894, 2 књиге

Прво Драгомир сада Миодраг (Грачанин), мушки, родитељи Момчило и мајка Загорка Грачанин, отац је кмет из „Поп Андријевице“; рођен 1890. у Градцу код Ваљева, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум г. Влајко Тадић, економ и народни посланик из Ваљева.

Хајкуна – Лепосава (Грачанин), женско, родитељи Момчило и мајка Загорка Грачанин, отац је кмет из „Поп Андријевице“; рођена 1885. у Ђелијама, крштена је код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум г. Влајко Тадић, економ и народни посланик из Ваљева.

Зека мухамед. – Загорка, женско, родитељи Ук и мајка Алија Имшировић, мухамедовци ковачи из Врагочанице; рођена пре 35 година у Врагочанице, кума Анка, супруга Тимотија Обрадиновића, трговца из Ваљева.

Таир Салкић – Милун (Грачанин), мушки, родитељи Ђорђе и Госпава Грачанин, бив. ковач из „Поп Андријевице“; стар 35 година, рођен у Ужицу, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Воислав Тадић, економ из Ваљева.

Јашо – Љубинко (Грачанин), мушки, родитељи Милун и Пеладија Грачанин, свирач из „Поп Андријевице“; рођен 1882. у Буковима код Лесковица, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Воислав Тадић, економ из Ваљева.

Михаил – Милош (Грачанин), мушки, родитељи Милун и Пеладија Грачанин, свирач из „Поп Андријевице“; рођен 1885. на Бобији више Ваљева, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Воислав Тадић, економ из Ваљева.

Чедомир – Часлав (Грачанин), мушки, родитељи Милун и Пеладија Грачанин, свирач из „Поп Андријевице“; рођен 1892. на „Поп Андријевици“, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Воислав Тадић, економ из Ваљева. (Оловком је дописано да је умро 1. априла 1956, под мат. бр. 118)

Милева – Милојка (Грачанин), женско, родитељи Милун и Пеладија Грачанин, свирач из „Поп Андријевице“, рођен 1884. у Лелићу, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум г. Воислав Тадић, економ из Ваљева.

Мурат Салкић – Марко (Грачанин), мушки, родитељи Ђорђе и Госпава Грачанин, бив. ковач из „Поп Андријевице“; стар 40 година, рођен код Обнице, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум г. Јовиша Ђурић, трговац из Ваљева.

Дудија – Спасенија (Грачанин), женско, родитељи Марко и Дарinka Грачанин, свирач из „Поп Андријевице“; рођ. 1877. у Сушици, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум г. Јовиша Ђурић, трговац из Ваљева.

Полка – Обренија (Грачанин), женско, родитељи Марко и Даринка Грачанин, свирач из „Поп Андријевице“; рођ. 1884. на Бобији више Ваљева, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум г. Јовиша Ђурић, трговац из Ваљева.

Стјака – Јованка (Грачанин), женско, родитељи Марко и Даринка Грачанин, свирач из „Поп Андријевице“; рођ. 19. јануара 1892. у Ђелијама, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум г. Јовиша Ђурић, трговац из Ваљева.

Даница – Даринка, женско, родитељи Ук и мајка Алија Имшировић, мухамедовци ковачи из Златарића; стара 30 година у Златарићу, кума Радојка, кћи пок. Стојана Филиповића из Стрмне Горе.

Беган Салкић – Милојко (Грачанин), мушки, родитељи Ђорђе и Госпава Грачанин, бив. ковач из „Поп Андријевице“; стар 25 година, рођен у Седларима, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум г. Јеврем Филиповић, трговац из Ваљева.

Светислав Салкић – Светислав (Грачанин), мушки, родитељи Милојко и Даринка Грачанин, свирач из „Поп Андријевице“; рођ. 1890. у Ђелићу, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум г. Јеврем Филиповић, трговац из Ваљева. (На дну, у рубрици „Дан, месец и година кад је дете умрло и број под којим је заведено у књигу умрлих“, написано је: умро 20. новембра 1968. г. у Ваљеву, Матична књига умрлих под бр. 379/68)

Вида – Зорка (Грачанин), женско, родитељи Милојко и Даринка Грачанин, свирач из „Поп Андријевице“, рођ. 1886. у Ђелићу, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум г. Јеврем Филиповић, трговац из Ваљева.

Босанка – Даринка, женско, родитељи Сретен и Пемба Петровић, ковач из „Поп Андријевице“; стара 30 година, рођена Врбици код Аранђеловца, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кума Мица, супруга Сртена Б. Ђурића, трговца из Ваљева.

Селим Салкић – Симеун (Грачанин), мушки, родитељи Ђорђе и Госпава Грачанин, бив. ковач из „Поп Андријевице“; стар 62 година, рођен „у Србији – не зна где“, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум г. Јовиша Ђурић, трговац из Ваљева.

Јово Салкић – Ђорђе (Грачанин), мушки, родитељи Симеун и Ангелина Грачанин, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1879. на Бобији више Ваљева, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум г. Јовиша Ђурић, трговац из Ваљева.

Рајко – Петар (Грачанин), мушки, родитељи Симеун и Ангелина Грачанин, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1886. у Градцу, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум г. Јовиша Ђурић, трговац из Ваљева.

Чедомир – Драгольуб (Грачанин), мушки, родитељи Симеун и Ангелина Грачанин, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1. јануара 1892. у Поћути, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум г. Јовиша Ђурић, трговац из Ваљева.

Јелица – Љубица (Грачанин), женско, родитељи Симеун и Ангелина Грачанин, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1876. у Градцу, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум г. Јовиша Ђурић, трговац из Ваљева.

Ангија – Марија (Грачанин), женско, Симеун и Ангелина Грачанин, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1888. у Градцу, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум г. Јовиша Ђурић, трговац из Ваљева.

Зеда – Анђелија (Грачанин), женско, родитељи Симеун и Ангелина Грачанин, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1890. на Варди, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум г. Јовиша Ђурић, трговац из Ваљева.

Белка – Ангелина, женско, родитељи Асан и Севда Н., мухамедовци, ковач; стара 36 година, рођена код Ваљева, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кума Милена, супруга Привислава Ј. Ђурића, трговица из Ваљева.

Радојка – Рајна (Грачанин), женско, родитељи Милун и Пеладија Грачанин, свирач из „Поп Андријевице“; рођ. 1889. у Лелићу, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум г. Срећко Стевановић, учитељ из Ваљева.

Анија – Стана Милићевић, женско, „није знала за родитеље, сад живи на „Поп Андријевцу“; стара 61 годину, рођ. у Петловачи шабачкој, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кума Стоја, супруга Живка Јовановића, пинтера из Ваљева.

Баган Укић – Благоје Милићевић, мушки, родитељи Ук и Стана Имширевић – отац мухамеданац умро, а мати Стана сад крштена, стар 40 година, рођ. у Златарићу, а живи на „Поп Андријевцу“, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Живан Милићевић, трговац из Ваљева.

Ката – Дариника, женско, родитељи Ук и Стана Имширевић са „Поп Андријевице“; рођ. 1876. у Златарићу, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Живан Милићевић, трговац из Ваљева.

Ката – Љубица, женско родитељи Благоје и Зорка Милићевић, свирач из „Поп Андријевице“; рођ. 1875. у Златарићу, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Живан Милићевић, трговац из Ваљева.

Назлупша – Зорка, женско, родитељи Ибин и Ава Милићевић, ковач из Звездара; стара 35 година, рођена у Звездару, крштена код Цркве Ђе-

лијске у Градцу 19. априла 1892, кума Радојка, кћи пок. Стојана Филиповића из Струнке Горе.

Мандо Укић – **Марко Милићевић**, мушки, родитељи Ук и Стана Имширевић сада на „Поп Андријевици“; стар 38 година, рођен у Златарићу, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Живан Милићевић, трговац из Ваљева.

Мика – **Михаил (Милићевић)**, мушки, родитељи Марко и Негосава Милићевић, свирач из „Поп Андријевице“; рођ. 1887. у Лелићу, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Живан Милићевић, трговац из Ваљева.

Перка – **Персида (Милићевић)**, женско, родитељи Марко и Негосава Милићевић, свирач из „Поп Андријевице“; рођ. 1887. у Лелићу, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Живан Милићевић, трговац из Ваљева.

Белка – **Негосава**, женско, родитељи Суљо и Марија Вератовић, бив. ковач из „Поп Андријевице“; стара 30 година, рођена на Бобији више Ваљева, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кума Марица, супруга пок. Јонце Јовановића, обућара из Ваљева.

Смаил Укић – **Светозар Милићевић**, мушки, родитељи Ук и Стана Имширевић, ковач; стар 22 године, рођен у Златарићу, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Живан Милићевић, трговац из Ваљева.

Живоин – **Живко (Милићевић)**, мушки, родитељи Светозар и Загорка Милићевић, свирач из „Поп Андријевице“; рођ. 1886. године у Лелићу, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Живан Милићевић, трговац из Ваљева.

Божидар – **Бошко (Милићевић)**, мушки, родитељи Светозар и Загорка Милићевић, свирач из „Поп Андријевице“; рођ. 1890. године у Лелићу, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Живан Милићевић, трговац из Ваљева.(На дну листа дописано: Умро 22. септембра 1892. год., веза бр. 54, књига умрлих)

Ангија – **Загорка**, женско, родитељи Ибиш и Ава Ахметовић, ковач из Звездара – мухамедовци; стара 27 година, рођена у Звездару, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кума Драга, супруга Владимира Атанацковића, трговца из Ваљева.

Ариф Сулић – **Стеван Петровић**, мушки, родитељи Суљо и Ката Вератовић, ковач из „Поп Андријевице“; стар 40 година, рођен у Пожеги, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Радован Петровић из Седлара, тежак.

Весо – **Милан (Петровић)**, мушки, родитељи Стеван и Јованка Петровић, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1882. у Сушици, крштен код

Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Радован Петровић из Седлара, тежак.

Борисав – Миливој (Петровић), мушки, родитељи Стеван и Јованка Петровић, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1884. у Ђелијама, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Радован Петровић из Седлара, тежак.

Војслав – Милован (Петровић), мушки, родитељи Стеван и Јованка Петровић, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1886. у Градцу, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Радован Петровић из Седлара, тежак.

Дворанка – Јованка, женско, родитељи Ђорђе и Госпава Грачанин, бив. ковач из „Поп Андријевице“; старија 30 година, рођена у Босни („место не зна где!“), крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кума Перка, супруга шок. Матије Илијића – Милићева – трговца из Ваљева.

Селим Суљић – Веселин Петровић, мушки, родитељи Суљо и Ката Вератовић, ковач из „Поп Андријевице“; стар 38 година, рођен у Прњавору, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Радован Петровић из Седлара, тежак.

Зеко – Павле Петровић, мушки, родитељи Веселин и Цвета Петровић, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1886. у Лелићу, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Радован Петровић из Седлара, тежак.

Раде – Живан Петровић, мушки, родитељи Веселин и Цвета Петровић, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1. априла 1892. на „Поп Андријевцу“, даљу – пре подне, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Радован Петровић из Седлара, тежак. (На дну листа додикано: Умро 8. октобра 1892. год., веза бр. 59, књига умрлих)

Милка – Миленија Петровић, женско, родитељи Веселин и Цвета Петровић, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1884. у Градцу, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Радован Петровић из Седлара, тежак.

Сарајка – Обренија Петровић, женско, родитељи Веселин и Цвета Петровић, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1888. у Лелићу, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Радован Петровић из Седлара, тежак.

Белија – Цвета, женско, родитељи Сретен и Пемба Петровић, ковач из „Поп Андријевице“, старија 30 година, рођена у Љубовији, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кума Мила, супруга Гвоздена Лукића, механиџе из Ваљева.

Селим Барјић – Веселин Марић, мушки, родитељи Барјо и Фата Јашаревић, мухамеданци; стар 39 година, рођен у Србији – не зна се ме-

сто рођења, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Паја Вучетић, трговац из Ваљева.

Алил – **Михаил Марић**, мушки, родитељи Веселин и Софија Марић, ковач из „Поп Андријевице“; стар 13 година, рођен у Крупњу, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Паја Вучетић, трговац из Ваљева.

Тусеа – **Иван Марић**, мушки, родитељи Веселин и Софија Марић, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1882. у Радљу (Радаль), крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Паја Вучетић, трговац из Ваљева.

Милан – **Милан Марић**, мушки, родитељи Веселин и Софија Марић, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1882. у Радљу, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Паја Вучетић, трговац из Ваљева.

Пемба – **Перса**, женско, родитељи Веселин и Софија Марић, ковач из „Поп Андријевице“; стар 16 година, рођен у Лелићу, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Паја Вучетић, трговац из Ваљева.

Томка – **Томка Марић**, женско, родитељи Веселин и Софија Марић, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 19. децембра 1891. на Варди, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Паја Вучетић, трговац из Ваљева.

Зулфија – **Софија**, женско, родитељи Вера и Гафра Селимовић, мухамедовци из „Поп Андријевице“; стара 32 године, рођ. у Влајковцу, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кума Драга, супруга Владимира Атанацковића, трговца из Ваљева.

Манџо Биберовић – **Маринко Крстић**, мушки, родитељи Бибер и Биса Селимовић, мухамедовци – ковачи из Врбице; стар 33 године, рођен у Врбици, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Спасоје Вујић, трговац из Ваљева.

Јоца – **Јован Крстић**, мушки, родитељи Маринко и Љубица Крстић, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1889. у Бајиној Башти, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Спасоје Вујић, трговац из Ваљева.

Дана – **Даница Крстић**, женско, родитељи Маринко и Љубица Крстић, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1883. у Сушици, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Спасоје Вујић, трговац из Ваљева.

Вида – **Видосава Крстић**, женско, родитељи Маринко и Љубица Крстић, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1886. у Стрмној Гори, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Спасоје Вујић, трговац из Ваљева. (На дну листа досписано: Умрла 10. марта 1859. г. у Ва-

љеву, уписана у матичну књигу умрлих НОО Ваљево за 1959. г. на стр. 344 под ред. бројем 59)

Томка – Милева Крстић, женско, родитељи Маринко и Љубица Крстић, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 19. октобра 1891. на Бобији, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Спасоје Вујић, трговац из Ваљева.

Хаска – Љубица, женско, родитељи Гаро и Анка Лукић, ковачи, мухамедовци из Новака; стара 30 година, рођена у Новацима, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кума Пава, супруга Воислава Лукића, чаругџије из Ваљева.

Фазло Биберовић – Василије Крстић, мушки, родитељи Бибер и Биса Селимовић, ковачи из Влајковца, мухамедовци; стар 38 година, рођен у Влајковцу, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Живко Васиљевић, воскар из Ваљева.

Зеко – Ђока (Крстић), мушки, родитељи Василије и Славка Крстић, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1884. у Ђелијама, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Живко Васиљевић, воскар из Ваљева.

Мико – Драгутин (Крстић), мушки, родитељи Василије и Славка Крстић, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 2. јануара 1891. у Ђелијама, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Живко Васиљевић, воскар из Ваљева.

Загорка – Даринка (Крстић), женско, родитељи Василије и Славка Крстић, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1889. у Градцу, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Живко Васиљевић, воскар из Ваљева.

Ахмија – Славка, женско, родитељи Ахмет и Раима Цидовић, мухамедовци – ковачи из Новака; стара 26 година, рођена у Новацима, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кума Живка, кћи Мијајла Миловановића, прквењака из Ваљева.

Уписани у другу црквену матичну књигу крштених за период 1892-1894 крећу од 1. до 76. стране. Све доле наведене крстиио је парох Ђелијски Андреја Јовановић.

Кадија Биберовић – Коста Крстић, мушки, родитељи Бибер и Биса Селимовић, мухамедовци – ковачи, живећи у Лелићу; „19 година оцењи“, рођ. у Лелићу, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Милорад П. Петровић из Ваљева, часовничар – сајдија.

Зека – Лепосава, женско, родитељи Сретен и Пемба, ковачи из Миличинице; стара 16 година, рођена у Миличиници, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кума Лепосава, супруга Паје Вучетића, трговца из Ваљева.

Пујо Мердић – Павле Јовановић, мушко, родитељи Мердо и Тиха Асановић, ковач из Тамнаве; стар 38, рођен у Бухарима, Округ ужички, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Љубомир, син Вићентија Јовичића, трговца из Ваљева.

Мика – Анаја, женско, родитељи Павле и Рајна Јовановић, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1883. у Стрмној Гори, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Љубомир, син Вићентија Јовичића, трговца из Ваљева.

Вузбана – Лепосава, женско, родитељи Павле и Рајна Јовановић, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1886. на Бобији, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Љубомир, син Вићентија Јовичића, трговца из Ваљева.

Сивка – Милица, женско, родитељи Павле и Рајна Јовановић, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1885. у Лелићу, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Љубомир, син Вићентија Јовичића, трговца из Ваљева.

Гуша – Рајна, женско, родитељи Божко и Ђуза Кнежевић, ковач из Трлића, сада из „Поп Андријевице“; стара 35 година, рођена у Трлићу, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Тимотије Обрадиновић из Ваљева, трговац.

Ариф – Аврам, мушко, родитељи Стеван и Милица Јовановић, ковач из Тамнаве, сада из „Поп Андријевице“; стар 25 година, рођен у Планиници, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Љубомир, син Вићентија Јовичића, трговца из Ваљева.

Чана – Јованка, женско, родитељи Аврам и Александра Јовановић, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1882. у Сечој Реци, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Љубомир, син Вићентија Јовичића, трговца из Ваљева.

Милева – Зорка, женско, родитељи Аврам и Александра Јовановић, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1885. у Градцу, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Љубомир, син Вићентија Јовичића, трговца из Ваљева.

Ката – Даница, женско, родитељи Аврам и Александра Јовановић, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 19. октобра 1891. у Ђелијама, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Љубомир, син Вићентија Јовичића, трговца из Ваљева.

Дудија – Александра, женско, родитељи Мурат и Гара Бегановић, мухамедовци из Погаревца; стара 25 година, рођена у Погаревцу, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кума Александра, кћи Живка Јовановића, пингтера из Ваљева.

Барјо Алиловић – Бранко Васильевић, мушко, родитељи Алил и Шећера Османовић, ковач из Ваљева; стар 50 година, рођен у Ваљеву,

крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Средоје Божић, сарад из Ваљева.

Душан – Душан, мушки, родитељи Бранко и Загорка Васиљевић, свирач из „Поп Андријевице“; рођ. 1890. године у Лелићу, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Средоје Божић, сарад из Ваљева.

Хамида – Видосава, женско, родитељи Бранко и Загорка Васиљевић, свирач из „Поп Андријевице“; старија 16 година, рођ. у Јаутини, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Средоје Божић, сарад из Ваљева.

Драга – Драга, женско, родитељи Бранко и Загорка Васиљевић, свирач из „Поп Андријевице“; старија 13 година, рођ. на Бобији, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Средоје Божић, сарад из Ваљева.

Маца – Марија, женско, родитељи Бранко и Загорка Васиљевић, свирач из „Поп Андријевице“; рођ. 1882. године у Стапару, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Средоје Божић, сарад из Ваљева.

Катарина – Стана, женско, родитељи Бранко и Загорка Васиљевић, свирач из „Поп Андријевице“; рођ. 1884. у Ђелијама, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Средоје Божић, сарад из Ваљева.

Ленка – Петрија, женско, родитељи Бранко и Загорка Васиљевић, свирач из „Поп Андријевице“; рођ. 1888. у Лелићу, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Средоје Божић, сарад из Ваљева.

Мила – Загорка, женско, родитељи Ђорђе и Лепосава Грачанин, ковач из „Поп Андријевице“; старија 40 година, рођена у Ваљеву, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кума Џана, супруга пок. Јове Милошевића, бив. среског писара из Ваљева.

Селим Асановић – Мијајло Гавриловић, мушки, родитељи Асан и Мерда Јашаревић, муhamеданци из Бадање, ковач; старији 50 година, рођен у Бадањи, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Гајо Гавриловић из Ваљева, чаругџија.

Јашо – Милорад (Гавриловић), мушки, Мијајло и Љубица Гавриловић, котаричар из „Поп Андријевице“; старији 17 година, рођен у „Поп Андријевици“; крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Гајо Гавриловић из Ваљева, чаругџија.

Селма – Милутин (Гавриловић), мушки, Мијајло и Љубица Гавриловић, котаричар из „Поп Андријевице“; старија 14 година, рођен у „Поп Андријевици“; крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Гајо Гавриловић из Ваљева, чаругџија. (На дну стране дописано: Умро 31. марта 1900. год., веза бр. 44, стр. 223)

Гојко – Марјан (Гавриловић), мушки, Мијајло и Љубица Гавриловић, котаричар из „Поп Андријевице“; стар 13 година, рођен у „Поп Андријевици“; крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Гајо Гавриловић из Ваљева, чаругџија.

Анка – Милица, женско, Мијајло и Љубица Гавриловић, котаричар из „Поп Андријевице“; стара 18 година, рођена у „Поп Андријевици“; крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Гајо Гавриловић из Ваљева, чаругџија.

Нева – Марица, женско, Мијајло и Љубица Гавриловић, котаричар из „Поп Андријевице“; стара 12 година, рођена у „Поп Андријевици“; крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Гајо Гавриловић из Ваљева, чаругџија.

Даринка – Милева, женско, Мијајло и Љубица Гавриловић, котаричар из „Поп Андријевице“; рођена 1884. у „Поп Андријевици“; крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Гајо Гавриловић из Ваљева, чаругџија.

Милка – Живана, женско, Мијајло и Љубица Гавриловић, котаричар из „Поп Андријевице“; рођена 1886. у „Поп Андријевици“; крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Гајо Гавриловић из Ваљева, чаругџија.

Балта – Љубица, женско, родитељи Курта и Гуша Асановић, мухамеданци из шабачког Змијњака, стара 48 година, рођ. у Змијњаку, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кума Елисавета, супруга Јевте Обрадиновића, бојација из Ваљева.

Салко Имшировић – Саво Кумановић, мушки, родитељи Имшир и Злата Јашаревић из Врагочанице, мухамеданци; стар 60 година, рођен у Врагочаницама, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Стеван Ђорђевић, механиција из Ваљева.

Алил – Илија (Кумановић), мушки, родитељи Саво и Рајна Кумановић, ковач из „Поп Андријевице“; стар 25 година, рођен у Петки, Округ подунавски, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Стеван Ђорђевић, механиција из Ваљева.

Хамида – Елисавета, женско, родитељи Бибер и Биса Селимовић, мухамедовци из Ракара; стара 21 годину, рођена у Ракарима, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кума Савка, ћи Живка Јовановића, пингтера из Ваљева.

Даринка – Даринка, женско, Илија и Елисавета Кумановић, свирач из „Поп Андријевице“; рођ. 1885. у Лелићу, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Стеван Ђорђевић, механиција из Ваљева.

Ленка – Анка, женско, Илија и Елисавета Кумановић, свирач из „Поп Андријевице“; рођ. 1887. у Лелићу, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Стеван Ђорђевић, механиција из Ваљева.

Муса – Миодраг (Кумановић), мушки, родитељи Саво и Рајна Кумановић, ковач из „Поп Андријевице“; стар 19 година, рођен на Бобији, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Никола Ж. Тадић, трговац из Ваљева.

Перса – Станка, женско, родитељи Саво и Рајна Кумановић, ковач из „Поп Андријевице“; стара 16 година, рођена у Причевићу, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Стеван Ђорђевић, механиција из Ваљева.

Райма – Рајна, женско, родитељи Заир и Белка Алкић, мухамеданци из Петковаче, стара 50 година, рођена у Петковачи шабачкој, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кума Зорка, супруга Спасоја Вујића, трговца из Ваљева.

Бешо Салкић – Бошко Кнежевић, мушки, родитељи Салко и Мера Салкић, мухамеданци из Јадра; стар 60 година, рођен у Јадру, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Тимотије Обрадиновић, трговац из Ваљева.

Сульо – Саво (Кнежевић), мушки, родитељи Бошко и Мара Кнежевић, ковач из „Поп Андријевице“; стар 20 година, рођен у Трлићу, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Тимотије Обрадиновић, трговац из Ваљева.

Ката – Павлија, женско, родитељи Сејдо и Севда Барјамовић, мухамедовци из Лознице; стара 70 година, рођена у вар. Лозница, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кума Павлија, супруга Ике Шијаковића из Седлара, тежака.

Бибер Сејдић – Миливој Николић, мушки, родитељи Сејдо и Мерја Харимовић, мухамедовци из Трешњице, ковачи; стар 32 године, рођен у Трешњици, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум г. Мијајло Грујичић, учитељ из Ваљева.

Таир – Обрад (Николић), мушки, родитељи Миливој и Олга Николић, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1888. на Бобији, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум г. Мијајло Грујичић, учитељ из Ваљева. (При дну стране дописано: Умро 23. септембра 1892, веза бр. 50)

Томка – Зорка (Николић), женско, родитељи Миливој и Олга Николић, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1888. на Бобији, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум г. Мијајло Грујичић, учитељ из Ваљева.

Аифа – Олга, женско, родитељи Уса и Фатија Муратовић, мухамеданци ковачи из Погаревца; стара 25 година, рођена у Погаревцима, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кума Анка, супруга Томе Костића, ткача из Ваљева.

Белија Кумановић – Видосава Корач, женско, родитељи Саво и Рајна Кумановић, ковач из „Поп Андријевице“; стара 22 година, рођена у Ракарима, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум г. Воислав Андрић, благајник Задруге ваљевске за међусобно помагање и штедњу.

Рамо Османовић – Радован Корач, мушки, родитељи Мурта и Видосава Османовић, сада осуђеник из Клашнића, рођен 1887. у Клашнићу, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Сретен С. Корач из Ваљева, кафеција.

Ката Селимовић – Јулка Брђанин, женско, родитељи Ферат и Гара Селимовић, ковач са Бобије; стара 18 година, рођена на Бобији, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кума Јелка, кћи Вука Ирића из Ваљева, службеника општинског.

Јаво Селимовић – Момчило Брђанин, мушки, родитељи Зеко и Јулка Селимовић, ковач из Новака, рођен у јануару 1891. у Новацима; крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кума Радојка, супруга Ивана Тадића из Ваљева, пильара.

Алиман Дерцић – Андрија Данић, мушки, родитељи Дердо и Анија Ахметовић, ковачи мухамедовци из Рогачице; стар 46 година, рођен у Рогачици, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Миша К. Поповић, бакалин из Ваљева.

Ибро – Стеван (Данић), мушки, родитељи Андрија и Јелена Данић, ковач из „Поп Андријевице“; стар 14 година, рођен у Градцу, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Миша К. Поповић, бакалин из Ваљева.

Јашо – Јаков, мушки, родитељи Андрија и Јелена Данић, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1885. у Стучинама, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Миша К. Поповић, бакалин из Ваљева. (При дну стране дописано: Умро 4. августа 1963. год. у Ваљеву, мат. књ. умрлих бр. 205/63)

Ката – Катарина, женско, родитељи Андрија и Јелена Данић, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1884. на Бобији, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Миша К. Поповић, бакалин из Ваљева.

Теба – Јелена, женско, родитељи Џаво и Мирја, мухамедовци из Осеченице; стара 40 година, рођена у Осеченици, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Василије Аврамовић, трговац из Ваљева.

Зилка – Вукосава, женско, родитељи Ахмет и Раима Јукић, ковачи из Новака; стара 19 година, рођена у Новацима, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Јоца Владимировић, пшекулант из Ваљева.

Анча – Стана, женско, родитељи Омер и Зилка Н., мухамеданци из Бадање; стара 70 година, рођена у Бадањи, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Живко Васиљевић, воскар из Ваљева.

Зулфија – Даница, женско, родитељи Салко и Калина Ахметовић, мухамедовци из Љубовије; стара 50 година, рођена у Љубовији, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кума Савка, супруга Петра Матића из Ваљева, службеника општинског.

Суљо Османовић – Сретен Петровић, мушки, родитељи Осман и Злата Бајрамовић, ковачи мухамеданци из Чачка; стар 60 година, рођен у Чачку, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Петар Петровић, тишлер из Ваљева.

Милан – Милан (Петровић), мушки, родитељи Сретен и Миросава Петровић, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1882. у Миличиници, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Петар Петровић, тишлер из Ваљева.

Ранко – Радослав (Петровић), мушки, родитељи Сретен и Миросава Петровић, ковач из „Поп Андријевице“; рођ. 1885. у Пакљама, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Петар Петровић, тишлер из Ваљева.

Гавра – Миросава, женско, родитељи Асан и Севда Јашаревић, ковач из Јадра; стара 50 година, рођена у Јадру, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кума Јелена, супруга Ђоке Николића, службеника Задруге ваљевске у Ваљеву.

Алил Ахметовић – Богдан Роксандић, мушки, родитељи Ахмет и Раима Сејдић, ковач из Новака, мухамедовци; стар 32 године, рођен у Новацима, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Сретен Б. Ђурић, трговац из Ваљева.

Райма – Стана, женско, родитељи Асан и Севда Имшировић, мухамедовци из Стрмне Горе, стара 80 година, рођена у Стрмној Гори, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кума Милица, супруга пок. Вучка Анђелковића, бив. воденичара из Ваљева.

Пашана – Милева, женско, родитељи Ферат и Гара Селимовић, ковач, мухамедовци из Осеченице; стара 23 године, рођена у Осеченици, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кума Зорка, супруга Раје Вујића, трговца из Ваљева.

Сарајка – Станојка, женско, родитељи Богдан и Милева Роксандић, свирач из „Поп Андријевице“; рођ. 1885. у Стрмној Гори, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Сретен Б. Ђурић, трговац из Ваљева.

Хајкуна – Анђелија, женско, родитељи Богдан и Милева Роксандић, свирач из „Поп Андријевице“; рођ. 1891. у Бајиној Башти, крштена

код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Сретен Б. Ђурић, трговац из Ваљева.

Дворанка – Стојанка, женско, родитељи Богдан и Милева Роксандинић, свирач из „Поп Андријевице“; рођ. 1887. у Овчини, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Сретен Б. Ђурић, трговац из Ваљева.

Амида – Марија, женско, родитељи Богдан и Милева Роксановић, свирач из „Поп Андријевице“; стара 15 година у Новацима, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Сретен Б. Ђурић, трговац из Ваљева.

Перка – Перса, женско, родитељи Богдан и Милева Роксановић, свирач из „Поп Андријевице“; рођ. 1884. на Бобији, крштена код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Сретен Б. Ђурић, трговац из Ваљева.

Мердо Асановић – Стеван Јовановић, мушки, родитељи Асан и Севда Јашаревић, мухамеданци из Тамнаве; стар 80 година, рођен у Тамнави, крштена на „Поп Андријевици“ 23. априла 1892, због старости, кум Никола Станковић из Драчића, тежак.

Таха – Милица, женско, родитељи Олција и Фата Мујић, мухамеданци из Звиждара; стара 60 година, рођена у Звиждару, крштена на „Поп Андријевици“ 23. априла 1892, због слабости, кума Марија, супруга Николе Рундића из Драчића.

Ариф Сејдић – Радован Николић, мушки, Сејдо и Мерија Харимовић из Трешњице, мухамедовци; стар 30 година, рођен у Трешњици, крштен на „Поп Андријевици“ 23. априла 1892, због болести, кум Никола Станковић из Драчића, тежак.

Салко Ахметовић – Ђорђе Грачанић, мушки, родитељи Ахмет и Кадина Омеровић, мухамедовци из Лознице; „стар 110 година“ у Лозници, крштен на „Поп Андријевици“ 23. априла 1892, због велике стариости, кум г. Михаил Ступаревић, учитељ из Ђелија.

Босанка Зекановић – Босиљка, женско, родитељи Таир и Шећера Демировић, мухамедовци из Вишеграда; стара 50 година, рођена у Вишеграду, крштена у Цркви Ђелијској 26. априла 1892, кума госпођа Ленка, супруга Михаил Ступаревић, учитељ из Ђелија.

Бећо – Никола Мијајловић, мушки, родитељи Зекан и Босиљка Зекановић, ковач са Бобија; стар 14 година, рођен на Бобији, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 19. априла 1892, кум Тома Мијајловић из Ваљева, чаругџија.

Лала – Рајко, мушки, родитељи Зекан и Босиљка, „престављени Мијајловић“; стар 8 година, рођен у Ражани, крштен код Цркве Ђелијске у Градцу 26. априла 1892, кум Тома Мијајловић из Ваљева, чаругџија.

Из пописа се види да су већином били житељи „Поп Андријевице“ и Бобије више Ваљева и да их је ту највише и рођено, али да има и оних који су рођени у другим местима: Градац код Ваљева, Лелић, Ђелиће, Букови код Лесковица, Златарић, Миличиница, Поћута, Сушица, Врагочаница, Новаци, Зvizдар, Прњавор, Врбица, Бадовинци, Бајина Башта, Вишеград, Ужице...

Кумови су били угледни грађани Ваљева: учитељи, чиновници, трговци, занатлије и њихове супруге и ћерке.

Поставља се питање шта је се то десило да после нешто више од 20 година комшије Рома који живе у „Бобовчевој улици и у близини ове“ на Баиру упуне захтев – жалбу суду и да траже њихово исељавање из тог дела Ваљева.

У фонду Окружног суда у Ваљеву у 1914. години⁸ сачуван је предмет саслушања Рома са Баира по пријави полицијаца Јоксима Јовановића. Полицијац Јоксим је пријаву поднео Суду општине ваљевске, која је потом, заједно са пријавом грађана и пратећом документацијом – списковима и изјавама Рома упућена на вишту инстанцу у Окружни суд. Предмет доноси податке о Ромима насељеним на падинама брда Видрак, испод Байрског гробља. Сазнајемо одакле су дошли, колико је фамилија било, ко је имао куће...

Пријава Јоксима Јовановића, од 3. јуна 1914.

(претис)

„Суду општине ваљевске

У овдашњу варош а испод самог гробља насељили су се сами Цигани који су дошли са Бобије, неки су од њих начинили куће, а неки седе и под кирију, ових има око 25-30 фамилија, не знам да ли су се пријавили за грађане ове општине, као и то да ли су они сви са Бобије јер међу њима има скитача који иду из места у места, па приликом повраћаја из другог места у ову варош могу донети заразу, ови цигани досељени бацају њихове дроње око јаза по општинској утрини више њих – испод самог гробља, држе по 2-3 кера који лако могу побеснети и тиме самој општини нашкодити, јер у случају тоге они се одрекну и кажу да да то није њихово.

Ови цигани пуштају децу малу по вароши купе цигарице итд. која су боса, гола и тиме руше сам углед вароши.

Опредељен суд учтиво извештавам ради даљег поступка.

3. јуна 1914. год.

Ваљево

Подносилац
Јоксим Јовановић“

⁸ Исто, фонд: А.2.1.118. Окружни суд – Ваљево 1807-1944, јун-јул 1914, кут. инв. бр. 1

Суд општине ваљевске узео је у разматрање пријаву 3. јуна 1914. и наложио: „Да полицијац изађе код њихови кућа нађе једног од њихови грађана и с њим попише Цигане који држе псе, који имају куће, који не-мају, и који су се пријавили и коме, да су се настанили и ко им је дозво-лио, па све то утврдити и Суду доставити.“

Већ наредног дана, Јоксим обавештава Суд да „према предњем у свему сам поступио и у Суд прилажем списак цигана са назначењем ко је грађанин, а ко није, коме се ко јави и ко су од њих има кера.“

(препис)

**Списак
Цигана који су се населили у овд. варош са Бобије**

Ред. бр.	Име и презиме	Има ли кућу своју	Је ли се јавио коме кад је дошао	Има ли кера
1.	Борко Грачанин	има	јесте	нема
2.	Милоје Грачанин	„	„	„
3.	Светислав Грачанин	„	„	„
4.	Љубинко Грачанин	„	„	„
5.	Манојло Грачанин	нема	није	„
6.	Предраг Грачанин	има	јесте	„
7.	Сава Књежевећ	„	„	има
8.	Милош Грачанин	„	није	„
9.	Чеда Грачанин	„	„	нема
10.	Ђока Крстић	има, седи под кирију	„	„
11.	Милан Обрадовић	„	„	„
12.	Милорад Петровић	има кућу	није	има
13.	Ранко Петровић	„	„	нема
14.	Живорад Петровић	„	„	„
15.	Коста Крстић	„	„	„
16.	Михаило Марић	нема	„	„
17.	Миодраг Кумановић	има	„	„
18.	Илија Кумановић	нема	„	„
19.	Михаило Милићевић	има	„	„
20.	Превислав Милићевић	„	„	„
21.	Миодраг Кумановић	„	„	„
22.	Благоје Милићевић	„	„	„
23.	Војислав Грачанин	„	„	„
24.	Ранко Петровић	нема	„	„
25.	Стева Петровић	има	„	„
26.	Милан Петровић	„	„	„
27.	Војисав Петровић	„	„	„
28.	Радомир Милићевић	„	„	„
29.	Светозар Милићевић	„	„	„

Поводом истог проблема огласила се и група грађана Ваљева 10. јуна 1914, и али са радикалним захтевима, што се може прочитати у њиховом захтеву Суду.

(препис)

„Суду Општине Ваљевске

Од пре неколико година, почели су се нагло насељавати у Ваљево цигани, а нарочито многи су се цигани са својим породицама населили у улицу звану „Бобовчева“ и у улице близини ове.

Од како су се они цигани населили, нама потписаним грађанима становницима улица у којима су се цигани населили, често се дешавају разне крађе живине, веша итд. а које крађе без сумње врше они цигани. А поред овога, трпимо и разне непријатности, слушајући њихове честе међусобне свађе, гледајући туче, безобразне изразе, неморалан живот, тако рећи све оно што је наведено и непристојно, узнемирујући наше и наших породица спокојство, а што рђаво утиче и на подмладак наш.

Куће, зграде и дворишта у којима они цигани станују, у таком су бедном стању од нечистоће, д се тако рећи услед овога може међу њима развити какве разне заразне болести, које могу целу околину заразити, па врло лако проширити на целу варош.

Па како већина ових досељених цигана, нису стални житељи ове општине, нити су тражили надлежно одобрење, да се могу овде доселити и живети.

То стога, ми доле потписани, учтиво молимо Суд општински, да ове досељене циганске породице одавде исели и забрани им за убудуће даље станововање у регону варошком.

10. јуна 1914. год.

Ваљево

Учтиви грађани: Драгомир Антић, Ђорђе Луковић, Милош Пантeliћ, Живко Миладиновић, Секула Богдановић, Перса Д. Миладиновић, Ружса М. Јовановић, Бошко Цветковић, У. Мунић, Стеван Ђорђевић, Љубомир Миленковић, Миладин С. Голубовић, Гаврило Тодоровић, Милорад С. Аћимовић, Ђурђе Н. Симић, Петар Стојановић, Коста Гавриловић, Тијосав Тодоровић, Драго Д. Милић, Арсеније Пантовић, Стеван Стојаковић, Иван А. Јовановић и Никола Бојиновић.“

Потписала су се 23 „учтиви“ грађанина.

На крају списка је у Суду дописано: „Кривичном одељку народ. под/а из списка да се под првеним плајвазом у списку цигана позову и на кривични испит узму, ко им је дозволио да се настане у овдашњу варош, јесу ли се икад пријавили за грађане и јесу ли пристали на такав испит поднети суду на Решење, под 20. јуном, а потписао је члан Суда Милутин Дојмивир.

А по том списку, „на испит“ су позвани: Милош Грачанин, Чедомир Грачанин, Ђока Крстић, Милош Обрадовић, Милорад Петровић, Ранко Петровић, Живорад Петровић, Коста Крстић, Михаило Марић, Миодраг Кумановић, Илија Кумановић, Михаило Милићевић, Превислав Милићевић, Благоје Милићевић, Војислав Грачанин, Ранко Петровић, Стева Петровић, Радомир Милићевић и Светозар Милићевић. Позив није могао да буде уручен само двојици јер су у Бањи Ковиљачи, односно нису само позвани Манојло Грачанин и Војислав Петровић. Сви су потписом потврдили саопштење. На крају је додиковано „Изостанак не сме бити.“

Суд је потом, за 23. јуни 1914. заказао кривични испит, који трајао два дана, тај дан и 3. јула.

Први је Суду приступио **Милош Грачанин**, циганин, овдашњи, стар 28, ожењен, писмен и изјави:

„Ја се нисам ником јавио кад сам се доселио у ову варош да живим, нити сам примљен за грађанина, већ мој брат Љубинко купио је ове кућу па је и мене доселио као свог задругара. Писмен, Милош Грачанин.

Одмах узет на одговор **Ђоко Крстић**, циганин овд. стар 28 год. жењен, вере православне, неписмен каза.

Од пре две године живим у ову варош, до сада се нисам пријавио овом суду нити сам подносио молбу да се за грађанина примим, исту молбу ћу поднети кроз који дан. Неписмен. (Уместо њега потписао се присутни грађанин Љ. Л. Обрадовић)

Узет на кривични испит **Милан Обрадовић** циг. овд. стар 31 год. жењен, вере православне, неписмен каза.

Станујем овде од пре два месеца у кући код Марка Николића, ја се нисам ником пријавио у овој општини нити сам за грађанина примљен пошто ни молбу подносио нисам. Неписмен. (Уместо њега потписао се Љ. Л. Обрадовић)

На одговор узет **Милорад Петровић** циг. овд. стар 47 год. жењен, вере православне, неписмен каза.

Од пре две године живим у ову варош и купио сам кућу у којој станујем, кад сам дошао у ову варош ја се нисам пријавио никоме па ни испит суду нити сам раније подносио молбу да се за грађанина примим. Али сам пре десет дана поднео молбу овом суду да ме прими за свог грађанина и таксу платио. Неписмен. (Уместо њега потписао се Љ. Л. Обрадовић)

Узет на кривични испит **Коста Крстић**, циганин овд. стар 42 год. жењен, вере православне, писмен каза.

Ја од прошле године седим стално у овд. вароши, а скоро сам и кућу купио у којој сада седим. Ја се нисам ником, па ни општинском суду јавио кад сам дошао у овд. варош да живим, нити сам подносио молбу

да се за грађанина примим, али ћу молбу поднети доцније. Писмен, Коста Крстић.

Михаило Марић, циг. овд. узет на кривични испит. Стар 36 год. жењен, вере прав., поданик српски, неписмен каза.

Од пре годину дана ја станујем у овд. варопи кад сам се доселио ја се ником, па ни овом општ. суду пријавио нити сам подносио молбу да се за грађанина примим, овде свог имања немам. Неписмен. (Уместо њега потписао се Љ. Л. Обрадовић)

Узет на кривични испит **Миодраг Кумановић**, циганин овд. стар 41 год. жењен, писмен каза.

Од пре годину дана ја живим у овд. варопи. Приликом досељења ја се нисам јавио општ. суду нити сам подносио молбу да се за грађанина примим. Сад сам скоро купио плац и почeo кућу правити па чим добијем од општ. Јовањске отпуст који сам тражио поднећу молбу да се за грађанина примим. Писмен, Миодраг Кумановић.

Узет на кривични испит **Илија Кумановић**, циг. овд. стар 55 год., вере православне, поданик српски, неписмен каза.

Од пре месец дана ја живим у овд. вароши код моје ћерке, општинском суду нисам се пријавио, нити сам подносио молбу да се примим за грађанина јер стално живим на Бобији. Неписмен. (Уместо њега потписао се Љ. Л. Обрадовић)

Узет на кривични испит **Ранко Петровић**, циганин, стар 65 год. жењен, вере православне, неписмен каза.

Ја живим у овд. вароши код муга сина Милорада који има и кућу. Он да ли је мене пријавио суду општ. јер он (има) сво старање. Неписмен. (Уместо њега потписао се Љ. Л. Обрадовић)

Узет на одговор **Живорад Петровић** циганин овд. стар 19 год. жењен, неписмен каза.

Милорад Петровић, он је мој стац, па је пре неког времена купио кућу овде, па ја код њега станујем зато што он води о мени старање. Неписмен. (Уместо њега потписао се Љ. Л. Обрадовић)

Узет на кривични испит **Михаило Милићевић** циг. овд. стар 31 год. жењен, вере православне, неписмен каза.

Ја живим овде у вароши од пре годину дана и имам своју кућу у којој седим. Општини се нисам пријавио нити сам поднео молбу да се примим за грађанина, али што пре поднећу молбу да се за грађанина примим пошто имам имање – кућу овде. Неписмен. (Уместо њега потписао се Љ. Л. Обрадовић)

Узет на одговор **Превислав Милићевић** циганин овд. стар 17 год. неожењен, поданик српски, неписмен каза.

Ја живим у кући муга старијег брата Михаила Милићевића јер смо задругари и он као кућни старешина да ли је се пријавио опш. Суду ја

не знам, као и то да ли је поднео молбу да се примим за грађанина. Неписмен. (Уместо њега потписао се Љ. Л. Обрадовић)

Узет на кривични испит **Благоје Милићевић** циганин стар 56 г. жењен, поданик српски, неписмен каза:

Од пре годину дана седим у овој вароши јер имам своју кући, пријавио се општини нисам, нити сам подносио молбу да се грађанина примим. Неписмен. (Уместо њега потписао се Љ. Л. Обрадовић)

Узет на испит **Војислав Грачанин** стар 15 год. неожењен, неписмен каза.

Прошле године мој покојни отац Марко Грачанин купио је кућу у овд. вароши и доселили смо се и у истој седимо. Ја не знам да ли је мој отац пријавио се општини и да ли је подносио молбу да се за грађанина примим, јер је исти умро пре двадесет дана. Ја нисам ни молбе подносио, ни коме се пријавио, ако то треба ја ћу учинити. Неписмен. (Уместо њега потписао се Љ. Л. Обрадовић)

Узет на кривични испит **Стеван Петровић** циг. овд. стар 75 г. жењен, поданик српски, неписмен, каза:

Од две године доселио сам се у овдашњу варош и имам моју кућу у којој станујем са мојим синовима Миланом, Борисавом и Војиславом. Ја се досад нисам пријавио овој општини нити сам подносио молбу радије да се са мојим синовима за грађанине примимо јер је померат, сметао пошто су моја сва три сина били у рату на вежби. Од пре три четири дана тек сам добио одпуст од општине Јовањске и јуче сам предао овом Суду молбу да ме прими са мојим синовима за свог грађанина. Неписмен. (Уместо њега потписао се Љ. Л. Обрадовић)

Узет на кривични испит **Ранко Петровић** циг. овд. стар 29 год. поданик српски, жењен, неписмен, каза:

Ја живим од пре четири месеца у овд. вароши и станујем у кући мага стрица пок Марка Грачанина. Овом општинском суду нисам се пријавио нити сам подносио молбу да се за грађанина примим. Неписмен. (Уместо њега потписао се Љ. Л. Обрадовић)

Светозар **Милићевић** циган. овд. узет на одговор, стар 46 г. жењен, поданик српски. Писмен каза.

Од пре годину дана седим овде у вароши, имам моје имање. Ја се нисам суду јавио до сад нити сам молбе подносио да ме приме за грађанина. Писмен, Светозар **Милићевић**.

Рађено 3. јула 1914. год. у Суду Општине Ваљевске

По позиву престаде Суду **Радомир Милићевић** циг. овд. стар 18 год. неожењен, неписмен, узет на кривични испит каза:

Од пре годину дана доселио сам се са Бобије овде у Ваљево са мојим оцем Светозаром, заједно живимо и он води кућевно старање, мол-

бу да се примим за грађанина ваљда је подносио мој отац, ја нисам. Неписмен. (Уместо њега потписао се Ј. Л. Обрадовић)

Преста одмах **Милан Петровић** циг. стар 32 год. жењен, вере православне, писмен, узет у кривични испит каза:

Од пре две године доселио се мој отац Стеван са Бобије у овд. варош и ја сам са њим у кући и задрузи и имамо нашу кућу сопствену. Ја се нисам пријавио за грађанина али мислим да је то учинио мој отац, јер због ратних прилика и вежбе то је узрок. Писмен, Милот Петровић.

Узет на одговор **Чедомир Грачанин** циг. овд. стар 22 год. неожењен, вере православне, писмен каза:

Ја се нисам ником јавио кад сам се доселио у овд. варош нити сам подносио молбу за грађанина да се примим, већ је мој брат Љубинко купио овде кућу па је и мене доселио као свог задругара. Писмен **Чедомир Грачанин**.

Исказе је оверио члан Суда, Васа Бабић.

Можда је разлог пријаве грађана близу Баира бројан долазак, односно насељавање Рома. Сви су они дошли коју годину пре и као задругаре довели су своје најближе сроднике. Многи су доласком купили куће и имања, али нису пријавили нити себе, нити своје. Управо је то разлог што су од стране Суда позвани су на „кривични испит“. Интересантно је да ниједан испитаник није поменуо жене у заједници (супруге, мајке, сестре и ћерке), већ само мушке чланове. Из истеђивања се види јасна њихова намера да желе да остану у Ваљеву и да су већ неки поднели молбу за грађанство.

Не зна се исход овог истеђивања, да ли је донета пресуда и да ли су кажњени. Највероватније, узрок је објава рата Србији од стране Аустроугарске 14/28. јула 1914. године. Судови, и окружни и општински, имали су да решавају битније ствари због новонасталих ратних дешавања. Ваљево је, баш у тим првим месецима, било ратно почишће и легло зараза. Једно је сигурно, Роми су остали у Бобовчевој улици. Имајући у да њихови потомци још увек ту живе, породице ових Рома су једне од најстаријих у Ваљеву.

Серију текстова о ваљевским Ромима објавио је Борислав Вујић 1997. године⁹ у листу „Напред“ из којих сазнајемо одакле су поједини дошли, којим су се пословима бавили и још много тога другог. Помиње да их је највише било на Баиру – „неколико стотина“ и да су се бавили разним пословима. Они су за себе говорили да су дошли из Абисиније (сада Етиопија), па су их зато често називали и Абисинцима.

⁹ Вујић, 1997, „Напред“ бр. 2521-2528

Ту смо пронашли податке којим су се занимањима најчешће бавили „ваљевски Цигани“. Жене су обично биле само домаћице, које су изродиле пуно деце, док су поједине поред кућних послова биле „врачаре, вешерке, певачице, свирачице, торбарке, па чак и чистачице улица“. На једном месту написао: „Гешко је из онолике множине Цигана, у *трајању дужем од век и по*, издвојити неколико Цигана који су представљали, с једне стране интересантне личности, а с друге стране, неки од њих праву господу!“ Крајем XIX века претежно су били ковачи, свирачи и котаричари, али у XX веку већином су музичари – свирачи, па су неки „Малу“ на Баиру називали Музичком колонијом. Међу њима издваја се породица Грачанин. По Вујићу преци породице Грачанин живели су у тврђави Соко град, између Пецке и Љубовије, презивали се Ахметовић, а када је Соко град срушен, прешли су прво на Марковац, више Ваљева идући ка Лелићу, па на Бобију више Попара, и најзад после преласка у православну веру, 1892. године, дошли у Ваљево и населили се са осталим Ромима на Баиру. Породица Грачанин се у бившем завичају бавила земљорадњом, а доласком у Ваљево били су само музичари.

Роми су после преласка у православну веру почели да славе, па је свакој породици поп Андрија Јовановић из Ђелија, који их је покрстио, одредио коју ће славу славити. Најчешћа слава је Ђурђевдан, Свети Никола, Аранђеловдан, а неки су обележавали и веома ретке славе као што је Велика Госпојина. Трпеза је била богата, нарочито у другој половини XX века. Овако се славило у кући Радомира Милићевића – Шиље, „најотменијег Циганина“ и његове жене Даринке, Ћерке Петровић Милана „Пуба“, дугогодишњег кмета ваљевске општине. Славски мени – шиће: љута ракија и шљивовица, рум и коњак; предјело: сјенички сир, стари и млади кајмак, јаја; јело: следи домаћа супа са „домаћим“ резанцима, кувано месо са реном и кисело млеко домаће од овчијег млека; па сарма са свињским ребрима; а врхунац је јагњеће и прасеће печење са туршијом (папrike и краставчићи) и подварком као прилог; гибаница је „лопшије“ испла јер се служила после печења. Затим су служене торте 5-6 врста (добош и грилијаш обавезно) и 15-ак врста ситних колача. На крају вино – бело и црно.

Међу Ромима ваљевског краја, у протекла два века, издвојило се мноштво занимљивих и значајних личности.¹⁰

Алексић Живота - Заја, гитариста често је свирао по ваљевским кафанама које се налазе у Тешњару.

Алексић Зорка Јела – Чувена ваљевска певачица из средине друге половине XX века. Лепа и стасита.

¹⁰ Исто; Ранковић, 2005.

Грачанин Александар био је врхунски гимнастичар и 1954. и 1956. био је првак Србије у гимнастици. Најбољи спортиста Ваљева за 1956.

Грачанин Драгиша - Боксер, познати боксер, међу најбољима у Југославији око 1960. године. Проглашаван је за спортисту године у Ваљеву 1962., 1964. и 1965. Лист „Спорт“ га је 1964. године прогласио за најбољег боксера муха категорије. Био је и државни репрезентативац.

Грачанин Љубинко – Одборник Градског народноослободилачког одбора, изабраног на митингу у Ваљеву 22. октобра 1944. године.

Грачанин Часлав - Чеда, рођен је 19. фебруара 1892., умро 19[1] априла 1956. године. Сматра се оснивачем позоришта ваљевских Рома које је постојало 1938. године, можда и раније. (То је најстарија позоришна дружина Рома у светским оквирима.) Био је организатор приредби Ваљевске циганске омладине (ВЦО). Писао је позоришне комаде, био сценограф и бирао глумце и глумице. Бавио се и политиком, па је више пута биран за кмета „Циганске мале“ у којој је „успевао да уведе некаквог реда“. Његов син Милутин, познатији као Перица био је најбољи виолиниста. Све је свирао, од оперских арија, преко валцера, до шпанских игара. Свирао је и за туђу, али и за своју душу.

Костадиновић Зора са Баира, сопран, водећа певачица у Ваљеву у времену пред Први светски рат и после рата.

Крстић Богомир, музичар у војном оркестру Краљеве гарде. Рођен је 1910. Син је Косте и Лепосаве, девето њихово дете. Кају да је био музички образован и да је

Кнежевић С. Живорад, рођен на Баиру 1903, дугогодишњи војни музичар. Непосредно после Другог светског рата, вративши се из заробљеништва, основао је Велики оркестар у Ваљеву и био његов диригент. Руководио је музичким курсом при КУД „Абрашевић“ 1950. године (држао часове виолине, трубе, кларинета и чела).

Марић Михаило био је свирач. Његов син Драгиша, завршио је подофицирску музичку школу и био војни музичар у Скопљу и Нишу. Писао песме.

Обрадовић Слободан, трубач, можда и најбољи међу ваљевским Ромима.

Петровић Милан - Пуб, кмет Оштине ваљевске (у XIX веку).

Станковић (Пауновић) Маринко - Родом је из Совљака (Тамнава). Појавио се у Ваљеву осамдесетих година XIX века. Сматрало се да је он био први виолиниста у овој вароши. Умро је 27. јануара 1895.

Шабановић Шабан – Некада најчувенији ваљевски музичар певач. Живео је у времену између светских ратова.

Према попису становништва Србије из марта 2002. године, у шест општина Колубарског округа живело је 2.577 Рома (584 у градским и 1.993 у сеоским насељима). Највише их је у Ваљевској општини – 1.314. Посматрано по насељима стање је следеће: Близоње 36, Бранковина 6, Ваљево 527, Гола Глава 89, Горић 4, Горња Грабовица 398, Котешница 109, Лукавац 36, Попучке 27, Седлари 82.¹¹

У оширеној и темељној студији *Уметност презивљавања: где и како живе Роми у Србији* више се говори о Ромима више се који живе у тешким условима – разлози и последице, а мање о онима који су равноправни чланови заједнице средине у којој живе, као што је ваљевски Баир. Овде је реч о ромском насељу које је у потпуности, у свим сегментима део града. Ту се мисли на остварен статус у граду у којем живе. Ужијавају сва загарантована права као грађани (право на рад, образовање, социјалну и здравствену заштиту), као и све остало што имају и други делови града, пре свега инфраструктуру.

Нажалост, и Ваљево као бројна места у Србији, има „дивља“ насеља Рома.¹² Сиромаштво велике већине Рома лежи у мрежи привређивања. Незапослени су зато што су сиромашни и без квалификација, а сиромашни су јер су незапослени или обављају најнеплаћеније послове. Круг њихове беде је потпун.¹³ Давно, али и сада заједно са већинским народом – Србима деле немаштину и сиромаштво. Ту чињеницу, ишак негирају бројна ромска насеља у Србији (претежно оних који живе у иностранству), али и оних, који као Роми са Баира живе генерацијама, на једном месту више од једног века.

Summary

At the end of the 19th century, in 1892, at the Ćelije Church, near Valjevo, around 150 Romani people made a conversion from the Mohammedan to Orthodox faith. It was a very solemn act, with the presence of numerous guests from Valjevo and surroundings. From the list, we can see that the majority of Romani people were the inhabitants of "Pop Andrijevice" and Bobija (between Valjevo and Lelić) and that most of them were born there, but there were some born in other places such as Gradac near Valjevo, Lelić, Ćelije, Bukovi near Leskovice, Zlatarić, Miličinica, Poćuta, Sućica, Vragočanica, Novaci, Zvizdar, Prijavor, Vrbica, Badovinci, Bjelovar, Višegrad, Užice ... The list contains old names, then new names given at baptism, dates of birth or age, parents' names and their occupations, as well

¹¹ Ревија „Колубара“, 2005.

¹² Јакшић и Баптић, 2005, 31, 90.

¹³ Јакшић и Баптић, 2005, 74.

as the names of the godfathers, which were prominent citizens of Valjevo. (teachers, clerks, merchants, artisans, and their wives and daughters).

Soon after, at the end of 19th and early 20th century, Romani people settled in Valjevo, especially in the part of town called Bair, located on the northern hillside of Vidrak hill, on the right side of the Kolubara river, just above Tešnjar, and very near to "elite" Bobovčeva Street. At the beginning of 20th century, some of them already built or purchased houses there.

Just before the start of the First World War, their Serb neighbors filed a petition - an appeal to the Court for violating "public order", asking for their eviction from mentioned location. War events prevented making of final verdict. From the testimonies of Romani people invited to the hearing, it was clear that the Court just wanted to know just who among them was citizen of Valjevo. Final outcome of this interrogation is unknown, whether there were any verdicts or punishments. Most likely, the cause for this interruption was a declaration of war on Serbia by Austro-Hungarian Empire. One thing is certain, the majority of Romani people after this submitted an application for admission to citizenship and that they remained there.

And after the two World wars, and till today, Romani people still live in Bair and are equal members of the community. It is a predominantly Romani settlement which is fully and in all aspects part of the town. This refers to the status of the town in which they live. It has everything as other parts of the town and people there enjoy the same rights. Today the Valjevo municipality has more than 1,300 Romani people, and in the center of the town lives about 550 of them.

At the end of 19th century most of them were blacksmiths, musicians and caldron makers, while in the 20th century, they were mostly recorded as musicians. Most significant Romani people known in Valjevo region are from Bair, and they excelled mainly in music and sports. Many generations of musicians contributed that this part of Valjevo is even now called "Music Colony."

Извори и литература

Извори

Фонд: А.8.323. Црква Светог архангела Михаила у манастиру Ђелије – Јелић 1837-1906, црквене матичне књиге рођених, односно крштених 1890-1894, 2 књиге

Фонд: А.2.1.118. Окружни суд – Ваљево 1807-1944, јун-јул 1914, кут. инв. бр. 1

Б.9.342. Збирка преписа, кут. инв. бр. 11

Литература

Драшковић, 1987, 215-216 – Драшковић М. Радован: *Ваљево у прошлости – Прилози за завичајну историју*, Ваљево, 1987.

Јакшић и Башић, 2005, 21, 22, 31, 74, 90 – Јакшић Божидар и Башић Горан: *Уметност преживљавања: где и како живе Роми у Србији*, Београд 2005.

Мадић, 2005, 9 – Мадић Милча: *Ваљевска варошка (градска) гробља, „Гласник“ бр. 39, МИАВ, Ваљево, 2005.*

Штампа

Вуjiћ, 1997 – Вуjiћ Борислав, недељник „Напред“, фельтон: *Подсећања – Ликови ваљевских цигана*, од бр. 2521 до 2528, Валjeво, 1997.

Ранковић, 2005 – Ранковић Здравко: *Значајне и занимљиве личности*, Ревија „Колубара“, Валjeво, 2005.

Ревија „Колубара“, 2005 – Ревија „Колубара“: *Подаци из пописа 2002. године*, Валjeво, март 2005.

Сл. лист СРЈ, бр. 11/2002.

Сл. гласник РС, бр. 72/2009.

Милорад Радојчић
Ваљево
bobava@pit.rs

СТРЕЉАЊЕ НА БУКОВИМА

Апстракт: У овом чланку говори се о једном од првих масовних злочина немачког окупатора над недужним српским становништвом. Овај злочин се додгојио 28. јула 1941. на граници два округа ваљевског и ужицког. О њему се недовољно зна: о дogaђајима који су му претходили и који су се с њим у вези збили, као ни о лицима која су, ни крива ни дужна, својим животима платили овај крвави немачки пир. Чак и оно што се зна различито се приказује и коментарише. Такође, скоро су непозната сазнања о улози српске жандармерије у том стравичном злочину. Зато овај чланак има намеру да осветли наведена питања и буде још један споменик страдалима за незаборав.

Кључне речи: устанак, Немци, партизани, жандарми, препади, Букови, Ваљево, Ужице, Чачак, недужни људи, стрељања, ожалошћена родбина, традиције.

EXECUTIONS IN THE VILLAGE OF BUKOVI

Abstract: This article discusses one of the first mass crimes of the German occupying forces against the innocent Serbian population. This crime occurred on 28th of July, 1941, on the border of two districts, Valjevo district and Užice district. Not many things are known of the event itself: not much is clear about events that preceded it and which are related to it, nor about the persons who, innocently, paid with their lives the bloody German feast. Even what is known is usually differently displayed and commented. In addition, it is almost unknown what role Serbian police had in this horrendous crime. Therefore, this article has intention to shed light on the above noted issues and presents yet another monument to the victims of this crime in order not to be forgotten.

Keywords: Uprising, Germans, partisans, gendarmes, raiding, village Bukovi, Valjevo, Užice, Čačak, innocent people, executions, grieving relatives, tradition.

Чим је у Србији почело формирање партизанских одреда окупатор и његови сарадници започели су интензивну активност с намером да је осујете. После неуспешног хашишења комуниста, извршена је коренита промена управног апарата у скоро свим градовима у Србији за које су окупатори и њихови сарадници процењивали да су угрожени. У Ужицу је, као и другим окружним местима, основано Предстојништво градске

полиције са потребним бројем агената и стражара, а појачана је жандармеријска чета са још 90 жандарма. Председник Савета комесара, односно шеф комесарске управе, Милан Аћимовић уплашен припремама КПЈ за устанак још 11. јула 1941. наредио је сриским начелницима „да позову све председнике општина, а ови да разговарају са виђенијим домаћинима, да је лаж све што се говори да такве људе који шире те вести, самим властима пријављују и да на своју околину у том смислу утичу, подвлачећи у противном случају врло тешке последице, како од стране наших тако и од стране немачких власти“.

На свестране осваније су плакате са претњама и уценама. Чланови такозване комесарске владе кренули су по Србији да држе зборове и објашњавају актуелну војно-политичку ситуацију. У Ужицу је, најпре, 9. јула боравио Милан Аћимовић и дао „најпотребнија и најинтересантнија обавештења“. Потом су у Ужице, према раније утврђеном распореду, 13. јула стигли Радисав Аврамовић комесар Министарства саобраћаја и Милосав Васиљевић који су одржали конференцију 14. јула са представницима банске управе, замеником сриског начелника и председником општине и око 70 „угледних“ грађана, од којих су тражили да сарађују са окупатором и да се синхронизује и усмири заједничка акција против дејства „комунистичких чета“. Том приликом у Ужицу су посетили и немачког фелдкоманданта Штокхаузена, који их је обавестио да је наредио да се у свим градовима инсталирају звучници где је могуће, да би се на тај начин утицало на народ „да се боље обавештава о догађајима“.¹ Сличне активности организоване су и у другим градовима и деловима Србије.

Народноослободилачки партизански одреди у Србији својим акцијама у првим данима устанка озбиљно су уздрмали систем окупационо-квислиншких власти и унели страх и узнемирење међу његове припаднике. Партизани све чешће прибегавају: кидању телеграфско-телефонских веза, уништавању општинских архива, забрани рада државних и општинских органа власти како не би служили окупатору, врше препаде на мање окупаторске војне и жандармеријске формације, организују диверзантска дејства по комуникацијама, па и саботаже на привредне и сличне субјекте. У већини места те њихове акције наилазе на разумевање и подршку па долази и до образовања разноврсних војно-позадинских органа: народних (партизанских) стража, народноослободилачких одбора, партизанских радионица, болница, кухиња и слично.

О њиховим активностима говори и извештај сриског начелника у Ваљеву, упућен Министарству унутрашњих послова Србије поводом напада партизана на државне институције, где поред осталог пише: „Од

¹ Глишић, 1997.

момента када је Немачка објавила рат Русији јавна безбедност у Ваљеву и срезу је прилично угрожена. Одбегли комунисти у шуме безобзирно насрћу на државне објекте и жандармеријске органе. У почетку их је било врло мало, али после кратког времена успели су да привуку већи број пропале омладине и друге елементе склоне крађама, пљачкама и свим другим пороцима...“.² Да би се додворили господарима а народ одвратили од сарадње са партизанима, срески начелник из Ваљева, у овом документу, борце за народно ослобођење назива „пропала омладина, елементи склони крађама и сл.“

Србија је, у то време, била подељена на четири фелдкомандатуре, од којих је једна била стационирана у Ужицу. Фелдкомандатуре су у свом саставу имале две до четири крајскомандантуре, а свака од њих команду и управну групу, вод фелдјандармерије и по батаљон стрелаца. Фелдкомандантуре, су по својој намени и структури представљале војно-управне команде са задатком да прате целокупни живот и рад на територији која им је одређена, тј да присиле народ на покорност, одржавају мирно стање и да контролишу и подржавају цивилну власт.³ Фелдкомандантура број 816, од јула 1941. била је стационирана у Ужицу, на челу са пуковником Хансом Штокхаузеном, имала је крајскомандантуре: 832. у Крагујевцу, 843. у Краљеву, 847. у Шапцу и 860. у Ваљеву.

У то време, у Ваљеву је била стационирана 704. немачка посадна дивизија, на челу са генералом Хенрихом Боровским. Имала је два пука (724. и 734), од који је овај први био стациониран у Ужицу, и 654. артиљеријски дивизион. У свим већим местима било је и полицијских снага за јавни поредак. У Ужицу се налазила једна чета, вероватно из 64. резервног полицијског батаљона који се налазио у Београду. У ужичком округу, такође је, било организовано и неколико пунктова војне полиције која је радила на јачању окупационог система.⁴

Окупатор је у почетку против партизана углавном ангажовао класичне полицијске снаге. Међутим, средином јула Виша команда 65. за нарочиту употребу издала је наређење да се посадне дивизије боље наоружају и да се побољша њихова борбена обука. Истовремено организовано је вишесастанака, војних и политичких саветовања о устаничком покрету. Закључак већине тих скупова био је да посадне јединице избегавају сукоб са устаницима а да се у борбу против устаника што вишангају полицијске и жандармеријске снаге.⁵

² АВИИ – НА, 28-4-48

³ Суботић, 1989, 51.

⁴ Исто, 53.

⁵ Пришић, 1978, 103.

Увидевши да то не даје жељене резултате немачка окупациона управа убрзо је реаговала крвавим репресалијама и другим облицима застрашивања становништва. Тих дана немачка управа је сматрала да ће примењујући те бруталне мере застрашивања (хапшења, стрељања, вешања, одвођења у логоре и на принудни рад у руднике...) одвратити ме-сно становништво од сарадње са устаницима и тиме спречити даље ширење народног устанка у Србији 1941. године. Како ни то није дало очекиване резултате још 11. јула 1941. године на немачком окупационом подручју уведена је Уредба о поштравању казни. Њоме су предвиђене казне смрти или робије за свако учињено дело „на штету његове војне силе“.⁶

Након тога отпочела су масовна хапшења, стрељања и палења устаничких села. Истовремено је окупатор активирао и сва своја пропагандна средства да би оправдао предузете репресивне мере и акције. У склопу тих активности објавили су ону страшну „Наредбу о стрељању 100 Срба за једног погинулог Немца“ У оригиналу она гласи: „*Durch einen gemeinen und heimtückischen Übertaill sind deutsche Soldaten ums Leben gekommen. Die deutsche Geduld ist zu Ende. Zur Sühne sind 100 Serben alter Bevölkerungsschichten erschossen werden. In Zukunft werden für jeden deutzen Soldaten, der durch überfall Serbischer zu Schaden kommt, rücksichtlos jedesmal weitere 100 Serben erschlossen.*“⁷ Иначе, ту наредбу издао је Вајкс, командант II немачке армије а први пут је плакатирања још крајем априла 1941. године.⁸ После тога почело су још интензивнија хапшења сумњивих упућивање ухапшених грађана на принудни рад у руднике, заробљеништво, концентрационе логоре и слично. Вршили су стрељања и вешања сумњивих грађана и група по селима и градовима Србије, у првом реду комуниста. „*Злочине над недужним људима чинили су с намјером да застраше становништво како би устанике одвојили од народа и онда их лакше уништили. Нису се у нашој земљи осећали сигурним, поготову не у крају у којем им је априлских дана 1941. године био приређен „посебан“ дочек. А сада је ту и оружани устанак попримао све шире размере.*“ – записао је савременик тих забивања и потоњи генерал армије Никола Љубичић,⁹ претходно ученик Средње пољопривредне школе у Ваљеву.

Код нас се дуго говорило и писало да су Немци прво масовно стрељање недужних грађана у Србији извршили 28. јула 1941. године на Буковима. Тог дана стрељали су 81 Србина из оближњих села и градова.

⁶ Зборник НОР-а, том I, књ. II, док. бр. 105. и 106.

⁷ АВИИ – НА 41, Б-2/1-37

⁸ Глишић, 1970, 34.

⁹ Љубичић, 1979, 82-83.

Тим поводом подсетићемо да су Букови - брдски превој који повезује планинске масиве Повлена и Маљена, на надморској висини од 800 до 900 метара и да се налазе на путу Ваљево – Косјерић – Ужице, изграђеном 1910. године. Тим путем су некада уз песму, фруле и двојнице пролизиле ужичке кириције и рабадије, а сада у путничким аутомобилима јуре путници намерници или се на теретним камионима и другим превозним средствима превозе разне врсте роба. Букови, како им име говори, махом су покривени буковом шумом и травом. У сливу Ражанске реке овај део брда је оголјен али како се иде даље, ка сливу Скрапежа настају бујне густе шуме у једном од најлепших крајолика у околини Косјерића. Пењући се путем ка Каони и Дивчибарама наилази се на истоимени извор Букови, где се може наточити и попити једна од најквалитетнијих вода у овом крају. Поменути извор је веома богат хладном и питком планинском водом. Букови су лоцирани у атару општине Косјерић а недалеко од границе са ваљевском општином на чијем се подручју налази насеље Подбукови.

Међутим, то ипак није било прво стрељање пошто је познато да су због напада на једног немачког мотоциклисту 11. маја 1941. године, у Пожеги, у општинском дворишту стрељана три и ухапшено десет талаца. После стрељања њихови лептеви обешени су на тргу ради застрапишавања грађана и околине. Сутрадан је северно од Сјенице 60. дивизија ухватила десет лица, међу којима се налазила и једна жена. Све их је стрељала, па обесила, у складу са поменутим Ваксовим наређењем, иако се сигурно зна да су четворица само покупашала да узму нешто од војне опреме. Приликом сакупљања војне опреме и оружја у мају укупно је стрељано 146 лица.¹⁰ Пре овог стрељања Немци су село Скела на Сави, недалеко од Обреновца спалили.

У прилог овој констатацији иде и чињеница да су од 5. јула 1941. године стрељања и хашшења вршена свакодневно. Петог јула формиран је и први концентрациони логор Бањица у касарнама 18. пешадијског пука у Београду. Према једном непотпуном немачком извештају стрељања талаца до 20. јула текла су овако: 5. VII у Београду 13; 6. VII у Борчане 2; 9. VII (место без назива) 1; 10. VII такође 1; 15. VII у Обреновцу 10; 17. VII у Београду 16; 18. VII у селу Шопци 5; истог дана у Београду 28; 20. VII у Ваљеву 17, Чачку 12, Ужипу 22 и Смедеревској Паланци 16.¹¹ Према томе ово није прво али јесте прво масовније стрељање талаца у Србији.

¹⁰ Глишић, 1970, 34.

¹¹ АВИИ – НА, 41, Б-5/1-223.

Напад на немачког генерала

У другој половини јула 1941. године поред прикупљања нових бораца, оружја, муниције и другог материјала, мањих диверзантских акција и паљења општинских архива партизани у ваљевском крају приступили су извођењу мањих борбених акција. Тако је на пример, Колубарска чета Ваљевског партизанског одреда, 18. јула 1941. године, на Буковима извршила напад на аутомобил немачког ортскоманданта, који је с једном мањом групом војника, организова чишћење терена и организовао обезбеђење неометаног саобраћаја према Ваљеву. Тог дана патрола од шест бораца Колубарске чете Ваљевског партизанског одреда, предвођена Срећком Милићевићем, млинарским радником из Бранговића код Ваљева. Према доступним подацима поред Милићевића у тој патроли били су Саватије Сава Станишић, студент из Бујачића крај Ваљева, доскорашњи секретар Окружног комитета СКОЈ-а и члан ОК КПЈ за Ваљево и Стеван Филиповић, електричарски радник у Ваљеву, који је по ослобођењу одликован Орденом народног хероја и други. Патрола је на Буковима чула хук аутомобилског мотора и приметила да им се приближава немачки војни аутомобил. Одмах су олучили да изврше препад на њега, па су заузели положај изнад најближе окуке. Када се аутомобил приближио обасули су га пушчаним хицима. Аутомобил је за тренутак застао а потом нагло наставио пут дижући за собом велику прашину и зашао за окуку праћен пуцњима партизана који су посакали са својих места и дали се у потери за њим настојећи да га погоде на другој кривини али је он успео да измакне од њихових домашаја.

Касније се сазнalo да је то био путнички аутомобил команданта 724. немачког пешадијског пука и да је у њему било више официра међу којима и генерал Адалберт фон Лончар, командант 724 пешадијског пука 704 посадне дивизије, чији се штаб налазио у Ужицу и поручник Станислав (Славко) Бларшек, ортскомандант из Ужица. Према једним изворима теже је рањен један немачки мајор – ађутант команданта 724. пешадијског пука, по другима поручник Славко Бларшек. Према писању др Јована Марјановића¹² тада је тешко рањен ађутант – мајор, а повређен возач. Поуздано се зна да је рањен поручник Бларшек а повређен и возач аутомобила.¹³ Иако партизанска патрола препадом није успела да уништи немачки аутомобил овај препад је значајан и као прва оружана акција Колубарске чете Ваљевског народноослободилачког партизанског одреда.

Након тога убрзо су у Косјерић стигле јединице гестаповаца. Истовремено је доведена једна чета војне полиције и стационирана у Ража-

¹² Марјановић, 1963, 102.

¹³ АВИИ – МФ. Л/1 Х 2971 – 61.

ну. Била је то група од 50 до 60 војника, чији је командант, по тврђењу тадашњег српског начелника у Косјерићу, био по злу познати Брике. Сутрадан после овог напада на генерала Лончара наређено је Оперативној групи полиције сигурности и службе безбедности да са две чете полиције и трупама у овом крају прочешљају терен. Поред тога наређено је да се одузму сви радио апарати, да се полицијски час ограничи до 19 часова увече, да се из сваког села узме по десет талаца и да становништво храни немачке трупе за време ове акције.¹⁴ Тим поводом пуковник Штокхаузен, командант фелдкомандантуре у Ужицу 25. јула 1941. године упутио је Србима ужичког краја проглас у коме је поручио: „*Српски народе!... Иди својим мирним послом, држи се реда и мира, имај поверења у немачке војне власти и према српској управи...*“¹⁵

Није познато да ли су спроведене све наређене мере на овом подручју или се зна да су новопристигли Немци имали задатак да пронађу и ухапсе починиоце напада на немачку војну патролу и обезбеде неометан пролаз путем Ваљево – Ужице, том веома важном друмском саобраћајницом. Да би постављене задатке успешно реализовали предузимали су бројне и разноврсне мере и радње, па и мобилисали сељаке из околних села да чувају мостове и пропусте на свом делу пута. Паралелно са тим удуђивали су и своје патроле у оба правца да извиђају терен и контролишу спровођење наређених мера итд.

Истрага поводом овог прешада и прва стрељања

Генерал Никола Љубичић¹⁶ пише да је Милан Аћимовић да би се додворио Немцима долазио на лице места, односно место претходног догађаја, на Букове. Међутим, према писању др Венцеслава Глишића¹⁷, већ 19. јула 1941. године, у Ужице су стигли Драгомир Јовановић а затим Танасије Динић са једним камионом жандарма. Истог дана одржан је састанак код фелдкоманданта, коме је присуствовао поред поменутих, и Илија Поповић, бан Дринске бановине. На том састанку је одлучено да се због рањавања Бларшека, немачког резервног поручника, на Буковима, 18. VII од стране Ваљевског НОП одреда стрељају 22 лица у Ужицу и 30 у Ваљеву и Чачку.¹⁸

На место рањавања Бларшека изведен је и Мирко Марчетић, српски начелник из Косјерића, како би подређено људство што више ангажовао у даљој истрази. Попито је Марчетић био добар човек и наклоњен

¹⁴ АВИИ – НА, 41, Б-5/1- 219.

¹⁵ Зборник НОР-а, том I, књ. II, бр. док. 113.

¹⁶ Љубичић, 1979, 83.

¹⁷ Глишић, 1997.

¹⁸ Глишић, 1970, 44.

народноослободилачком покрету он и срески писар Адам Милић су сва немачка наређења игнорисали и настојали су да их не спроведу у дело. О овом случају Марчетић је касније причао: „Дошли смо на Букове и улазимо у шуму Брике, ја и један војник. Брике се тада уплашио мислећи да ту у шуми можда има, како он каже „бандита“. Наредио је да се изврши преглед терена. Питao ме је „Ко је извршио овај напад?“. Убеђивао сам га да су то извршиле усташе из Босне како би изазвали покол џрба. Чинио сам то како би спасао наш крај од репресација.“¹⁹

Док је Брике боравио у Ражани увек је по неког хватао и доводио у срески затвор. Да би обезбедили неометано одвијање саобраћаја на путним правцима Ражана – Букови, Ражана – Дивчибаре и Ражана – Косјерић – Црнокоса, Немци су извршили и мобилизацију осам шофера Срба који су имали своја путничка возила и од њих тражили да возе немачке патроле на тим правцима. Истовремено су мобилисали и неколико сељака из околних села да наизменично чувају мостове и пропусте на тим путним правцима и врше поправке. Начелство из Ужица 24. јула 1941. године у допису број 3858/41 је навело: „Испостава Дринске бановине актом бр. 1549 од 21. јула доставља: Фелдкомандатура 816 у Ужицу доставила је следеће: Дана 19. о. м. пущано је на путу Косјерић – Ваљево, б км северно од Ражане на један немачки аутомобил у којем су били војници. Том приликом су озлеђени путници у аутомобилу. Имам утисак да су испаљена 2-3 хиџа и то од једног истог лица.“

Стрељање је обављено 20. јула изјутра у Крчагову крај Ужица. Стрељањем је руководио Франц Тим, командант фелдјандармерије у Ужици, а стрељање су извршили жандарми које је са собом довоeo Танасије Данић. Тада су у Крчагову стрељана следећа лица: Драгомир Веселиновић, пословођа фирме „Сингер“, ухашен као комуниста; Драгутин Мартиновић, кројач, ухашен као комуниста; Хајим Леви, адвокат из Београда, ухашен на Палисаду; Соломон Рубен, ученик, ухашен такође на Палисаду; др Лику Меворах из Загреба; Владимира Величковић, радник из Ужица; Милан Остојић, трговац, председник општине Каменица, иначе ухашен као талац. Остали стрељани су били сељаци таоци из околних срезова.²⁰

Истовремено и на подручју ваљевског краја предузето је вишe других мера да се кривци открију, комунисти похапсе а Колубарска партизанска чета ликвидира. Овој акцији претходио је долазак специјалног изасланика Министарства унутрашњих послова Илије Параноса и његових сарадника Милана Цветковића, жандармеријског потпуковника и пуковника Телеме у Ваљево. Они су главну пажњу усмерили на хапше-

¹⁹ Челиковић, 2002, 404 и 405.

²⁰ Глишић, 1997.

ње комуниста у ваљевском крају али како у томе нису успели они су остали на терену ваљевског краја како би у сарадњи са окупатором и његовим помагачима непосредно радили на уништавању зачетака партизанског покрета.²¹

Андра Савтић

Стеван Филиповић

Са тим циљем Илија Паранос је у сарадњи са Немцима и жандармима начинио план да се 18. и 19. јула 1941. године изврши опкољавање Колубарске четве Ваљевског партизанског одреда и ликвидирање њених бораца. Из Мионице је 17. јула 1941. године обавестио Министарство унутрашњих послова о току преговора са Нешком Недићем, представником четничког покрета Драже Михаиловића и да је Недић обећао да четници неће ступати у борбу против окупатора. Истог дана Милош Павловић, срески начелник у Мионици, одржао је састанак са председницима општина са подручја бившег колубарског среза у ваљевском округу на коме је говорио о борби против комунистичких-терористичких група. Председници општина обећали су своју сарадњу.²²

И поред тих и других предузетих мера Немци нису успели наћи кривце па су почели и са применом репресалија. О томе писпе београд-

²¹ Јевтић, 1974, 56.

²² Исто, 462.

ски лист „Ново време“²³ па каже „Због недела и насиља 18. јула 1941. године у околини Ваљева стрељано је 20. јула 1941. године већи број истакнутих комуниста и Јевреја“. Познато је да су Немци тада код Новог гробља у Ваљеву стрељали 18 талаца. Међу стрељанима било је 12 сељака, четири Јевреја, једно неидентификовано лице и један партизан. Претпоставља се да је тај партизан био Драгиша Војиновић, предратни члан КПЈ и борац Колубарске партизанске чете из Белановице код Љига.

У вези са тим догађајем тадашњи судија Окружног суда у Ваљеву Миленко Јовановић²⁴ је написао: „Сутрадан по овом догађају, по мом сећању, изведен је из затвора 18 раније похапшених, ниједан из Ваљева, међу њима 4 Јеврејина, рођена браћа и стрељани су у горњем крају гробља уз цериће засађене као живе ограде. Гробар Михаило причао ми је да је гледао ово стрељање, а он је ископао и ров дуг девет метара, дубок око једног метра – метра и двадесет сантиметара. Довели су их до рова, наши жандарми су пущали, а позади је био немачки митральез. Немци су неко време после стрељања по рову нешто загледали а онда пошли. Одједном је један из рова скочио и почeo да бежи од гробља на више, између жбуња и дрвећа, и побеже“.

О овом стрељању у више прилика писао је и Милојко Марјановић, новинар из Ваљева и тврдио да је било цег браће Јевреја, који су пред рат побегли из Мађарске или Пољске и Ваљеву као музичари свирали пред „Гранд хотелом“. А тај који је преживео стрељање и побегао био је Драгиша Ацић (треба Хацић) из Бабине Луке код Ваљева, који је тада имао 18 година. Марјановић је касније са њим разговарао, па му је Хацић поред осталог испричао: „Око два сата после подне, камион са на ма одређеним за стрељање заустави се крај стазе у близини раке. Постројише нас. Један човек из Обреновца стаде уз свога сина и као да поче да га заклања спустивши главу на синовљева рамена. Оних петорица браће Јевреја стајали су један до другог. Један поче да говори „Господине оставите бар једног од нас“. Келер²⁵ као да га није чуо. До њих су били сељаци.... Одједном рафај поче да коси. Пао сам и ја. Хтео сам да окренем главу ка небу али сам ћутао. Нисам веровао да сам жив. Неколико секунди после пучњаве, из раке се зачу глас једнога од погођених, био је рањен. Чувши тај јаук Немац крете ка јами. И у том тренутку ја сам искочио и као ветар појурио ка оном путишту и живици“. Около је била пшеница а доле шари путиш. Чујем немачки мотор, како покушава кроз пшеницу да ми препречи пут. Међутим, пшеница се ухватила око топкова и Немац пуца“²⁶

²³ „Ново време“, 1941, 1.

²⁴ Јовановић, 1990, 44.

²⁵ Иван Келер, гестаповач, који је командовао овим стрељањем, био је фолксдојчер, а пре II светског рата радио је као пословођа на прузи Ужице – Вардиште.

²⁶ Марјановић, 2005, 97.

О том стрељању нешто више података оставил је Милијан Мића Јеремић²⁷, који тврди да су међу стрељанима били и пољски Јевреји и да је Келер ликовао и оргијао у вальевској кафани „Јадар“ поводом стрељања невиних људи. Говорио је „Извршио сам Фирерово наређење, стрељао сам ту јеврејску масонску жгадију, оца и пет синова из Польске. Наредио да се стрељају синови, а отац да гледа. А онда су моји људи и тог пса дотукли. Бог је с нама, Фирер, је то рекао, он то жели и тако мора бити.“

Убрзо после стрељања на гробљу у Ваљеву, из затвора Крајскомандантуре у Ваљеву одведен је седам Обреновчана и они су са још петорицом стрељани у Обреновцу. На игралишту ФК „Борац“ крај Мораве у Чачку 20. јуна 1941. године жандарми су под надзором немачких војника стрељали 12 родољуба. То је било прво стрељање у Чачку после окупације. Судија Миленко Јовановић²⁸ написао је да му није било познато зашто су ти људи стрељани. Ова стрељања објављена су као мера одмазде али су превасходно била у функцији застрашивања овдашњег становништва и одвраћања од сарадње са партизанским јединицама. Сва ова стрељања у Крчагову, Ваљеву и Чачку извршили су жандарми под надзором немачких војника.

Неуспео покушај размене заробљеника

На путу ка Драчићу, у селу Жабарима код Ваљева, у шуми званој Мачине, у другој половини јула 1941. године, Саватије Сава Станишић (1916-1941), дипломирани правник, бивши секретар Окружног комитета СКОЈ-а и члан Окружног комитета КПЈ за Ваљево, те један од организатора оружаног устанка у вальевском крају, као теренски радник обилазио је овај крај и случајно улетео у жандармеријску заседу. Дојчило Митровић прецизира да се то догодило 26. јула 1941. године на друму.²⁹

Томе је претходио овај догађај. У близини била је истурена партизанска заседа на коју су налетела два жандарма које су партизани заробили док је трећи успео да побегне у Жандармеријску станицу Драчић. Одбегли жандарм чим је стигао у своју станицу претпостављеним старапинама испричао шта им се догодило па је одмах упућена већа група жандарма да опколиши и претгресе поменуту шуму. Необавештени о том догађају Сава Станишић и Милоје Спасојевић, борац Ваљевског партизанског одреда и познати партијски радник, касније ратни секретар Српског повериштва КПЈ за Колубару, пошли су да повуку партизанску заседу и упали у жандармеријски обруч. Уочивши шта им се догодило

²⁷ Јеремић, 1980, 59 и 60.

²⁸ Јовановић, 1990, 44.

²⁹ Митровић, 1975, 97.

Спасојевић је активирао бомбу и бацио према жандармима што је изазвало панику и страх који је он искористио и успео да побегне. Жандарми су заробили Станишића, везали га и спровели за Ваљево, где су га предали Немцима.³⁰ Убрзо потом започело је његово испитивање и жестоко мучење. И поред великих мука и чињенице да су му при претресу пронађене неке белешке Станишић ништа није признао и никога није одао. Зато су немачке власти биле кивне и одлучиле да се што пре пребацити у Ужице и тамо настави његово даље саслушавање и мучење.

Радивоје Јовановић Брадоња

Саватије Станишић Сава

Како је он, у то време, био један од најистакнутијих партијских радника ваљевског краја, његово заробљавање представљало је велики и скоро ненадокнадив губитак не само за Ваљевски народноослободилачки партизански одред и КПЈ ваљевског краја, већ и устанак у Србији у целини, па чим се сазнalo за његово хапшење договорено је да се предузму потребне мере како би се он што пре избавио из непријатељских „челусти“. С тим у вези Штаб Колубарске чете Ваљевског народноослободилачког партизанског одреда одлучио је да се што пре зарobi неки немачки официр или подофицир и кроз систем размене уместо њега затражи Станишић. Тим поводом одређена је партизанска десетина, на челу Андром Савчићем, бившим судијом Среског суда у Косјерићу, са задатком да на путу Ваљево – Ужице, на превоју Букови, поново у засе-

³⁰ МИАВ: Збирка преписа, кут. инв. бр. 108, стр. 13.

ди сачека пролазак немачких војника, изврши препад на њих и зароби неког њиховог официра или подофицира с тим циљем. Поступајући по тој наредби борци Колубарске партизанске чете 26. јула 1941. године око 5 часова на Буковима сачекали у заседи један немачки мотоцикл са приколицом у коме су била три Немца. Била је то немачка полицијско-курирска патрола која је из Ужица 25. јула 1941. око 4 сата пошла за Ваљево са повериљивом поштgom.

Попто су преноћили у Ражани Немци су у раним јутарњим часовима наставили пут ка Ваљеву. Међутим, на Буковима сачекала их је поменута партизанска заседа. Изненадила их и захтевала да се предају. Они су то одбили. Партизани су отворили ватру. Према писању Доџила Митровића³¹ тада је убијен један Немац а други је ухваћен. Док је према према архивским изворима³² убијен возач и тиме заустављен мотоцикл, док је други заробљен а трећи је користећи близину шуме успео да побегне. Вероватно он је јавио својој команди шта им се на путу до-годило или су провером у Ваљеву утврдили да тамо није стигла патрола која је носила важну пошту. Заробљени Немац звао се Шмит Бромса³³, по занимању је био трговачки помоћник из Воромса, а имао је чин резервног подофицира. После заробљавања спроведен је у штаб Колубарске чете Ваљевског партизанског одреда, који се тих дана налазио у селу Робаје код Мионице. А тим у вези познати револуционар и књижевник Родољуб Чолаковић је записао:

„Разговарао сам са замјеником камандира чете Стеваном Филиповићем, младим радником, монтером, који се тога дана вратио из ачије. Напали су двојицу немачких „фелдјандарма“ који су на мотоциклу ишли из Ужица у Ваљево: један од њих је убијен а другог су одвели као заробљеника. Из његове букевице видело се да је наредник војне полиције, да је родом из Воромса, а по занимању трговачки помоћник. Био је грдоно уплашен и никако није хтео да призна да је подофицир, него је тврдио да је редов. Кад сам му, послије упорног одбијања да призна да је подофицир, рекао да лаже, он се тргао и достојанствено казао да њемачки војник никада не лаже. Не знам шта је прочитao у мом погледу, који свакако није био пријатељски, али је убрзо напустио ту позу и молећивим гласом почeo: „Али, господине каманданте, ја сам отац породице...“

Чим су у Штабу Колубарске партизанске чете сазнали за то заробљавање договорено је да се покуша његова размена. Најпре је неко предложио да се за заробљеног немачког војног полицајца затраже заро-

³¹ Митровић, 1975, 97.

³² МИАВ: Збирка преписа, кут. инв. бр. 108, стр. 13 и 14.

³³ Љубичић, 1979, 83.

бљене супруга и кћерка Драгојла Дудића, у то време политичког комесара Колубарске чете. Међутим, Дудић је то енергично одбио тврдећи да је Сава Станишић значајнији за народноослободилачку борбу од његове супруге и кћерке.³⁴ Зато је Родольуб Чолаковић, члан Главног штаба народноослободилачких партизанских одреда Србије, који се тих дана затекао у штабу ове чете, на писаћој машини немачким језиком откудао написано писмо немачкој команди у Ваљеву у коме се предлаже размена овог подофицира за Саву Станишића. Писмо је, посредством укућана породице Кузмановића из Бујачића крај Ваљева, упућено у Ваљево, па је с нестручње очекиван њихов одговор. Нажалост партизанска надања била су узалудна јер Немци нису прихватили добијену понуду.³⁵ Уместо коректног одговора охоли Немци поручили су да не прихватају било какве разговоре „са бандом из шуме“.

Са њиховог аспекта та реакција Немца била је разумљива јер су захваљујући оваквим и сличним акцијама били доведени у изванредно тешку ситуацију примајући ударце на најосетљивијим местима. Ево како немачки официр, капетан Висхаупт оцењује положај Немца у Србији у то доба: „Препади на немачке војнике и војна возила и на жандармеријске станице су опет учествали. На железничким пругама пуцало се на војне, теретне и путничке возове, железничка постројења су рушена, мостови у ваздух дизани, железничке страже нападане а теретни возови пљачкане...“³⁶

Какво је било држање и расположење народа у Ваљеву, у току јула 1941. године, вероватно најспровитије објашњава Извештај Окружног комитета КПЈ за ваљевски округ, од 28 јула, у коме се каже: „...Пролетеријат и градска сиротиња у потпуности одобравају акције партизанских одреда. Код њих репресалије непријатеља не изазивају онај паничан страх, који се на сваком кораку испољава код малограђана. Крупнија варошка буржоазија отворено помаже окупатора против партизанских одреда. Средњи градски слојеви се плаше репресалија, али не испољавају непријатељско расположење. Они очекују слободу од Црвене армије или сами још нису волни да уђу у отворену борбу против окупатора и његових слугу. Највише се код њих чује: „Прерано су почели, јер још Руси нису почели да гоне Немце“. Такво стање требало је да помогне развијању обавештајне и потказивачке службе. Гестапо настоји да врбује своје конфиденте. Утолико пре што је међу житељима овог краја још од раније било познатих непријатеља народа који су се тада

³⁴ Чолаковић, 1959, 71.

³⁵ „Напред“ (Радојчић), 1987, 4.

³⁶ Марјановић, 1963, 134.

открили као конфиденти Гестапоа. То су углавном бивши посланици, председници општина (али не сви), трговци, кулаци (не сви).³⁷

Примена наредбе „Сто за једног!“

Чим су сазнали да ни немачка патрола која је из Ужица пошла за Ваљево, није стигла у овај град на Колубари, одлучено је да се одмах предузму енергичне и опсежне мере истраге, открију и енергично казне починиоци. Најпре је из Ражане упућена поменута полицијска јединица са задатком да потражи несталу патролу. Већ 26. јула претражили су терен до Подбукова, односно Јеринића кафане, али ништа интересантно нису пронашли.

Сутрадан (27. јула) је поновљено трагање, па су на Буковима са десне стране пута, тј. преко пута садашњег спомен комплекса, нашли оног мртвог Немца и његов мотоцикл. Убијени Немац је нађен прекрштенih руку, без ципела и са шлемом на глави. На њему је нађена шибица што је дало повода команданту да закључи да је убиство извршио одметник Павле Вујадиновић, коме су Немци претходних дана запалили кућу. Наравно, оног другог немачког војног полицајца нису успели пронаћи пошто су га заробили и са собом одвели колубарски партизани.

Ови напади партизана на немачке патроле на путу Ваљево – Ужице били су непосредан повод да пуковник Штокхаузен, командант Фелдјандармерије 816. у Ужицу, изда наређење следеће садржине: „*Наређујем према томе да се путем српске жандармерије до 30. јула 1941. године у 12 часова устрели 100 Срба. О извршеном ме имадете известити. Ја сам више пута говорио преко власти и председника општина ове земље да упозоравају становништво, да сам послат овамо да успоставим мир и ред у држави... Има неодговорних елемената који моја настојања спречавају и тиме стварају српском народу зло и неволју. То су разбојници и комунисти, који не желе ред и мир. Ови неодговорни елементи морају се истребити, а дужност је сваког Србина који воли ред да нас у томе помогне. Сва она села у чијој околини има разбојника одговорна су за њихова дела пошто им дају стан и опскрбу...*“

У вези са тим Марчетић, срески начелник из Косјерића је испричao: „*Немци су тада у Косјерић дотерали око 20 људи. Могло се очекивати хапшење и репресалије али се misлило да ће бити времена да се људи склоне испред казнене експедиције. Изјутра, 28. јула дошли су у Косјерић три камиона Немаца а најстарији међу њима био је поручник Тин. Он је имао специјална овлашћења. Из затвора у Косјерићу одведен је оних 20*

³⁷ Архив ЦК КПЈ 21 – 691, према Групи аутора (Јеротије Вујић, Милан Сикирица, Милан Нинић, Зоран Јоксимовић, Милован Илинчић и Милан Трипковић): *Ваљево град устаника*, Београд, 1967, 320 и 321.

људи у Раждану. Тамо је утврђено да су они невини. Покушао сам да интервенишем да се људи пусте, али ништа није вредело. Један део казнене експедиције дошао је до Косјерића и извршио блокаду. Кад су долазили из Ужица никог нису дирати изузев што су на Црнокоси ухватили Миленко Бокића из Тубића, који је био оптужен да је комунист“.

Истим поводом Миленко Јовановић,³⁸ тада судија Окружног суда у Ваљеву, потом доктор правних наука, универзитетски професор права и судија Уставног суда у пензији је написао: „*Крајем јула пукла је пушка на двадесет и шестом километру ужичког пута. Са моторног точка пао је један немачки војник погођен метком из те пушке, други је измаракао. Стигао је немачки одред и ловио људске главе, сто српских за једну немачку. Косјерић, Дивчибаре и околнна села први су дали тај данак у крви. 28. јула купљени су косачи са ливада, копачи са кукурузних њива, скупљено је 83 и на месту заседе покошени су плотуном из пушке – жандарма Срба. Тим плотуном ударен је на чело Срба први жиг ропства, кревави жиг победиочегог права на живот и смрт побеђеног.“*

Хватање недужних људи

У знак одмазде за убијеног и заробљеног немачког војника, према стравичној наредби немачке Врховне команде о стрељању сто Срба за једног убијеног Немца, рано ујутро 28. јула око 6 или 7 часова почела је акција хаштења недужних људи. Тог јутра у Косјерић стигла су три немачка камиона са ојачаним водом немачких војника, које је предводио поручник Тин, да спроведе у дело ту наредбу. По речима српског начелника Мирчетића са њима се није могло разговарати. „*Преко тумача питали су ме да ли у срезу има комуниста. Рекао сам да немамо, да је крај верски и доста конзервативан. Нису ми веровали и све су више на ваљивали да им нешто више кажем. Тражили су ми списак судски осуђених лица. Рекао сам им да су спискови усред рата спаљени и да их немам. Наредио ми је да за популарна наћем списак.*

У међувремену дошао је Брике из Раждане да поведемо оних 20 људи, које је раније ухапсио и да у Раждане водимо истрагу. У Раждану смо стigli око 8-9 сати, где је већ био Тин. Слушали смо оних 20 и по њиховом исказу закључили смо да су они невини људи. Њих двојица су по ред неких имена стављали знак крста, што сам ја протумачио да ће бити стрељани. Тин издаје а ја се обратим Брику и тражим да се спроведе нека детаљнија истрага. Рекао ми је да је то „специјални официр и са специјалним наређењима“ и да он ту не може ништа да учини. Отет уђе Тин. Покушао сам да му се обратим, али ништа није вредело...“

³⁸ Јовановић, 1990, 43.

У самој Ражани Немци заиста нису хапсили... Један део ове казнене експедиције вратио се у Косјерић извршио блокаду и разјарени Немци почели су да прикупљају одрасле мушкарце између 16 и 60 година ста-рости. Изводили су опанчаре из радњи, трговце из продавница, људе из кућа и кафана. Дакле, хватали су их у вароппи: по кућама, радњама и ка-фанама – свуда где би их затекли. Бежати се није могло јер је свуде био обруч немачких војника са оружјем на готовс. Овим поводом, истине ради, треба указати да је и међу Немцима било хуманих људи. О једном таквом примеру касније је сведочио Милета Јовановић, који је тих дана био радник код свог стрица Радише Јовановића, опанчара из Косјерића. Описујући ту немачку акцију рекао је и ово: „У радњи је било нас 4 и га-зда. Немац је отворио врата, видео да радимо, ништа није рекао само је затворио врата и отишао“.³⁹

Међутим, Светозар Радовановић, земљорадник из Косјерића, имао је дружије искуство, па је причао: „Нашила је прва патрола и покупила домаћине кућа, па су тако и мене отерали. После један сат нашила је друга патрола и ухватила оба моја сина и још неке раднике који су ра-дили на штапи мого брата, кога су такође ухватили. Један опанчар је изведен из своје радње, други из дворишта, трећи испред куће четврти – младић из продавнице и тако редом“. Ухапшене су одводили пред Жандармеријску станицу у Косјерићу, где су их постројили. Затим су двадесетак људи, са групом немачких војника, стрпали у камионе и оте-рали у правцу Ражане и Букова.

У Косјерском пољу било је доста жетелаца и косаца. Они су видели да Немци опкољавају то подручје али нико није бежао. Сви су мислили да радницима неће ништа. Немци су ипак издвојили све мушкарце и од-вели. Све похватане постројили су у три реда, а они су у наоколо са пу-шкама и митралезима стајали на готовс. С тим у вези Невена Марко-вић, домаћица из Мрчића⁴⁰ је говорила: „Тога дана позвали смо косце да нам косе ливаду. Међу косцима био је и мој син Миљко Марковић. На ли-вади се сакупило девет косаца. Нашили су Немци, све их покупили и сви су стрељани на Буковима 28. јула 1941. године.“ Кад су их Немци спро-водили поред њихових кућа Невена је узела паре од продате куће и по-кушала да сина откупи. Немци су је одгурнули али је она наставила да иде за њима и да моли да јој пусте сина. Код шумарских кућа заустави-ли су је и жандарми и терали да се врати. Пошто није одустајала пре-млатили су је па је била сва у крви.

Са стране похватаних било је пуно мајки, жена и деце, који су са страхом и тугом гледали шта ће бити. Питали су се да ли ће их отерати

³⁹ Челиковић, 2002, 405.

⁴⁰ Марковић, 1983, 46.

у логор или стрељати. Једна жена је донела мужу капут, али Немац није му дао да га узме. Муж јој је поручио да им Немци кажу да ће у логор па ће јој писати да му пошаље.

Немци нису дозвољавали ни храна и вода да се донесе ухапшенима. Како су причале жене, чији су мужеви били ухапшени и дотерани у сабирни центар, Немац им је на српском језику рекао: „*Немојте им ништа доносити јер им неће бити потребно*“. Због тога се код њих првлачила сумња да ће их побити. Убрзо потом Немци су извршили пребројавање похvatаних а није изостало ни фотографисање, али није нам познато да је фотографија развијена и сачувана. Из ове групе ухашених издвојили су неке људе који су имали доказ да врше некакву власт у општини или срезу.

Кад је завршено пребројавање, похватани су стављени у камионе и потерани према Ражани. Жене и децу су отерали да иду кућама, мада су неки од њих покушали да трче за камионима. Камиони пуни људи после извесног времена стигли су у Ражану. Ту су их истоварили и поново постројили. Преко тумача Немца тражили су да се издвоје они који имају преко петоро и више деце. Неколико њих је то искористило и изашло. На тај начин из групе ухашених изведене је још 10-15 људи. Њих су оставили у Ражани а остале су одвели у правду Букова.

У исто време друга група немачких војника у стрељачком строју ишла је по околним селима, повремено испаљујући по који пупчани метак, купећи косце са ливада, ратаре са њива, чобане од стада, одводећи сваког на кога је наишла. Почела је хапшење од гвозденог моста на вашаришту изнад Ражане, па даље у селу Mrчић идући ка Буковима. Случај је хтeo да тај дан буде позван већи број људи који су били дужни да кулуком поправљају пут и с једне и с друге стране Букова. И они су били похватани. Упрегнути волови, запрежна кола и алат са којим су радили остали су на путу, па су волови почели да са колима лутају по путу док их ко не би препознао и задржао а потом јавио власницима да их предузму. Све похватане у том крају скupили су код куће Чедомира Благојевића из Mrчића а одатле их камионима одвезли на Букове.

О свом заробљавању Миливоје Савић⁴¹ је казивао: „*Двадесет седамог јула 1941. године позван сам да с колима и воловима дођем на кулук ради поправке пута на Буковима... Рано ујутро 28. јула отишао сам на кулук. У реци Кладоруби у Брајковићима натоварио сам пуну кола песка и потерао на Букове. Близу Ражане стигла нас је једна рабаџијска моторизована колона. Прошли су поред наше рабаџијске колоне без икакве сумње. Никога од нас тада нису хватали.*

⁴¹ Савић, 1983, 43.

Песак сам истоварио на путу у селу Мрчићима, близу куће Чедомира Југовића. После тога спремио сам се да идем на Баре па отуда потерам нека дрва. На Барама се уставим пред колибам Гвоздена Стојанића. У томе најђе путар Драгољуб Савић и виче ми да одмах бежим, јер наилазе Немци и хватају људе. Нисам му одмах поверовао, пошто сам мало раније видео немачке војнике на путу и нису нас дирали.

Док смо се ми расправљали и убеђивали, наилазе Немци. Било их је, колико се сећам, шеснаест. Одмах нас откопалише, наредилише да руке подигнемо у вис и све нас претресоше. Имао сам код себе један нојс. Објаснио сам им да тиме сечем хлеб и прут кад идем у рабацилук и нису ми га дирали. Одатле су нас повели према Дивчибарама...“

Трећа група ове казнене експедиције упућена је према Дивчибарама, где су похватали још једну групу људи који су били на кошењу ливада или код својих колиба и викенд лица. Зато су многи откоси на Дивчибарама остали недовршени, поздрави најближима недоречени а жегелачке и косачке песме не допеване. Јордан Трипковић, петнаестогодишњи дечак из Росића причао је да је био на Дивчибарама са своја два брата и да су косили ливаде. Немци су их похватали на кошењу као и доста других косаца и дотерили их на један пропланак у боровој шуми. Један Немац дошао је код њега, ухватио га за руку и показао у шуму вичући „Лос, лос“. Пошто он није знао шта то значи помислио је да ће да га убије у бекству па је одлучио да остане са браћом. Но Немац је био упоран, па он сполако крене према шуми, али је стално био у страху да овај не пуца у њега. Кад је видео да неће он је трком отрчао кући кроз шуму.

С тим у вези Богољуб Бока Лома⁴² аутор монографије о Дивчибарама је записао:

„Нарочито тужан дан за Дивчибаре био је 28. јул 1941. године, када је немачки окупатор, поред покупљених становника из Косјерића и Ражсана, похватао на Дивчибарама групу сељака из маљенских села који су косили своје ливаде и све их стрељао у шуми, на 26. километру, на десној страни пута Ваљево – Ужице. Там приликом изгубио је живот и један од пионира летовања на Дивчибарама Павле Гајић, учитељ у пензији из Косјерића. На месту где су стрељани родољуби подигнут је после ослобођења споменик. Ово стрељање учинило је да и десетак лица која су се нашла на летовању на Дивчибарама, извукавши једва живу главу, напусте ово туристичко место.“

Све похапшено на Дивчибарама потрпали су у камион и дотерили близу стрелишта с тим да се стрелиште није видело. Одмах су их скидали са камиона једног по једног. Прича се да Радивоје Марковић није

⁴² Лома, 1996, 41.

хтео да сиђе с камиона и чврсто се држао за шипке. Њему су кундацима пребили руке па су га скинули и везали на силу и однели на стрелиште.⁴³ Пошто им број ухапшених није био доволjan поново су упали у Косјерић и похватали људе који су успели да избегну први налет, па су се, сматрајући да је опасност пропила, вратили својим кућама.

Павле Гаћин

У Косјерићу и околини владали су потиштеност и туга. Многи су се питали – куда их гоне? Одвели су их од вароши петнаест километара. Није било важно што нису људи из близине места где се десио догађај и што нису имали никакве кривице. Окупатору је био важан само број.⁴⁴

Стрељали су их српски жандарми

На Буковима на једној кривини сачекао их је Карло, тумач у цивилном оделу. За њега знамо да је пре рата радио као грађевински предузимач – пословођа на изградњи тунела испод Букова на железничкој прузи Ваљево – Ужице и вероватно био агент немачке обавештајне службе. Пренео им је наредбу присутног немачког комandanта да један по један што пре напусте камион. Како би ко од њих излазио из камиона, питао би га за име и презиме, место живљења и све то лепо забележио у посебан списак.

⁴³ Челиковић, 2002, 405 и 406.

⁴⁴ Љубичић, 1979, 83 и 84.

По казивању Миливоја Савића⁴⁵, кога су Немци издвојили из групе, везали га за дрво да посматра стрељање, и да им касније покаже ко је хајдук Павле Вујадиновић ако буде ухваћен, стрељање је извођено по групама. „Са камиона су скидали по десет људи и везивали једним конопцем и то свакога за лево колено. Десно колено је било слободно.... Кад су нас првих десет поскидали с камиона и повезали и потерали су нас другом према оном месту где је извршено стрељање. Кад смо стигли до тог места, наредили су да скренемо с пута налево. Зауставили су нас изнад једног канала с леве стране пута идући ка Ваљеву. Тек тада сам приметио српске жандарме“.

Иза сваког везаног човека у размакнутом једноврсном строју стајали су стрелци прво жандарми, а иза њих, у другој врсти био је ред Немаца, обучених у кратке панталоне и жуте кошуље са кратким рукавима и шлочицама испод врата. По неким сведочењима ухашене су одвезивали и водили на другу страну, по другим стрељали су их онако везане. Стрељањем је командовао немачки поручник Тин. Уследиле су његове команде: „Готовс! Нишани! Пали!“. Људи су падали као спонпље. Те сцене су поновљене још два пута. Дакле, уследило је масовно стрељање. Ако је још ко давао знаке живота, пуцали су му у потиљак из непосредне близине. Прво су стрељани они што су похватали на Дивчибарама.

После су доведени они из Косјерића. По причању очевидаца Савића када су извели трговца из Косјерића Андрију Стојановића, учесника пробоја Солунског фронта он је викао: „Нас ће побити, али можда више неће“. Касапин Товило Јанковић⁴⁶, грдио је Немце и жандарме, који су их стрељали, говорећи: „Убијајте, мајку вам издајничку, српског војника, али му име нећете убити.“ Нешто слично викао је и Мијат Милићевић - Глобер, каферија из Косјерића. Раније помињани Миленко Бокић из Тубића, који је био млад и снажан, кад је погођен куршумом јурнуо је на убице вукући са собом све остале који су били везани са њим.

По речима Миливоја Савића⁴⁷ ово стрељање пратио је и Мирко Марчетић, српски начелник из Косјерића, који се показао храбрим и патриотски настројеним: „Он је нешто покушавао да се људи не стрељају. Говорио је да су ови људи невини. Био је приметно узбуђен. Једном је раздрљио груди и рекао да најпре стрељају њега. Неко од присутних му је кратко и хладно рекао да нема никакве интервенције.“

Истог дана, на истом месту, без икаквог разлога, стрељани су отац и син Богдан и Душан Марковић; стрељана су и три брата Трипковића:

⁴⁵ Савић, 1983, 44.

⁴⁶ Према тврђњама сада поч. Љубисава Гавrilovića, пуковника ЈНА у пензији чинио је то месар Гавrilović.

⁴⁷ Савић, 1983, 44.

Јоле, Момчило и Милорад. Родбини стрељаних Немачка војска није до-звољавала да се тога дана приближе жртвама, тек им је сутрадан допустила да присуствују сахрани на стратишту.⁴⁸ Био је то заиста страшан, јединствен и непоновљив призор.

Приликом стрељања српски жандарми осули су плотуне па недужне грађане. Тим чином Немци не само да су проверавали њихову верност себи, већ су их понизили и учинили вишеструко одговорним за тај догађај. Као да су хтели да покажу да су верне слуге и помагачи охолог окупатора. А Немци су након тога из пиштола дотукли све оне који су показивали било какве знаке живота. Остало је уламћено да су Немци на лицу места пустили Драгољуба и Миливоја Савића. Миливоја јер је рекао да би препознао Павла Вујадиновића, за кога се претпостављало да је убио Немца на мотоциклу, а Драгољуба јер је доказао да је путар са немачком објавом и да је тај посао радио као плаћено лице.

За стрељање таоце у извештају Мирка Мирчетића, начелника Среског начелства у Косјерићу, од 20. августа 1941. године, пише: „да су већином похапшени и стрељани мирни, поштени лојални грађани овог среза и то поглавито храниоци својих породица, које је похватала немачка војска, када су били на својим пословима.“⁴⁹ Из тог извештаја произилази да је њих 49 од укупно 81 било сиромашног стања. Да је заиста било тако потврдио је и опуномоћник спољних послова Бенцлер, који је фелдкоманданту пуковнику Штокхаузену, који је наредио ово стрељање, између осталог писао: „Тај је супротно издатим општим заповестима о одмаздама од војно-управног комandanта, без питања, као ре-пресалију за раније јављени напад на посаду мотоцикла, похапсио на пољима запослене житеоце, потпуно недужна лица које је стрељала српска жандармерија, на шта ју је приморала немачка војска са напреним пушкама“. Тај исти немачки дипломата је то тврдио и у извештају Министарства спољних послова, где поред осталог каже: „До сада је преко 100 лица стрељано од српске жандармерије на заповест окупационих снага.“⁵⁰

Др Венчеслав Глишић⁵¹ тврди да је то стрељање изазвало најјачу кризу комесарске владе и учинило Аћимовићев положај неодрживим. Да би се додвориле окупатору квислиншке воје су се утркивале ко ће му више помоћи да угуши устанак у самом зачетку. Аћимовић је 13. јула преко бановина упутио среским начелницима наређење следеће садржине: „Ухапсите чланове породиџе одбеглих комуниста, и то синове

⁴⁸ „Војска“, 1998, 25.

⁴⁹ „Вести“, 1941.

⁵⁰ АВИИ, МФ – Б, 2/693.

⁵¹ Глишић, 1970, 44.

преко 16 година, жене уколико немају деце, оца и брата ако у заједници живе, а нису старији од 60 година. Случајеви се морају решавати под личном одговорношћу. Спискове доставити министарству а ухапшене до даљег задржати тамо“.

О томе је Аћимовић дао изјаву преко радија и штампе. Истовремено је за борбу против устаника ангажовао сво чиновништво. Наравно, организовано је и предузимање многих других мера све са циљем да се заплаши становништво Србије.

Достојанствено су умирали

Мада је ово било једно од првих масовних стрељања у Србији, ти везани, беспомоћни људи нису молили за милост и сопствени живот. Чак се може рећи да је огромна већина њих својим гордим и поноситим држањем пркосила смрти. Омладинац Марковић још приликом транспорта на Букове покушао је да искочи из камиона, због чега су му Немци испребијали прсте.

По извршеном стрељању жртве су дрепшили и преносили на другу страну пута. За читаво време стрељања и преношења лешева „Стрелиште“ је било обезбеђено Немцима и жандармима који никоме нису дозволили прилаз. Ослобођене стрељања Миливоја Савића и Миливоја Мандића, Немци су везали и спровели у ужички затвор. После три дана извели су их на саслушање и испитивали о стрељаним. Питали су их да ли их познајемо и имали неко од њих некога у шуми. Стално су понаўљали да на Буковима има бандита а Миливоје Савић им је, по савету две другарице које су биле у затвору тврдио да је то „бежанија“. Петог дана Савића су одвели у Ражану да препозна Павла Вујадиновића, који је нађен обешен пред својом кућом и после тога га пустили.⁵²

Након завршеног стрељања, Брике, командант немачке јединице стациониране у Ражани, пркосно је саопштио председнику општине Ражана: „Ми смо наш задатак извршили и стрељали 81 лице, а ви позовите ујутру људе и можете извршити сахрану.“

Тог 28. јула, у поподневним часовима, падала је јака киша, уз страшну грмљавину. Као да се свешићи сажалио а природа отворила душу. Вода помешана са људском крвљу, јурила је пуном снагом низ оближњи канал а местимично и по путу. Кишне капи мешале су се са сузама оних који су дошли да их оплакују. Избезумљени од жалости, многи сродници дојурили су на ово страшно место да се увере у трагичну судбину својих најдражих, да их затријају и оплачу.

Сахрана стрељаних на Буковима трајала је читав дан. Немци нису дали родбини да приђе. Пошто је гледала стрељање Невена Марковић

⁵² Савић, 1983, 44.

отишла је у Ражану да моли команданта за дозволу да сахрани сина. Ова храбра жена, тим поводом је испричала: „Понела сам и сандук, који смо тада направили (и данас чувам тај сандук). Нису ми дозволили да сахраним сина. Онда сам од куће узела један чаршав и један ћилим и, не питајући више никога пошла да сина у то завијем и сахраним. На стрелишту сам нашла сина. Из ћепа сам извадила његов новчаник, али мени нису дозволили да га ја сахраним, већ су то учинили неки други људи које је ондашања власт за то одредила. Успела сам да умолим једног жандарма да ме пусти да помогнем у сахрањивању и да приђем мртвом сину. Он ми је то дозволио под условом да не смем кукати. Обећала сам да нећу кукати. Ни сузу нисам пустила док сам га сахрањивала.“⁵³

У вези са стрељањем на Буковима, Среско начелство у Косјерићу је 20. августа 1941. известило Банску управу Дринске бановине у Сарајеву. У том извештају нарочито се наглашава да су већином похапшени и стрељани мирни, поштени и лојални грађани. С тим у вези посебно се наглашава да су то поглавито били храниоци својих породица, а њих 49 је било сиромашног имовног стања.

О стрељању на Буковима Феликс Бенцлер, опуномоћник немачког Министарства спољних послова код командујућег генерала у Србији, обавестио је Министарство спољних послова у Берлину, а за фелдкоманданта у Ужицу, пуковника Адалберта фон Штокхаузена, који је наредио ово хапшење, не само да није имао лепих речи и оправдања, него га је и тешко оптужио. Савременик тих збивања, потоњи генерал армије Никола Љубичић је између осталог написао⁵⁴: „За немачке војнике су, ето, Срби били само број, а не живи људи, очеви породица, синови отети од својих родитеља“

Ваљевски судија Миленко Јовановић⁵⁵ поводом овог немилог догађаја је записао: „Учитељ у пензији Недељко Савић, који се у то време задесио на Дивчибарима као управник ваздушне бање, својим очима је видео и преbroјao лешеве кrvavе одмазде. На овом гробљу невиних, како то место назива чика Нећа, лежи и пет јединаца, пет дечака чије науслнице брк није осенчио, а с њима покопане су наде пет домаова осуђених да остану без огњишта.

Кад дође време да на овом месту споменику буде поверено да чува успомену на 28. јули 1941. на прво стрељање преварених и голоруких, да ли ће на каменам белегу да више да су стрељање извршили жандарми из старе Југославије, поступни сваком ко заповеда, у служењу власти спремни и на оваква убијања, вольни да убију свога и по наређењу туђи-

⁵³ Марковић, 1983, 46.

⁵⁴ Љубичић, 1979, 82.

⁵⁵ Јовановић, 1990, 43.

на. Чика Нећа каже да се један од тих жандарма онесвестио кад је у строју нанишанио да пуца и на нишану видeo у кога гађа“.

Команда Абвера, извештавајући 31. јула 1941. Команду Југоистока о расположењу становништва у Србији, истиче сумњу „да ће стријељањем спријечити понављање ската саботаже“⁵⁶. Иста команда дајући пресјек устанничког покрета у Србији, наводи да „мјере одмазде, на пример, велико стријељање 81 случајно сакупљене особе, нису довеле до смртења или застрашености.“⁵⁷

Уз све ово треба подсетити и на тврђњу др Венцеслава Глишића⁵⁸, да ово стрељање није узбудило ни српског начелника у Ужицу који 2. августа 1941. године, који је између осталог писао, да је позвао на сарадњу чиновништво свих ресора, који су са службом били на подручју среза. Нарочито је апеловао на свештенике и учитеље по селима, сматрајући да ће њихова акција у том правцу донети највише користи, с обзиром да су у свакодневном контакту са становницима својих села. Још тада је морао да призна да није био у могућности да обиђе све општине због изванредних догађаја који су се десили у суседним срезовима.“

Није сувишно подсетити да су најмасовнија стрељања у јулу 1941. године, извршена баш тог 28. јула 1941. године. Поред овог стрељања на Буковима тог дана у Београду стрељана су сто двадесет и два лица. О стрељанима на Буковима, Бецлер је известио Берлин и образложио мотиве стрељања и нагласио да је по наређењу фелдкоманданта у Ужицу друга чете црвог батаљона „лохатсила по пољима запослене жетеоце, потпуно недужна лица“.⁵⁹

Вест о њиховом стрељању, брзином муње прострла се по срезовима црногорском и ваљевском, па и шире, и доширала до родбине оних који нису имали прилике да виде њихово хапшење и одвођење, а посебно оних чији су мужеви и синови вечно остали на мртвој стражи на Буковима, тој првој гробници сељака, радника и ситних занатлија који страдаше ни криви ни дужни. Ипак, они су достојно умирали за боље и лепше сутра, за нове генерације које долазе.⁶⁰ Али зар наш народ није увек својим животима и крвљу шлаћао властиту слободу. Историја на овим просторима с времена на време понављала се и редовно је односила људске и материјалне жртве.

По писању Николе Љубичића⁶¹ ово стрељање на Буковима уздрмalo је читав тај крај. Четници су то користили говорећи да није време за

⁵⁶ Зборник НОР-а, том XII, књ. I, бр. док. 95.

⁵⁷ Зборник НОР-а, том XII, књ. I, бр. док. 105.

⁵⁸ Глишић, 1986, 39.

⁵⁹ „Глас јавности“, 2004.

⁶⁰ „Напред“ (Радојчић), 1987, 4.

⁶¹ Љубичић, 1979, 74.

борбу и слично, што је отежавало групи комуниста да доврши рад на организовању Црногорске чете Ужичког народноослободилачког партизанског одреда „Димитрије Тудовић“ и започну оружане акције. Тако је и због тога ова чета основана тек средином августа 1941. године.

Имена за незаборав

Да би сачували трајну успомену на те недужне горштаке који су погинули храбро и достојанствено својим биографским података⁶² о њима

1. АНТОНИЈЕВИЋ Владимира МИЛОРАД, опанчар из Косјерића, рођен 1909. године
2. БЛАГОЈЕВИЋ Алексе СИНИША, земљорадник из Мрчића, рођен 1911. године
3. БОГДАНОВИЋ Драгутина МИЛОЈКО, земљорадник из Галовића, рођен 1909. године
4. ВАСОВИЋ Тиосава ЈЕВСТРАТИЈЕ,⁶³ земљорадник из Косјерића, рођен 1921. године
5. ГАВРИЛОВИЋ Петра АНЂЕЛКО, земљорадник из Брајковића, рођен 1904. године
6. ГАВРИЛОВИЋ Љубисава ВИТОМИР, земљорадник из Мрчића, рођен 1907. године
7. ГАВРИЛОВИЋ И. ДЕСИМИР, земљорадник из Галовића, рођен 1901. године
8. ГАЛИЋ Николе ПАВЛЕ, учитељ у пензији, рођен 1885. године у Косјерићу
9. ГОБЕЉИЋ ВУЈАДИН, радник у Ваљеву, рођен 1923. године
10. ДАВИДОВИЋ Млађена МИЛОРАД, земљорадник из Мрчића, рођен 1913. године
11. ДАРИЈЕВИЋ ЧЕДОМИР, опанчарски радник у Косјерићу, где је и рођен 1884. године
12. ДУБЉАНИН Љ. МИОДРАГ, опанчарски радник⁶⁴ из Рибашевиће, рођен 1923. године
13. ЂОКИЋ Станимира МИЛЕНКО, земљорадник из Тубића, где је рођен 1911. године

⁶² Архив Југославије: Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, док. бр. 4323; Историјски архив Ужице, *Картотека изгнаних; Споменица палим борцима и жртвама фашистичког терора општине Ваљево 1941-1945*, Ваљево, 1995. и записи са спомен плоча у Спомен комплексу на Буковима.

⁶³ По другом извору он се звао Јестроније и био је опанчарски радник.

⁶⁴ По другом извору рођен 1925. године и ученик опанчарског заната.

14. ЂОРЂЕВИЋ Сретена ВИТОМИР, земљорадник из Косјерића, где је рођен 1902. године
15. ЂОРЂЕВИЋ Никодина МИЛОЈКО,⁶⁵ земљорадник из Брајковића, рођен 1903. године
16. ЂУРОВИЋ Владимира ВОЛИМИР, земљорадник из Брајковића, рођен 1905. године
17. ЕРЧЕВИЋ Радомира ЉУБИША, земљорадник из Мрчића, рођен 1886. године
18. ЕРЧЕВИЋ Светозара МИЛОВАН, земљорадник из Мрчића, рођен 1919. године
19. ЕРЧЕВИЋ Тодора ОБРЕН, земљорадник из Мрчића, рођен 1900. године
20. ЗАРИЋ Драгомира СЛОБОДАН, земљорадник из Брајковића, рођен 1918. године
21. ИЛИЋ Страјина МАРИНКО, земљорадник из Мушића, рођен 1902. године
22. ИЛИЋ Ђорђа МИЛОРАД, трговачки помоћник⁶⁶ у Косјерићу, рођен 1923. године
23. ИЛИЋ Јанка СТОЈАДИН, опанчар из Косјерића, рођен 1897. године у Тубићима
24. ЈАКОВЉЕВИЋ Јанка МИЛАДИН, земљорадник из Мрчића, рођен 1912. године
25. ЈАКОВЉЕВИЋ Анђелка МИЛАН, земљорадник из Мрчића, рођен 1925. године
26. ЈАКОВЉЕВИЋ Сава СТЈЕПАН, земљорадник из Сече Реке, рођен 1884⁶⁷. године
27. ЈАНКОВИЋ Витомира ТЕОФИЛО, месар у Косјерићу, где је и рођен 1908. године
28. ЈАЊИЋ Миљка ВЕЛИЗАР, земљорадник у Косјерићу, рођен 1911. године у Годљеву
29. ЈЕШИЋ Станимира) ДРАГОЈЛЕ, земљорадник из Галовића, рођен 1914. године
30. ЈОВАНОВИЋ Крстивоја БЛАГОЈЕ, земљорадник из Галовића, рођен 1907. године
31. ЈОВАНОВИЋ Стаменка МИЛОРАД, земљорадник из села Косјерића, рођен 1924. године
32. ЈОКОВИЋ Радојице⁶⁸ СЛАВОЉУБ земљорадник из Брајковића, рођен 1922. године

⁶⁵ По другом извору он је Ђорђевић Николе Миљко

⁶⁶ По другом извору он је по занимању био земљорадник.

⁶⁷ По другом извору рођен је 1872. године.

33. КОВАЧЕВИЋ Драгомира МИЛИВОЈЕ, земљорадник у Косјерићу, рођен 1906. године
34. КОВАЧЕВИЋ Ворћа МИЛОСАВ, земљорадник из Косјерића, рођен 1921. године
35. КОВАЧЕВИЋ Радосава МОМЧИЛО, зидар из Цикота, рођен 1902. године
36. КОВАЧЕВИЋ Љубисава⁶⁹ РАДОМИР, земљорадник из села Косјерића, рођен 1921. године
37. КОВАЧЕВИЋ Светозара ТАНАСИЈЕ, земљорадник из села Косјерића, рођен 1905. године
38. ЛАЗИЋ Јевте ВЕЛИСАВ, трговац из Косјерића, рођен 1905. године у Радановцима
39. ЛАЗИЋ Радована ЛЕРЕМИЈА, зидар из Цикота, рођен 1912. године
40. ЛУЧИЋ Уроша ДУШАН, земљорадник из Галовића, рођен 1909. године
41. ЛУЧИЋ Славка⁷⁰ РАДИСАВ, земљорадник из Галовића, рођен 1917. године
42. МАРИЧИЋ Ј. ПЕТАР, зидар у Горњој Ражани, рођен 1903. године у селу Лучица у Брињу у Лици (Хрватска)
43. МАРКОВИЋ Јована БОГДАН, обућар у Косјерићу, рођен 1918. године
44. МАРКОВИЋ Ратка БРАНКО, земљорадник из Засеља⁷¹ код Пожеге, рођен 1926. године
45. МАРКОВИЋ Луке ДАНИЛО, трговац у Косјерићу, рођен 1921. године
46. МАРКОВИЋ Анђелка ДУШАН, земљорадник из Брајковића, рођен 1904.⁷² године
47. МАРКОВИЋ Душана ЖАРКО, земљорадник из Брајковића, рођен 1920. године
48. МАРКОВИЋ Јована МИЛОСАВ, земљорадник⁷³ из Горње Ражане, рођен 1916. године
49. МАРКОВИЋ Пауна МИЉКО, земљорадник из Mrчића, рођен 1910. године
50. МАРКОВИЋ НОВАК, земљорадник из Галовића, рођен 1923. године

⁶⁸ По другом извору отац му се звао Рајица

⁶⁹ По другом извору он је био син Танасија.

⁷⁰ По другом извору он је био син Светислава.

⁷¹ По другом извору он је био из села Каленићи код Пожеге.

⁷² По другом извору рођен је 1891. године.

⁷³ По другом извору он је био послужитељ у школи у Ражани.

51. МАРКОВИЋ Милоша РАДИВОЈЕ, земљорадник из Mrчића, рођен 1921. године
52. МИЛИЋЕВИЋ Перка БОЖИДАР, земљорадник из Доње Ражане, рођен 1916. године
53. МИЛИЋЕВИЋ Јована МИЈАТ - Глобер, кафесија у Косјерићу, рођен 1911. године
54. МИЛОВИЋ Војислава⁷⁴ АНЂЕЛКО, обућарски радник у Косјерићу, рођен 1920. године у Трнави
55. МИЛОСАВЉЕВИЋ Светислава МИЛИВОЈЕ, земљорадник из Брајковића, рођен 1920. године
56. МИЛОСАВЉЕВИЋ Обрена МИЛИВОЈЕ, земљорадник из Зајсља код Пожеге, рођен 1914. године
57. МИРОВИЋ ДРАГОМИР - Драги⁷⁵ из Ваљева, кафесија на Дивчибарама, рођен 1909. године у Штављу код Сјенице
58. МИТРОВИЋ Леонтија МИХАЈЛО, поткивач у Косјерићу, рођен 1899. године у Шеврљугама
59. МИХАИЛОВИЋ Драгомира ЛАЗАР, абаџијски радник у Косјерићу, рођен 1918. године у Маковишту
60. МИХАЈЛОВИЋ Мирка ВЕЉКО, власник опанчарске радње у Косјерићу, рођен 1911.⁷⁶ године
61. МЛАДЕНОВИЋ Јована РАТКО, земљорадник из Галовића, рођен 1912. године
62. НИКОЛИЋ Драгомира МИЛАН, земљорадник из села Косјерића, рођен 1918. године
63. ОБРАДОВИЋ Гвоздена ОБРЕН, земљорадник из Бачевца код Ваљева, рођен 1907. године
64. ПАНТИЋ Драгоја МИРОСЛАВ, земљорадник из села Косјерића, рођен 1908. године
65. ПЕЦЕЉ Милоша ДУШАН, баштован у Ваљеву, рођен 1905. године у Љубињу
(Херцеговина)
66. ПЛЕВИЋ Косте ДОБРИНКО, земљорадник из Росића, рођен 1921. (1915) године
67. РАДОВАНОВИЋ Светозара МОМЧИЛО, земљорадник из села Косјерића, рођен 1921. године

⁷⁴ По другом извору био је син Велисава а не Војислава.

⁷⁵ Био је зет такође стрељаног Животе Савића из Мушића, закупац хотела Здравственог друштва Дивчибаре а 1940. године почeo је да гради сопствену гостионицу на Дивчибарама која је имала приземље и спрат, а налазила се на месту садашњег Дечјег одмаралишта општине Панчево.

⁷⁶ По другом извору 1898. године.

68. САВИЋ Раденка БЛАГОЈЕ земљорадник из Брајковића, рођен 1900. године
69. САВИЋ Миљка ВУКАДИН, земљорадник из Мушића (Субјела), рођен 1904. године
70. САВИЋ Светозара ЖИВОТА, столар из Мушића (Субјела), рођен 1897. године
71. СИМИЋ Радисава ВИТОМИР, земљорадник из села Косјерића, рођен 1876⁷⁷. године
72. СИМИЋ Милана МИРКО, трговачки помоћник у Косјерићу, рођен 1924⁷⁸. године
73. СТОЈАНОВИЋ Васе АНДРИЈА, трговац из Косјерића, где је и рођен 1892. године
74. СТУБЛИНЧЕВИЋ Драгутина СЕЛИМИР, опанчар у Косјерићу, где је и рођен 1912. године
75. ТЕШИЋ Милутина Драгольуб, земљорадник из Бачеваца код Ваљева, рођен 1903. године
76. ТЕШИЋ Милутина ЖИВАН, земљорадник из Бачеваца код Ваљева, рођен 1900. године
77. ТОМИЋ Обрена МИЛОРАД⁷⁹, кафедија из Косјерића, рођен 1988. године у Парамуну
78. ТРИПКОВИЋ Милете ВОЛИСЛАВ - Јоле, земљорадник из Росића, рођен 1914. године
79. 79. ТРИПКОВИЋ Обрена МИЛОРАД, земљорадник из Росића, рођен 1908. године
80. ТРИПКОВИЋ Обрена МОМЧИЛО, земорадник из Росића, рођен 1910. године; и
81. ЧОЛОВИЋ Гаје РАТКО, опанчар у Косјерићу, рођен 1876. године у Љутицама.⁸⁰

Била су ово и остала имена за незаборав. Мада је било ухашено преко сто особа због ослобађања појединача и група стрељано је укупно 81 лице, само двојица или тројица њих преживела је ово стрељање. Међу стрељанима било је највише пољопривредних произвођача, а потом радника и ситних занатлија. Огромна већина њих имала је између 20 и 40 година, што значи да су били у најбољој снази.⁸¹ Са подручја

⁷⁷ По другом извору рођен је 1912. године, што је немогуће јер је био носилац Албанске споменице.

⁷⁸ По другом извору рођен је 1926. године.

⁷⁹ По другом извору он је био Томић Ранка Милорад.

⁸⁰ Међу стрељанима на Буковима у неким изворима помињу се и Миловић Милован из села Каленића код Пожеге и Обрен Терзић из Бачеваца код Ваљева али доказа за ту тврдњу нисмо успели наћи.

⁸¹ „Напред“ (Радојчић), 1987, 4.

Среза црногорског тада је стрељано 72 човека, шест са подручја Среза ваљевског, два са подручја пожешког среза и један из Лике. Међу стрељанима су била и три носиоца Албанске споменице (Павле Гајић, учитељ из Ражане, Витомир Савић, земљорадник из села Косјерића и Андрија Стојановић, трговац из Косјерића). Дојчило Митровић⁸² пише да је међу стрељанима било деце и чобана који су по Буковима чували стоку. Познато је да стрељана и два дечака: Миодраг Дубљанин, ученик опанчарског заната и Мирко Симић, трговачки помоћник.

Без сумње најпознатија личност међу стрељанима био је Павле Гајић, рођен 1885. у Косјерићу, који је после учитељске школе у Јагодини, као учитељ радио у више места а последњих година је службовао у Косјерићу. Учествовао је у Првом светском рату и био носилац више ратних и мирнодопских одликовања. Поред рада у школи био је ангажован у земљорадничком задругарству, Соколском покрету и Црвеном крсту. Истицао се радом у пчеларству, напредном воћарству и сточарству. Два пута је биран за народног посланика у Народној скупштини и био познат као велики противник потписивања конкордата. Један је од пионира и најангажованијих пропагатора туризма на Дивчибарама.⁸³ Био је веома музикалан и свирао на хармоници, гитари и флаути. Прича се да је Павле Гајић храбрио људе на стратишту, говорећи да је ово ратно доба и да треба очекивати најгоре, да су Немци окупатори, а Југославија непобедива. Пркосио је непријатељу говорећи да њих могу побити, али да не могу поубијати српски народ и његов патриотизам.⁸⁴ Сарађивао је у више листова и часописа.

У смрт су заједно отишли очеви и синови, компије и рођаци. Горштаци су, пркосећи смрти, стајали пред пушчаним цевима и нису молили ни за живот ни за милост. Због тога су се ускоро на многим кућама заалешили барјаци туге и бола, а на стрелишту на Буковима остала је заједничка хумка стрељаних, око који су данима и годинама плакале мајке, жене, очеви, деца и друга родбина.

Пред тим суворим обезvreђивањем људских живота народ је занемео у потпуној несигурности. Мржња и германска охолост су обеснеликовали под чистим небом усред младих јавора и бреза, натапајући прву шумску земљу невином крвљу српске деце. Јауци са грчевитим шлапом данима су се чули на обронцима планине, што је чинило људе потештеним и расејаним. Многи су се затворили у себе, туговали за сродницима и познаницима и ћутали.⁸⁵ Тим шлупуном ударен је на чело Ср-

⁸² Митровић, 1975, 97.

⁸³ Лома, 1996, 57.

⁸⁴ На ратиштима и стратиштима, 1985, 184. и 185.

⁸⁵ Стојановић, 2002, 113.

бије први жиг ропства, крвави жиг победиочевог права на живот и смрт побеђеног.⁸⁶

Тито: „Ове људе морамо осветити!“

Приликом доласка на партизанску слободну територију у Робаје код Мионице, 18. септембра 1941. године, Јосип Броз Тито, генерални секретар ЦК КПЈ и командант партизанских снага, са својом малобројном пратњом, прошао је овом деоницом пута Косјерић – Ваљево, који води преко Букова. Пролазећи преко свог планинског превоја, месец и по дана након те трагедије, Тито је приметио још увек свеже хумке и народ са прним копуљама и марама. Застао је и распитао се о чему се ради. Кад је чуо за тај страшан призор био је запањен. Према казивању очевидаца, одмах је скинуо шешир са главе, стао мирно, а потом погнуте главе одао пошту жртвама стрељаним на Буковима. Затим се окренуо према, Јаши Рајтеру који је био у његовој пратњи речима: „*Ове људе морамо осветити!*“

И заиста освета је уследила веома брзо. Најпре су борци Ваљевског партизанског одреда, а потом и припадници других одреда, почели да ткук Немце на сваком кораку, и то све жешће и жешће. Убијени су многи немачки војници, заплењене веће количине оружја, муниције и друге војне опреме, почело је ослобађање већих места и стварање органа нове власти и сл. Тако су се те Титове речи почеле остваривати у целости.

Репресије непријатеља и велике жртве народа нису прекинуле снажне борбене токове у њиховој узлазној линији. У незадржливим јуришима ослобођено је Ужице и већи део западне Србије – стврена је велика слободна партизанска територија позната под именом Ужичка република. Било је то снажно партизанско упориште услед окупирање Европе. Попут је била „трн у оку окупатора“ Немци и њихови сарадници све су чинили да је поново покоре. На овом путном правцу партизани ће током октобарско-новембарских дана 1941. године водити одлучујуће битке и друге акције за спречавање продора немачких војних јединица ка простору Ужичке републике и њеном поновном покоравању. Нажалост у томе ће и успети крајем новембра 1941. године.

После више плима и осека, борци Прве пролетерске и Шесте личке пролетерске дивизије, у септембру 1944. године, коначно су ослободили ово подручје, које је од давнина било познато по бунама и отпорима свим освајачима и њиховим наметима. У тим налетима учествовало је и око 700 омладинаца из косјерићког краја, који су се придружили поменутим јединицама у борбама за коначно ослобођење жемље од фаши-

⁸⁶ Јовановић, 1990, 43.

стичког окупатора и његових помагача. Њима ће се ускоро придружити многи житељи Ваљева и других места кроз које су пролазили.

У хроникама и другим публикацијама о учешћу народа овог краја у рату и револуцији крупним словима уписан је 28. јули 1941. године. А како и не би када је тог дана примењена она сурова наредба Рајха о одмазди и немачки окупатор је уз помоћ домаћих издајника, на Буковима извршено једно од првих масовних стрељања на подручју данашње Србије.

Убиство Саве Станишића

У другој половини августа 1941. године Месни комитет КПЈ за Ваљево је преко својих веза, сазнао да ће Немци, по једном извору 17, а по другом 20. августа 1941. године, спровести Саву Станишић у Ужице пред окупационо суд ради продужења и проширења истраге. Поводом те информације одлучено је да колубарски партизани пресретну аутомобил са Станишићем и његовим спроводницима и изненадним нападом покушају да га ослободе. Један вод састављен од 17 најхрабријих и најспретнијих бораца Колубарске чете, предвођен Радивојем Јовановићем Брадоњом, попшао је да ослободи Саву Станишића. Најпре су направили заседу на Камениловцу, на месту званом Тепаловац. Како се тога дана, недељу ујутру, није појавио камион, дошли су у Драчић и продужили за Бачевце. На 14 километру пута Ваљево – Ужице, на Мишковића окупи (долини), поново су поставили заседу.⁸⁷

Иначе, у доступној литератури постоје различити подаци о броју возила који су тог дана ишла из Ваљева према Ужицу По писању Дојчија Митровића⁸⁸ кад су се појавила мања немачка колона, око 10 часова пре подне, на челу је ишао један мотоциклиста, за њим камион, па једна лака путничка кола. Већина аутора, па и Александар Јевтић⁸⁹, помиње један камион. У Стенографским белешкама⁹⁰ са разговора о збивањима током Другог светског рата на подручју општине Драчић стоји да су се појавили један мотоцикл за којим су ишли камион и једна „лимунзина“. Том приликом убијен је један путник са мотоциклом, а други рањен је побегао долином реке Градац. Неки аутори констатују да су њему наводно придружили још неки камиони који је затим стигао из Ваљева, мада има и оних који помињу камионе пристигле из Косјерића и Ужица. Према казивању Борислава Вујића, хроничара старог Ваљева, испред немачке колоне ишао је немачки мотоцикл. И Игњат Голубовић, учесник те ак-

⁸⁷ МИАВ: Збирка преписа, кут. инв. бр. 108, стр. 18.

⁸⁸ Митровић, 1975, 97.

⁸⁹ Јевтић, 1974, 60.

⁹⁰ МИАВ: Збирка преписа, кут. инв. бр. 108, стр. 18.

ције као припадник Колубарске партизанске чете је написао⁹¹: „Некако око 8 часова из правца Ваљева зачула се хука моторних возила. Прво се појавио немачки војни мотоцикл са приколицом а затим, на удаљености од око 40 до 50 метара, ишла су три камиона у којима су били Немци. Не знам колико је немачких војника било у њима“.

Партизанска заседа је на немачку колону отворила унакрсну ватру. Пуцајући у правцу камиона, захтевали су од Немца да пусте Станишића или ће сви изгинути. Претходно је вођа ове десетине Радивоје Јовановић Брадоња скренуо пажњу борцима да не пуцају на цивила, односно Саву Станишића. Немци из камиона су поискали, заузели положај и примили ватру. Њима су се придружили и путници из путничког аутомобила и са мотоцикла. Жандарми, који су се такође налазили у камиону и чували Станишића, видећи да су у клоцци, а плашећи се да партизани Станишића ишак не ослободе, изболи су га бајонетима.

Убрзо Немцима је стигло и појачање из Ваљева. Поново је било знатно више Немца и жандарма добро наоружаних они су бранили сваки прилазак партизана камионима. Борба је трајала око два - три сата. За време борбе појавио се и један авион изнад партизана из кога је испаљено више митральеских рафала. То је поновио још једном а затим се удаљио. Потом су се појавили и немачки војници из правца Ужица у камионима који су прихватили борбу минобацачима и митральеским рафалима. У тој борби од партизана нико није погинуо а наводно су Немци имали значајне губитке.⁹² Према писању Дојчиле Митровића⁹³ и у овој борби погинуо је један Немац, а један је рањен.

Како нису успели да приморају Немце на предају малобројни и слабо опремљени партизани су били принуђени да се повуку. По једним изворима наводно плашећи се новог напада, Немци су окренули камион на путу и вратили се у Ваљево. По другим изворима они су после борбе они су наставили пут ка Ужицу. Такође, постоје различити подаци о поступку према усмрћеном Сави Станишићу. Према једним изворима његов унакажени леш још за време борбе жандарми су избацили напоље. Трагом тих тврђњи на Мишковића долини на месту где је убијен Станишић постављена је спомен плоча. По Митровићевом писању⁹⁴ измрџаврен Станишићев леш избачен је из аутомобила код села Ражане с јужне стране Букова, што је мање вероватно. Његово тело остало је крај друма још два три дана а потом су га припадници породице Станишић преузели и сахранила на породичном гробљу у родном Бујачићу, не препо-

⁹¹ Сећање бораца, 1984, 156.

⁹² Исто

⁹³ Митровић, 1975, 97.

⁹⁴ Исто.

знавши у њему поуздано Саватија Станишића пошто је био страховито унакажен.

Кад су се партизани повукли Немци су запли по Бачевцима и спровели нову акцију одмазде. Постоје различити подаци и о размерама и последицама те одмазде. По једном извору само у засеоку Мишковићи попалили су седам зграда и многа сена. Ту су убили Вукајла и Слободана Мишковића. Крај друма су за једно дрво везало Милинка Мишковића кога су претходно убили. Убили су јоп два човека и две жене.⁹⁵ У Стенографским белешкама⁹⁶ записано је да су тада запалили кућу Светозара Вучковића, Милана Мишковића и Сватислава Табаковића. Тада су убили па обесили Миленка Мишковића, а потом убили и Станку Жарковића, Обрену Жарковића, Мирку Жарковића, сина и жену Војислава Табаковића. Поред кућа и зграда Немци су тада палили сено и опљачкали жито, стоку и све што су нашли у засеоку Жарковићи. Палили су и испеницу која је била садевена у стогове Живораду и Тиосаву Ниновићу.

Према писању историчара Радоја П. Стојановића Немци су за одмазду убили Милана Мишковића и потом га мртвог обесили, Војислава и Станку Табаковић, Станку, Мирку, Персу и Обрену Жарковића и попалили и опљачкали куће у Бачевцима (по четири куће у Мишковићима и Табаковићима). Поред ових страдања Немци су Бачевчанима послали јасно упозорење да морају трпети сирову казну због оружаног напада на Немце... Дакле, Немци нису били спремни на било какве разговоре са побуњеницима третирајући их као „банде из шуме“.⁹⁷

Према подацима из „Споменице палим борцима и жртвама фашистичког терора у општини Ваљево 1941-1945.“⁹⁸ из Бачеваца тог дана су страдали: 1. Жарковић, дев. Обућина Милька, рођена 1882. године; 2. Жарковић Вукосава Обрен, рођен 1892; 3. Жарковић, дев. Шујдовић Перса, рођена 1881. године у Горњем Лajковцу код Мионице; 4. Жарковић Николе Станко, рођен 1900. године; 5. Мишковић Павла Милан, рођен 1882.; 6. Табаковић Ваце Војислава, рођен 1879. и 7. Табаковић Милорада Стана, рођена 1869. године. Дакле, према овом извору у овој акцији одмазде погинуло је седам лица.

Место њиховог стрељања убрзо је уређено

У знак сећања на недужне људе – таоце, који су на Буковима достојанствено отишли у смрт, народ прногорског среза је, после ослобође-

⁹⁵ Сећање бораца, 1984, 156.

⁹⁶ МИАВ: Збирка преписа, кут. инв. бр. 108, 18.

⁹⁷ Стојановић, 2002, 113.

⁹⁸ Споменица палим борцима, 1985, 55 и 56.

ња, на месту стрељања, поред пута, уредио заједничку гробницу. Нико од стрељаних није пренет у породично или сеоско гробље, као да је родбина тим гестом хтела да покаже да се заједничка трагедија мора и заједнички обележавати – скромно над једном хумком за све њих. За наше послератне прилике на том месту уређено је и лепо спомен гробље.

Дана 29. новембра 1953. године откривен је и спомен комплекс. Примерен споменик су подигли Савез бораца НОР-а Косјерића и Удружење ратника ослободилачких ратова од 1912. до 1918. године, уз помоћ родбине стрељаних, представника власти и шојединих предузећа. Откривен је у присуству неколико хиљада грађана и гостију.

Споменик је израђен од чврстог материјала са спомен плочом од јабланичког гранита зелене боје и каменом оградом гробља са ланцима. Радови су извођени добровољним прилозима грађана, земљорадника, радника, службеника, привредних предузећа, установа, како из среза, тако и околине. Прикупљена је сума од преко милион динара, што је за ондашње прилике био велики износ. Како је уређење гробова палих жртава на Буковима изискивало већа материјална средства, то је остало да се у идућој години изврши унутрашње планско уређење овог гробља и доведе хигијенски здрава вода са удаљености од једног километра.

Поред исписаних имена буковских жртава, као својеврсне опомене да се злочини више не смеју поновити на овом споменику, односно његовој спомен плочи, који је подигнут 1953. године, између осталог записано је: „На дан 28. јула 1941. године сурово спроводећи фашистичке циљеве и плашећи се ослободилачке борбе наших народова, немачки освајачи су на овом месту стрељали 81 грађанина. Али у овој земљи муке су рађале јунаке.“

Зато нека и ове жртве отрните од својих дамова и поља, подстичу нова покољења да воле и бране тековине народне револуције...“

Испод ових речи уклесани су следећи стихови песника Славка Вукасављевића из Ужица:

*Ако вуци – освајачи покажу зубе
небо ће ће још једном да се диви
устаће сви који домовину љубе
сви наши мртви и живи.⁹⁹*

Иза тога ређају се имена и презимена стрељаних по местима њиховог боравка.

Међутим, узалуд се питао судија Миленко Јовановић¹⁰⁰ да ли ће кад дође време да овом месту споменику буде поверио да чува успомену на дан 28. јула 1941, на прво стрељање преварених и голоруких, да ли

⁹⁹ „Напред“, 1953, 1.

¹⁰⁰ Јовановић, 1990, 43

ће на каменом белегу писати да су стрељање извршили жандарми из времена старе Југославије, послушни сваком ко заповеда, у служењу власти спремни и на оваква убиства, вольни да убију свога и по наређењу туђина, јер тог податка нема на овом надгробном споменику.

Комеморативне свечаности

Од завршетка Другог светског рата, сваке године, 28. јула, на том месту на шумовитим Буковима одржавају се традиционални комеморативни скупови на којима се евоцирају успомене на трагичне јулске дане 1941. године. У почетку на њима се окупљала само родбина и представници органа власти и друштвено-политичких организација. Како су године пролазиле на тим окупљањима било је све мање блиских рођака и чланова породица стрељаних а све више добронамерних грађана који су својим присуством желели да им исказују своју захвалност и поштовање, па су годинама комеморативни скупови на Буковима окупљали све више учесника.

И поред чињенице да је овај догађај из непознатих разлога годинама па и деценијама био заobilажен он је више од четири и по деценије имао усташки редослед. Полажу се венци и цвеће, евоцирају успомене, говори о учешћу народа овог краја у народнослободилачкој борби и револуцији а потом изводи пригодан културно-уметнички програм. Сваки пут, као завет, као поука, упућивање су обично следеће речи: „*Отпор је рођен у срију и разуму живих. Оних који у патњи нису изгубили наду. Само онда када нема наде – све је изгубљено*“.

О томе да је ово стрељање на Буковима било занемаривано од стране неких сведочи и податак да дugo није ни помињано у сталној емисији Радио Београда „Догодило се на данашњи дан“. То и чињеница да су изостајале посете републичких и савезних функционера тој комеморацији често су љутиле становнике косјерићког краја. Зато су општински органи друштвено-политичких организација у више наврата улагали протесте надлежним републичким органима и институцијама и захтевали да се тај догађај уврсти бар у *Републички календар значајних датума* и да му се убудуће поклоња дужна пажња.

Поводом четрдесет пете године крваве драме на Буковима обновљено је спомен обележје. За његову реконструкцију уложено је пет милиона динара из средстава друштвено-политичке заједнице и добровољних прилога родбине и мештана овог краја.¹⁰¹ Те 1986. године, свечаност је отворио Драгиша Ђурић, председник Општинског одбора СУБНОР-а Косјерића, најпре позвавши присутне да минутом ћутања одају пошту стрељаним мештанима оближњих планинских села, првим жртвама

¹⁰¹ „Напред“ (Петровић), 1987, 2.

злогласне Хитлерове наредбе „за једног стрељаног Немца, 100 мештана поробљеног народа“. Потом се присутнима обратио председник ОК СКС Косјерић Вукоман Обрадовић, који је између осталог рекао:

„Данашњи дан остао је за незаборав. Хистеричне звери покушале су да зауставе почетак свога краја. Командант Брике и поручник Тин не успевају да Хитлерову наредбу изврше: уместо сто, доводе 81 родољуба. Доводе од српа, од жетве, од косе, од сенокоса, од родне груде, од породице, од живота у смрт.“ Затим се осврнуо на тренутну економску и политички ситуацију у земљи. У другом делу свечаности одржан је православни обред који се и свих протеклих и потоњих година обављао после званичног обележавања овог датума.¹⁰²

Спомен гробље на Буковима

Од следеће године, овај комеморативни скуп, увршћен је у *Календар републичких прослава*. Те године поред породица стрељаних родољуба, овој свечаности присуствовали су представници општинских одбора СУБНОР-а Косјерића и Ваљева, већи број грађана, као и представника осталих друштвено-политичких организација Косјерића. Нажалост због познатих догађаја деведесетих година прошлог века ова комеморација је опет спала пре свега на косјерићку општину. Са увођењем

¹⁰² Исто

вишепартијског система и демократизацијом нашег друштва Српска православна црква добија све значајније место у њеном протоколу.

И ове 2013. године, у присуству бројних потомака стрљаних и других грађана и представника локалне самоуправе и удружења из Косјерића и Ужица која негују традиције ослободилачких ратова Србије, присутне чланове стрљаних породица је поздравио председник општине Милијан Стојнић. Он је у краћем говору подсетио присутне на овај трагичан јулски дан 1941. године, нагласивши да се 81 стрљана невина жртва не сме никада заборавити. Потом су на заједнички споменик положени венци Општине и Општинског одбора СУБНОР Косјерић, Окружног одбора СУБНОР Златиборског округа и Градског одбора потомака ратника 1912-1920. „Мајор Коста Тодоровић“ из Ужица.

После одавања поште стрљаним родољубима, свештеници из Косјерића, Ражане и Сече Реке и монахиње Манастира Ваведење служили су парастос над гробовима стрљаних родољуба и прочитана њихова имена која се налазе на свим појединачним спомен-плочама.¹⁰³ Занимљиво је и индикативно да последњих година да ни званични представници Ваљева не учествују на овој комеморативној свечаности, мада је то стрљање у близкој вези са активношћу Ваљевца.

Обновљено спомен-обележје

Још средином седме деценије XX века, када је плоча са именима стрљаних избледела и када су шуме Букова почеле да освајају про-планке, па и само место спомен-обележја, потекла је иницијатива да се оно поново уреди и обележи. Везани заједничким успоменама, чланови породица стрљаних први су понудили помоћ. После неколико година чекања и пожуривања борачке организације и родбине урађен је пројекат новог спомен-обележја. Његов пројектант био је архитекта Андрија Милошевић, родом из Маковишта код Косјерића.

Вест о обнављању спомен-обележја на Буковима, крај магистралног пута Ваљево – Косјерић брзо се пропририла. Људи и радне организације почели су давати добровољне прилоге. Акција за прикупљање средстава за ову намену кренула је веома добро. А зар је и могло бити другачије ако се знало да су емотивна казивања на том месту пуне четири и по деценије пуниле очи сузама, а срце тугом. А када су обезбеђена потребна финансијска средства све је ишло много лакше.

Тако је после вишегодишњих пријељкивања спомен-обележје на Буковима 1987. године претворено у достојанствен споменик историје. Обновљен је комплетан споменички простор. Дотадашње хумке стрљаних претворене су у три мермерне и цветне алеје. Као у смрти пред

¹⁰³ „Вести“, 2013, 16.

пушчаним цевима, један до другог су синови, очеви и стричеви, рођаци, компије и познаници. Свако име уписано је и на посебну плочу од белог мермера, са годином рођења... Дан и година смрти свима су исти.

Уређена је и ближа околина споменика. Постојећа чесма премештена је на приступачнију локацију да би постала основ за стајалиште и срдатиште путничима који крај ње пролазе. Пошто је и сам пут Ваљево – Косјерић асфалтиран овај споменик тuge и сећања је значајно посећенији. Усталом, с тим прљем је планирано његово даље уређење и обележавање, а крај њега је направљен и простор за паркирање аутомобила.¹⁰⁴

Пошто је од његове реконструкције прошло четврт века а на њему се ништа не ради то је он поново почeo да пропада.

Summary

Already in July of 1941, First National Liberation Partisan Detachments began fighting against the Germans. One those was Valjevo Partisan Detachment which, due to small numbers, low supplies of weaponry and lack of military experience, initially avoided confrontation with powerful forces. It, therefore, resorted to raids on small groups and patrols, such as those in village of Bukovi. Although their actions were not very big, they nevertheless presented some kind of pressure on the occupiers and the quisling government.

In order to stop these and similar actions, and to intimidate local population and deter it from any cooperation with the partisans, the occupier, with some help from their accessories, first implemented various measures of propaganda, and then acted to intimidate and terror. Apart from arresting, detentions and harassment, they also resorted to mass executions of innocent people. That horrible event on Bukovi location was and remains one of the greatest revenges and retrIBUTions of the Germans in occupied Serbia from the first days of July until Mid-August of 1941. For a long time, no one knew that these partisan raids on Bukovi were directly connected to the first execution in The New Cemetery in Valjevo, Krčagovo near Užice, and some even in Čačak.

Although this execution, explained as a measure of retaliation, was probably just a demonstration intended to intimidate citizens who have noticed how few occupational soldiers arrestationed in our cities and towns. After all, the Germans later admitted that this whole event had resulted in a small ministerial crisis. By writings of general Ljubičić this event carried more consequences for the Germans than they thought it would. After it, the resistance of the people of this region, did not drop or weaken, but it strengthened and grew even larger, heavier and more hardcore.

This event had yet another dimension. Some tried to name it as the first attack of the partisans on the German armed forces. Judge Milenko Jovanović recalled that Vladimir Dedijer wrote in his "Diary," that "the first gun fired in Serbia after 22nd of June was on the road Valjevo - Užice. In the ambush participated the leader, now

¹⁰⁴ „Напред“ (Радојчић), 1987, 4.

deceased student Savatije Steva, electrician and Srećko. They killed two Germans, while one was captured. That was the beginning of July." However it is evident that various events and persons named are not demonstrable in this statement, making it clear that there is no basis for claims of this sort.

Извори и литература

Извори:

- Архив Југославије: Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, док. бр. 4323
- АВИИ, МФ – Б, 2/693 – Архив Војноисторијског института – Београд, Микро филм, Б, 2/693.
- АВИИ МФ.Л /1 Х 2971 – 61 – Архив Војноисторијског института – Београд, Микро филм Лондон /1 Х 2971 – 61 .
- АВИИ – НА 41 Б-2/1-37 – Архив Војноисторијског института – Београд, Немачка архива, 41 Б-2/1-37
- АВИИ – НА 41 Б-5/1-223 – Архив Војноисторијског института – Београд, Немачка архива, 41 Б-5/1-223.
- АВИИ – НА 41 Б-5/1- 219 – Архив Војноисторијског института – Београд, Немачка архива, 41 Б-5/1- 219.
- АВИИ – НДА, 28-4- 48 – Архив Војноисторијског института – Београд, Недићева архива, 28-4-48
- Архив ЦК КПЈ, 21 – 691, према Групи аутора (Јеротије Вујић, Милан Сикирица, Милан Нинић, Зоран Јоксимовић, Милован Илинчич и Милан Трипковић): *Ваљево град устаника*, Београд, 1967, стр. 320. и 321.
- МИАВ: Збирка преписа, кут. инв. бр. 108, стр. 13,14, 18 – Међуопштински историјски архив Ваљево, Збирка преписа, кут. инв. бр. 108.
- Историјски архив Ужице, Карототека изгинулих у рату 1941-1945.
- Записи са заједничког споменика и појединачних спомен плоча у Спомен комплексу Букови

Литература:

- Глишић, 1970, 34, 44 – Глишић др Венцеслав: *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941-1944*, Београд, 1970.
- Глишић, 1986, 39 – Глишић др Венцеслав: *Ужичка република*, Београд, 1986.
- Глишић, 1997 – *Ужице некад и сад*, мултимедијална енциклопедија, Др Венцеслав Глишић: *Ужице и околина у НОБ-у и револуцији 1941-1944 – Терор окупатора и квислинских снага 1941*, Ужице, 1997.
- Зборник НОР-а, том I, књ. 2, 1952, док. 105 и 106 – Зборник докумената и података о народноослободилачком рату народа Југославије, том I, књ. 2, 1952.
- Зборник НОР-а, том I, књ. 2, 1952, док. 113 – Зборник докумената и података о народноослободилачком рату народа Југославије, том I, књ. 2, 1952.

- Зборник НОР-а, том XII, књ. 1, 1973, док. 95 – Зборник докумената и података о народноослободилачком рату народа Југославије, том XII, књ. 1, 1973.
- Зборник НОР-а, том XII, књ. 1, 1973, док. 105 – Зборник докумената и података о народноослободилачком рату народа Југославије, том XII, књ. 1, 1973.
- Јевтић, 1974, 56, 64, 469 – Јевтић Александар: Управљени у векове – Ваљевски народноослободилачки партизански покрет 1941-1943, Ваљево, 1974.
- Јеремић, 1980, 59, 60 – Јеремић Мића: Први кораци ка слободи, Горњи Милановац – Ваљево, 1980.
- Јовановић, 1990, 43, 44 – Јовановић Миленко: Зaborављено време – Ваљево у годинама 1941-1944, Ваљево, 1990.
- Лома, 1996, 41 – Лома Боголуб Бока: Дивчибаре, Ваљево, 1996, 41.
- Љубичић, 1979, 74, 82-83 – Љубичић Никола: Ужички народноослободилачки партизански одред „Димитрије Туцовић“, Београд, 1979.
- Марјановић, 1963, 102, 134 – Марјановић др Јован: Устанак и народноослободилачки покрет у Србији 1941, Београд, 1963.
- Марјановић, 2005, 97 – Марјановић Милојко: Прамени сећања, Ваљево, 2005.
- Марковић, 1983, 46 – Марковић Невена: Сина су ми стрељали на Буковима: у зборнику Ужичка република – Записи и сећања, књ. II, Титово Ужице, 1983.
- Митровић, 1975, 97 – Дојчило Митровић: Западна Србија 1941, Београд, 1975.
- На ратиштима и стратиштима, 1985, 184 и 185 – На ратиштима и стратиштима Просветни радници погинули у народноослободилачкој борби 1941- 1945, књ. I, Београд, 1985.
- Пршић, 1978, 103 – Пршић Милоје: Почетак и развој оружаног устанка у лето 1941: у зборнику „Ужичка република“, Београд, 1978.
- Савић, 1983, 43 – Савић Милivoје: Изведен сам на стрељање на Буковима у зборнику Ужичка република – Записи и сећања, Титово Ужице, 1983, књ. II.
- Сећање бораца, 1984, 156 – Сећање бораца Ваљевског народноослободилачког партизанског одреда, Ваљево, 1984, том I.
- Споменица, 1995 – Бранислав Милосављевић, Лазар Нинковић и Милорад Радојчић: Споменица палим борцима и жртвама фашистичког терора општине Ваљево 1941-1945, Ваљево, 1995.
- Стојановић, 2002, 113 – Стојановић П. Радоје: Подмањенска села бивше општине Драгић – Записи о времену, простору и људима, Ваљево.
- Суботић, 1989, 51, 53 – Суботић др Војислав Суботић: Окупаторске и квислиншке снаге у ужичком округу 1941-1945. у зборнику радова са научног скуша Ужички крај у НОР-у и револуцији 1941-1945, Титово Ужице, 1989.
- Челиковић, 2002, 404-406 – Челиковић Радојко Раде: Косјерски крај у прошлости, Косјерић, 2002.

Чолаковић, 1959, 71. – Чолаковић Родольуб: *Сусрети и сjeћања*, Београд, 1959, 71.

Штампа:

„Вести“, 1941 – „Вести“, Ужице, 1941, бр. 2

„Вести“, 2013, 16 – В(орје) П(илчевић): *На Буковима код Косјерића - Дан сећања*, „Вести“, Ужице, 2. августа 2013.

„Војска“, Београд, 30. јула 1998, 25 – Љубисав Гавриловић: *Стрелјање на Буковима*, „Војска“, Београд, 30. јула 1998.

„Глас јавности“, Београд, 14. фебруара 2004 – Торђевић Др Животије: *Кога су Немци називали бандитима – У јулу 1941. на истом фронту су били и четници и партизани*, „Глас јавности“, Београд, 14. фебруара 2004.

„Напред“, 1953, 1 – Боривоје Васиљевић: *Велика свечаност на Буковима приликом откривања споменика жртвама фашистичког терора*, „Напред“ бр. 289, Ваљево, 5. децембра 1953, 1.

„Напред“ (Радојчић), 1987, 4 – Радојчић Милорад: *Подсећање на окупаторски злочин на Буковима, 28. јула 1941. године - Прво масовно стрељање у Србији*, „Напред“, Ваљево, 24. јула до 28. августа 1987. године.

„Напред“ (Петровић), 1987, 2 – Олга Петровић: *Да се не заборави*, „Напред“, Ваљево, 31. јула 1987.

„Ново време“, 1941, 1 – Аноним: *Са надлежне стране се саопштава*, „Ново време“, Београд, бр. 66, од 22. јула 1941.

Кузовић Душко
Ужице

НАРОДНО ГРАДИТЕЉСТВО – КОШЕВИ на јужним падинама планине Повлен

Апстракт: Кошеви за кукуруз су објекти на окућници који служе за складиштење кукуруза у клипу. Појавили су се у првој половини 19. века када је становништво почело да се бави интензивније ратарством. Кошеви су постављени на високе постаменте који могу бити зидани или од дрвених стубаца. Корпус објекта се састоји од дрвеног скелета чија поља између стубова су испуњена са прешетом од прућа ради бољег проветравања. Током 20. века се појавила испуна од прикованих дашчица. Кров је на две воде а покривач је шиндрла, бибер цреп или камене плоче.

Кључне речи: Кошеви за кукуруз, народно градитељство, архитектура западне Србије, планина Повлен.

TRADITIONAL ARCHITECTURE CORN GRANARIES on the southern slopes of the mountain Povlen

Abstract: Corn granaries are objects build near the house and used for the storage of corn with the cob. They appeared in the first half of the 19th century, when the population started to deal with intensive farming. Granaries are placed on a high pedestal that can be built or made of wooden beams. Base of upper construction is made of wooden skeleton, where space between columns is filled with intervened twigs and wattle for better ventilation. During the 20th century, wattle has been replaced by riveted planks. Roof is two water, covered with shingles, tiles or stone slabs.

Keywords: granaries for corn, traditional architecture, the architecture of western Serbia, Mountain Povlen.

УВОД

Кошеви за кукуруз су објекти који служе за складиштење кукуруза у клипу. У периоду када је претежна делатност породице било сточарство, производња житарица је била минимална и подмиривала је само потребе домаћинства. Тако мале количине су складиштена у плетеним кошевима на тавану куће у којој се становало. Вреће су биле ретке јер је требало платно за њих ручно ткаги а то је било ретко и веома скupo. Са повећањем производње житарица, која је пратила повећање безбедности у држави, повећале су се количине жита које је требало ускладишити.

Слика 01. Кошеви из Горобиља „Горобиље, римска некропола“ (Феликса Каница)

Слика 02. Кош са три групе једноструких стубаца из Мионице

За то је морао да се конструише објекат који омогућава доволно проветравања како би се кукуруз правилно осушио. Због тога је развијен објекат који има малу ширину и велику дужину. Тако је начињена велика површина која је изложена промаји а мала дебљина слоја који се суши. Објекат је могао бити израђен само од локалних материјала у конструкцијном систему који је познат становништву. За то је искориштене решење са објекта народног градитељства у комбинацији са локалним материјалима. У зависности од локације и расположивог материјала али и градитељске вештине направљени су објекти који имају неколико варијација. Основна концепција је идентична али се број носача основне конструкције, њихов попречни пресек и начин осллањања венчанице мења. Једнако се мењају и преплети прућа које испуњава празна поља између елемената скелета. Мали габарити и висока занатска вештина која је примењена на кошевима чини да они више личе на мале машине за сушење кукуруза а мање на грађевинске објекте.

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ

Простор који се проучава у овом раду чине села на јужним падинама планине Повлен. Административно су то села северног дела општине Косјерић, Бајина Башта и јужни део општине Ваљево.

МЕТОДОЛОГИЈА

За потребе овог рада на терену, у периоду од 1996. до 2000. године снимљено је фотографски и архитектонски око 40 објеката. Прикупљена је и анализирана писана грађа која се односи на предметну тему. У Историјском архиву Ужица и Народном музеју Ужице је анализирана расположива етнографска документација. Након анализе расположиве документације извршена је синтеза.

ДОКУМЕНТАЦИЈА

Историјски извори

Простор Ужичке Црне Горе и Соколске нахије је обрађен у радовима Љубе Павловића¹ и Јована Цвијића². Истраживања у области народног градитељства подручја на које се односи вај рад су спровели Ранко Финдрик³, Бранислав Којић⁴, Александар Дероко⁵, Божидар Крстановић⁶,

¹ Павловић, 1925.

² Цвијић, 1966.

³ Финдрик, 1995; Финдрик, 1998; Финдрик, 1999.

⁴ Којић, 1949а; Којић, 1941.; Којић, 1949б, 143-144.

Слика 03. Кош са две групе удвојених стубаца из Парамуна

Слика 04. Кош са четири групе једноструких стубаца без косника из Годечева

Душко Кузовић⁷ итд. Анализу народног градитељства и конструкције на простору Босне и Херцеговине су обрађивали Милан Караповић⁸, Мухамед Кадић⁹ и Шпиро Солдо¹⁰.

Јавни кошеви

Ради обезбеђења исхране становништва током сушних или ратних година државна управа је у више наврата издавала наредбу да се у свакој општини или сваком срезу подигну јавни кошеви у којима би се чуvala храна. Такви објекти су били под стражом и као некретнине као и храна у њима је била државно власништво. О изгледу и конструктивном решењу јавних кошева сведочи цртеж Феликса Каница под називом „Горобиље, римска екропола“ (Горобиље је село поред Пожеге) у чијој позадини се виде јавни кошеви. (Према броју кошева, њиховом распореду и локацији, налазе се на некрополи, може се претпоставити да су то јавни кошеви). Постављени су са целима оријентисани ка централно постављеној површини.

Конструкција кошева је једноставна и састоји се од скелета од хоризонталних и вертикалних греда. Конструкција је уздигнута од тла преко стубаца који уједно чине продужење вертикалних стубова централног корпуса коша. Простор између скелета је попуњен са уштетним прућем око вертикалних притки. Кошеви су покривени са кровном. Испред кошева види стражар са пушком. У то време обавеза сваког среза је била да обезбеди оружану заштиту за јавне кошеве. [Слика 01]

Приватни кошеви

Кошеви за кукуруз су привредни објекти на окућници намењени за смештај кукуруза у клипу за време сушења. Састоје се од корпуса објекта, ослонаца и кровне конструкције. Корпус објекта је волумен који се конструише од скелета начињеног од дрвених греда и испуне поља која се налазе између елемената скелета. Скелет се израђује од дрвених греда правоугаоног попречног пресека. По правилу садржи горњи и доњи појас.

Организација коша је једноставна и састоји се од једне просторије у коју се са врата која се по правилу налазе на једној од две уже стране убацује кукуруз у клипу. Како би се клип кукуруза уједначено убацивао

⁵ Дероко, 1968; Дероко, 1964.

⁶ Крстановић, 2000, 207-216; Крстановић, Кесић-Ристић, 2002, 337-337; Крстановић, 2009, 109-118.

⁷ Кузовић, 1996/1997, 365-380+14 табли; Кузовић, 1996, 589-595.

⁸ Караповић, 1927, 207-217.

⁹ Кадић, 1967.

¹⁰ Солдо, 1932.

Слика 05. Кош са четири групе једностраних стубаца без косника из Годечева

Слика 06. Кош са две групе једностраних стубаца са косником из Руде Букве

у просторију на вратима се налази пар стубаца са жљебовима у које се убацују хоризонталне дашчице како се повећава висина убаченог кукуруза. Поред овако израђене заштите са спољне стране се налазе врата која се отварају напоље. Кошеви су подигнути од коте терена до 150 цм ради промаје и штеточина.

Конструктивно решење се у целости базира на материјалима од дрвета. Састоји се од основне конструкције и испуне. Основна конструкција има улогу да прими оптерећење од терета из коша и оптерећење од кора и пренесе га на ослонце. Испуна има улогу да попуни отворе између елемената основног скелета како се не би расипао терет и да омогући промају. Корпус објекта је покрiven и налази се на дрвеним или зиданим ослонцима.

Доњи појас се налази у нивоу основе и састоји се од једноструког или двоструког обруча. Сви дрвени елементи су на угловима повезани везом „на ћерг“ док у распону, између углова, се налази један или више попречних гредица које служе за спречавање извијања елемената услед њихове дужине.

Облик једноструког обруча доњи појас се састоји од четири греде постављене у форми правоугаоника и повезани на углу „на ћерг“, обично до пола обе греде које чине везу. Веома ретко постоје попречне везе у распону између ослонаца већ целокупно оптерећење прихватају подужне греде. Оваква конструкција карактерише кошеве мале запремине, мале дужине односно малог размака између ослонаца. [Слика 03]

Облик двоструког обруча се конструише од шест греда од који се по дужини постављају удвојене греде а у попречном правцу по једна. Ова конструкција служи да на најбољи начин прими оптерећење које пада на подужне греде. Како би се конструкција међусобно спрепла користе се попречне греде које на сваких 1,0 м повезују подужне греде а са њима су повезане „на ћерг“. Ово конструкцијивно решење карактеристично је за велике кошеве који уједно имају велико оптерећење од терета који прихвата. [Слика 02]

Горњи појас се израђује по принципу доњег појаса и како је решен доњи појас на исти начин се конструише и горњи. На њему не стоји оптерећење као на доњем појасу. Горњи појас служи најпре као прва улога је ослонац који прихвата вертикалне елементе за упредање прућа који се налазе испод а као друга улога је ослонац за кровну конструкцију и покривач који се налази изнад.

Вертикални ступци повезују горњи и доњи појас у једну конструкцијивну целину. ступци могу бити вертикални или коси. Њихова улога је да оптерећење од горњег појаса и кровне конструкције пренесе на ослонце. Оптерећење од крова (нарочито зими) не би могло да се пренесе на испуну јер она не може да издржи због својих конструкцијив-

Слика 07.
Обруч доњег појаса (двоstrуки),
вертикални елементи (једнострани)
и преплет од прућа (ретки)
на кошевима из Мионице

Слика 08. Обруч доњег појаса (једнострани),
вертикални елементи (двоstrуки)
и преплет од прућа (збијени)
на кошевима из Парамуна.

Слика 09. Кош са четири ступца без косника покривен шиндром из Кремана

них особина. Вертикална конструкција се састоји од хоризонталне греде која се на месту ослонца поставља испод доњег појаса и знатно је шира од ширине корпуса коша ради прихватата косих стубова или косника за укручење. На њу се ослањају вертикални носачи, коси носачи или и вертикални и коси носачи, усмерени да прихвате терет од горњег појаса и крова. Све везе између хоризонталних и косих елемената су начињене засецањем и дрвеним чеповима. Вертикална конструкција може бити једнострука [Слика 02] или удвојена. [Слика 03]

Број вертикалних стубаца је у зависности са каквом се грађом расположе или какав је обичај грађења у неком простору (веома често на више грађења су јаче од конструкцијивне потребе коју намећу елементи са којима се гради).

Хоризонтални појас на половини висине коша од дрвених греда се поставља да спречи извијање вертикалних носача услед оптерећења од крова или извијање плетеног дела коша услед унутрашњег терета. Појас се гради од дрвених греда правоугаоног пресека које су на угловима повезани „на ћерт“. Са носећом конструкцијом су повезани засецањем док са плетеним зидовима немају конструкцијивну везу, осим што се додирују. Варијантно решење се састоји од хоризонталне греде која на половини висине повезује вертикалне носеће елементе али не затварају обруч око корпуса коша. [Слика 07]

Преплет попуњава простор између вертикалних и хоризонталних елемената који чине носећи скелет. Нема улогу поштења терета са горњег појаса и крова већ прими терет од натовареног терета кукуруза из коша. Израђује се од вертикалних цепаних летвица и хоризонтално прешлепеног прућа. Вертикалне елементи се израђују ћепањем, њикова дужина је једнака висини коша између два појаса и на оба краја су зашиљени. Поперечни пресек је елипсаст (на крајевима је танъи а на средини дебљи) како би се олакшало хоризонтално упредање прућа ширине до 5 цм и дебљине до 2 цм. Постављају се на међусобном растојању око 15 до 20 цм. Зашиљени крајеви се забијају у претходно избушене рупе у горњем и доњем појасу на дубину до 10 цм. Пруће је дебљине до 1,5 цм и уградије се одмах по исецању са места раста ако не би изгубило своју влагу и тиме могућност обликовања. Уплиће се наизменично са једне и друге стране вертикале као при ткању ћилима. Пруће мора да буде еластично и лако за обликовање а опет да релативно дуго траје. По правилу основни скелет траје дуже од преплета тако да се преплет од прућа мења у крајем временском размаку од дрвених елемената скелета. Веома је тешко начинити углове коша правоугаоним па се на ужем крају коша прави полуобла греда у доњем и горњем појасу. Према густини вертикалних елемената и начину упредања прућа постоји неколико слогова.

Слика 10. Детаљ коша са континуалним ступцима
без косника из Кремана

Слика 11. Кош са једноструким дојним појасом, два косника покривен
шиндром из Сирогојна (Етно парк Сирогојно)

Први начин изrade преплета се састоји од вертикалних елемената који су постављени на око 15 до 20 цм а пруће неједнаке дебљине се упреда у хоризонталним слојевима. [Слика 07]

Други начин изrade преплета се састоји од густо постављених вертикалних елемената (на 10 до 15 цм) а пруће је уједначене дебљине и упреда се по неколико са једне стране а затим неколико са друге стране. [Слика 08]

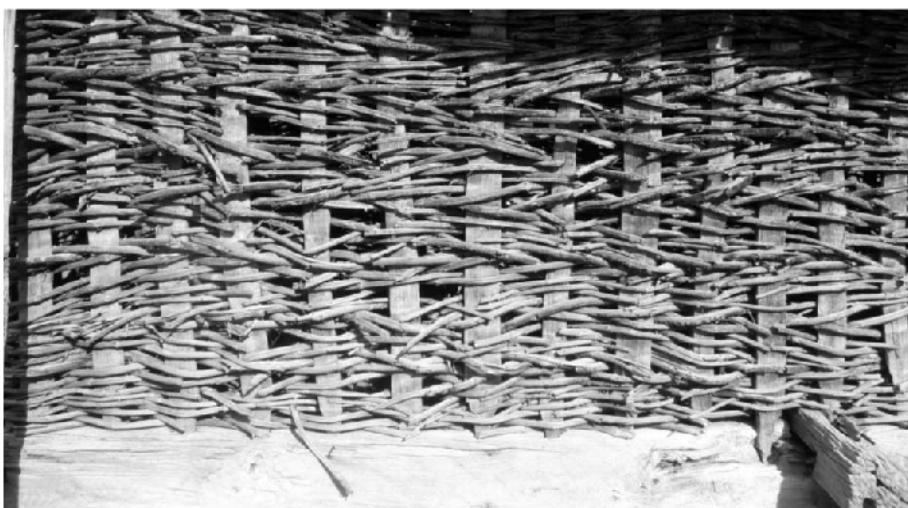
Кровна конструкција је масивна, дрвена и система крова на две а најчешће на три воде. На фасади на којој се налази улаз обично се налази троугаони забаг а остale три стране покривају остale три крове воде. Рогови су малог пресека, јер су мале дужине и раслони. Рогови се лествају и преко покривају.

Кровни покривач може бити трава или слама, дрвена шиндра, камене плоче и керамички цреп. По захтевима мора да буде лак, јевтин у набавци и једноставан за уградњу.

Сланнати или травнати покривачи нису посебно детаљно конструкцијно обрађивани на кошевима о чему може да посведочи претходно приказан цртеж Ф. Каница. Слама или трава се набацају на кров у слоју дебелом око 30 цм. Да ветар не би однео овакав покривач по слемену се са обе стране стављају лемези (на слемену повезане две дрвене мотке) које својом тежином притискају траву. Међутим, треба имати у виду да је принос сорти кукуруза који је кориштен био мали тако да је род био драгоцен благо сваког домаћинства. Једноставни покривачи од сламе или траве су само привремено решење које је веома брзо замењивано са квалитетнијим.

Дрвена шиндра је знатно квалитетнији покривач од траве и сламе. Израђује се на исти начин као и шиндра за покривање осталих објеката у домаћинству. Идентичан је начин слагања и решавања покривања гребена и слемена.

Камене плоче представљају свакако најтрајнији кровни покривач од свих расположивих на српском селу краја 19. века. Израђује се од камених плоча које се експлоатишу у каменоломима у неколико села у западној Србији. У зависности од нивоа завршне обраде могу бити неправилне и правилне. Неправилне плоче немају једнаке димензије (дужину и ширину) а веома често и неједнаку дебљину. Правилне плоче имају уједначене димензије као и дебљину. Геометрија плоча је приближна квадрату. Слажу се у хоризонталним редовима са дијагоналом која се поставља хоризонтално односно вертикално. Слеме се посебно не обрађује већ се, водећи рачуна о правцу дуваша доминантног ветра, страна која је у његовом правцу препушта око 5 цм. Плоче на стрехи се режу да би се добила равна линија. [Слика 04]

Слика 12. Преплет од прућа на кошу из Сирогојна (Етно парк Сирогојно)

Слика 13. Кош са четири пара стубаца без косника покривен шиндром из села Десићи

Керамички цреп је најчешћи покривач крајем 20. века. Јевтин је за набавку и релативно је трајан. Нема отпорност на град и снег као камене плоче а има лако равниве делове као што је грбина или слеме где се користе посебни фазонски комади. Од почетка 20. века се среће бибер преп а половином 20. века се појављује и жљебљени цреп. [Слика 03]

Ослонци за кошеве служе да се простор коша подигне од површине земље ради заштите од животиња и ради повећане промаје. Кошеви су подигнути од коте терена око 100 до 150 цм. Могу бити од дрвета (као ступци који се налазе испод вертикалних елемената) или као зидани (од камена или опеке).

Дрвени ослонци су ступци правоугаоног попречног пресека који се набијају у земљу до 50 цм и налазе се испод вертикалних елемената како би се линија ношења што више испоштовала. Проблем са оваквим конструкцијивним решењем је у томе што дрво на прелазу тла брзо труне. Дрвени ослонци заједно са вертикалним елементима коша чине једну целину (како је то приказано на пртежу Ф. Каница) већ су посебни елементи који ако је потребно могу да се замене. [Слика 01]

Зидани ослонци могу бити од камена или опеке или у њиховој комбинацији. Зидају се са површине ископане темељне јаме која је укопана до 1,0 м у односу на коту терена. Уколико се зидају од камена онда су комади камена тесани у правилне квадере. Дебљина оваког тида је око 38 цм а ширина једнака ширини корпуса коша. Малтер је кречни. [Слика 02, 03, 06]

Упоредна анализа

Кошеви за кукуруз простора који се граниче са анализираним подручјем имају идентичне особине и конструкцијивна решења. На исти начин се темеље, гради корпус објекта, покрива кров. Разлике су у начину слагања кровног покривача и начину израде преплета од прућа којим се затвара зидна површина. Тако мале разлике настају услед расположивог материјала за градњу поједињих области и струјања занатских група које се преносиле вештину грађења из једних простора у друге. То намеће потребу да се детаљније анализирају конструкцијивна решења јер се наслућује да се преко њих могу пратити и миграције становништва.

Кош из Кремана има много сличности са примером који је приказао Феликс Каниц на свом пртежу из села Горобиље. Његова конструкција се састоји од четири паре вертикалних стубаца који се континуално пружају од тла до венчанице. На фотографији се примећује да су начињени од притесаних облица које су при дну мало обрађене и имају кружни попречни пресек док од доњег појаса па на горе су тесане у правоугаони пресек. Доњи појас се састоји од једноструког обруча. Преплет се приближно полуобло завршава на ужој страни. На половини висине

корпуса коша је хоризонтална греда која повезује вертикалне ступице. Кров се полуобличасто завршава на ужој страни. [Слика 09, 10]

Слично конструктивно решење примарне конструкције има кош из села Десићи које је приказао Феликс Каниц. [Слика 13]

Кош из Сирогојна (Етно парк Сирогојно) се састоји од корпуса који је начињен од једноструког доњег и горњег појаса са косницима који прихватају терет од крова и који се ослањају на препуштене хоризонталне гредице које су по 50 цм шире од ширине корпуса коша. Преплет је са разређеним вертикалним приткама и ретко упреденим хоризонталним прућем. Кров је на три воде а кровни покривач је шиндра. [Слика 11, 12]

Summary

Corn granary is a facility located on a plot near the house, and in it is used for corn on the cob to be stored and dried. These types of facilities have small width in correspondence to its length in order to obtain a bigger surface to cover in corn, so that more is exposed to draft. Granaries are placed on a high pedestal that is made of wooden beams or built of stone and masonry. Construction is made of wooden beams that are horizontally arranged into two or three hoops. Vertical forces are balanced through columns that can be single or doubled. Roof is usually two or three water construction. The entrance to the facility is on the narrow side of the building and is closed with horizontal planks and/or doors. Roof covering is shingle, stone slab or tile. Space between the wooden skeleton is filled with wattle. It is made by placing vertical poles in upper and lower part of construction. Then, wattle, usually from willow, is intervened between them, and that is done while the wattle is still fresh and is easy to bend and fold. Thickness of wattle twigs, as well as the way it is interlaced, affects the aesthetic quality of the surface of the granary. Corn granaries are small facilities. However, thanks to skills needed and incorporated in putting all elements of granary together, we get the impression that these are not just merely buildings but constructions perfect for keeping a rural household family treasures.

Литература

- Дероко, 1964 – Дероко, Александар, Фолклорна архитектура у Југославији, Београд, 1964.
- Дероко, 1968 – Дероко, Александар, Народно наимарство 1 и 2, Београд, 1968.
- Кадић, 1967 – Кадић, Мухамед, Старинска сеоска кућа у Босни и Херцеговини, Сарајево, 1967.
- Каниц, 1987 – Каниц, Феликс, Србија, земља и становништво, Београд, 1987.
- Караковић, 1927, 207-217 – Караковић, Милан, О типовима кућа у Босни, Гласник земљског музеја БиХ, број 39, Сарајево, 1927.

- Којић, 1941 – Којић, Бранислав, Архитектура српског села - Шумадија и Поморавље, Београд, 1941.
- Којић, 1949а – Којић, Бранислав, Стара градска и сеоска архитектура у Србији, Београд, 1949.
- Којић, 1949б, 143-144 – Којић, Бранислав, Кућа кнеза Милоша у селу Горњем Црнућу. Музеји, 2, Београд, 1949.
- Крстановић, 2000, 207-216 – Крстановић, Божидар, Динарска двodelna кућа у области источне Србије - прилог за типологију народног градитељства Србије, Гласник Етнографског института САНУ, бр. 49, Београд, 2000.
- Крстановић, 2009, 109-118 – Крстановић, Божидар, Народно градитељство општине Нови Пазар - карактеристике и резултати теренског истраживања, Новопазарски зборник, бр. 32, Нови Пазар, 2009.
- Крстановић, Кесић-Ристић, 2002, 337-337 – Крстановић, Б., Кесић-Ристић, С., Култна целина у Доњој Јабланици, Саопштења, бр. 34, Београд, 2002.
- Крунић, 1983, 354 – Крунић, Ј., Динарска двodelna кућа - њен значај и развој, Ужицки зборник, бр. 12, Ужице, 1983.
- Кузовић, 1996, 589-595 – Кузовић, Душко, Folk architecture in Kosjerić, International conference "Architecture and urbanism at the turn of the III millennium", Faculty of Architecture University of Belgrade, Yugoslavia, Volume 1, Belgrade, 1996.
- Кузовић, 1996/1997, 365-380 +14 табла – Кузовић, Душко, Народно градитељство на простору општине Косјерић, Ужицки зборник, бр. 25/26, Народни музеј Ужице, Ужице, 1996/1997.
- Павловић, 1925 – Павловић, Љуба, Ужицка Црна Гора, Београд, 1925.
- Павловић, 1930 – Павловић, Љуба, Соколска нахија, Београд, 1930.
- Солдо, 1932 – Солдо, Шпиро, Типови кућа и зграда у пређашњој Босни и Херцеговини, Београд, 1932.
- Финдрик, 1995 – Финдрик, Ранко, Народно неимарство, Сирогојно, 1995.
- Финдрик, 1998 – Финдрик, Ранко, Динарска брвнара, Сирогојно, 1998.
- Финдрик, 1999 – Финдрик, Ранко, Вајати знамење младости, Сирогојно, 1999.
- Џвијић, 1996 – Џвијић, Јован, Балканско полуострво, Београд, 1996.

Порекло илустрација

- Слика 01, 13. Канић, Ф., (1987) Србија, земља и становништво, Београд.
Слика 10,11. Историјски архив Ужице.
Слика 02-09,12. Аутор.

Милорад Радојчић

Ваљево

bobava@ptt.rs

ЉИЖАНИ НОСИОЦИ КАРАЂОРЂЕВЕ ЗВЕЗДЕ

Апстракт: У сусрет стогодишњицама ослободилачких ратова од 1912. до 1918. године започели смо серијал чланака о витезовима Карађорђеве звезде са подручја садашњег Колубарског округа. У часопису „Гласник“ бр. 45/2011. дали смо најважније информације о Ордену Карађорђеве звезде. У претходна два броја објављене су сажете биографије витезова Карађорђеве звезде за подручја општина Осечина (Подгорци) и Уб (Тамнавци), а у овом броју представићемо вам јунаке - витезове Карађорђеве звезде са подручја општине Јиг.

Кључне речи: ратови, ратници, битке, јунаштво, сналажљивост, одликовања, Карађорђева звезда, Јиг.

KARAĐORĐE'S STAR BEARERS FROM LJIG

Abstract: In dedication to one hundred years from liberation wars 1912 – 1918 we started publishing summarized biographies of bearers of Karađorđe's Star with Swords who lived on Kolubara district territory. In the magazine "Herald" no.45/2011 we gave the main information about Karađorđe's Star Medal. In the last two issues published we gave short biographies of Karađorđe's Star Medal bearers from municipalities of Osečina (Podgorica) and Ub (Tamnava). In this issue we will present Karađorđe's Star Medal bearers from municipality of Ljig.

Key words: Wars, warriors, battles, heroism, resourcefulness, medals, order of Karađorđe's Star Medal, municipality of Ljig.

Варошица Јиг, управни, привредни и свеколики центар истоимене општине на граници западне Шумадије и Колубаре, је ново насеље настало у XX веку. Крајем XIX века у атару села Гукоша, крај реке Јиг, највеће десне притоке Колубаре, долази образовања новог заселка са механом, општинском судницом и десетак занатских радњи, познатог под именом „Куће на Јигу“. Развијало се као друмско насеље дуж пута Горњи Милановац – Лајковац. Временом се постепено ширило попуто се у њега почели да се досељавају не само становници из нешосредне околине, већ трговци, занатлије и други из Ужица, Горњег Милановца и других већих места. Са динамичним развојем тај заселак добија и све значајнију саобраћајну функцију, која нарочито долази до изражавају-

сле 1917. године и пуштања у саобраћај пруге Лајковац – Горњи Милавац.¹ Како се уз железничку станицу и пругу ствара ново стамбено и пословно језгро на левој страни Љига, он се временом почине још више ширити дуж пута Љиг – Мионица.

Панорама Љига

По израженој жељи својих грађана део села Гукош, 3. септембра 1920. године, проглашен је за варошицу под именом Љиг.² Две године касније Љиг се издваја из општине Бранчић и образује сопствену општину. Трећу фазу у његовом развоју представља још интензивнији развој после Другог светског рата када долази до новог већег прилива становништва и бржег развоја занатства, трговине и других привредних грана. Захваљујући томе овде долази до образовања Љишког среза, прво са 19 општина, а потом са 22 општине и 33 насеља. Скупштина НР Србије децембра 1959. године донела је закон о новој територијалној организацији³ којим је образована Општина Љиг у садашњим границама.

Самим тим и општина Љиг је новијег датума, а настала је спајањем појединачних насеља бивших срезова колубарског у округу ваљевском и качерског у округу рудничком. Сада се састоји од следећих 27 насељених места: Ба, Бабајић, Белановица, Бопњановић, Бранчић, Велишевац, Гукош, Дићи, Доњи Бањани, Живковци, Ивановци, Јајчић, Кадина Лука, Калањевци, Козељ, Лалинци, Латковић, Липље, Љиг, Милавац, Моравци, Палежница, Польанице, Славковица, Цветановци, Штавица и Шутци. Милавац је насеље које се последње издвојило из села Цветановца и осамосталило, па га нема у неким списковима и на многим картама.

Територија Љишке општине захвата површину од 279 км², а по попису из 2002. године имала је 14.629 становника. Према првим резултатима пописа обављеног 30. септембра 2011. године општина Љиг има 13.062 становника у 4.443 домаћинства и 7.604 стана. Од укупног броја, 189 становника, је на раду у иностранству.

¹ Савић О., 1972.

² Марјановић, 2007, 363.

³ Ранковић, 2002,207.

Љишка општина окружена је обронцима планине Рајац и Рудник који му дају печат брдско-планинског подручја. Овде се углавном живи од пољопривреде а све више пажње поклања се развоју занатства, трговине и саобраћаја. Љиг се налази на Ибарској магистрали и има занимљив географско-саобраћајни положај те представља значајну саобраћајну раскрсницу. На периферији вароши налази се истоимена бања која има бројна лековита својства. Захваљујући њој, планини Рајац и варошица Белановица, Љиг последњих година постаје препознатљив као значајна туристичка дестинација.

Становници Љига и околних насеља масовно су учествовали у ратовима од 1912. до 1918. године, у којима су многи и страдали. Великим делом на атару Љишке општине вођена је и чувена Колубарска битка, па се на њој налази и више значајних спомен-обележја и гробова страдалих ратника. На жалост они нису страдали само на бојном пољу већ су умирали и цивили од глади, болести и окупаторског терора.

Ангажујући се у тим ратовима поједини Љижани су се истицали својом храброшћу, сналажљивошћу и смислом за командовање. За заслуге остварене у тим ратовима, али и миру, неки су унапређивани у више чинове, постављани на значајније дужности, награђивани и одликовани. Међу њима носиоци Ордена Карађорђеве звезде са матевима налазе се ови бивши житељи данашње Љишке општине:

БЕЉИЋ ВЕЛИМИР,⁴ пешадијски пуковник и задужбинар (Штавица, 10. XI 1865 – Београд, 11. III 1935). Отац му се звао Арсеније. После основне школе учио је абацијски занат у Белановици и завршио подофицирску школу у Београду. Још 16. августа 1895. године произведен је у официрски чин. Чин капетана II класе добио је 1901, мајора 1910, а у чин пуковника унапређен је 1915. године. Пензионисан је 1923. године.

Учествовао је у ратовима 1885. и 1912-1918. године. Као командант I батаљона XIV пешадијског пука I позива посебно се истакао при заузимању Црног врха на Карадагу, кота 1050, недалеко од Кратова у Македонији. У Другом балканском рату учествовао је као командант Дабарског одреда, али и у угушењу Арнаутске побуне на левој обали Црног Дрима. За време Првог светског рата ангажовао се као командант Прилепске окружне пуковске команде, а потом као командант II и III пешадијског пука III позива.

⁴ Архив Војно-историјског института Београд, Фонд ДИП, К-94/206; *Војна енциклопедија*, 1936, 179; Влаховић, 1990, 128. и 422; Јаћимовић, 1994, 38; Радојчић, 1998, 11; Радојчић: 1996/97, 85. и 383.

При повлачењу наше војске из Србије био је командант Вардарског граничног одсека, па командант ХII пешадијског пукова. Као искусан ратник, способан и одговоран старешина добија команду над Моравским пешадијским пуком. Затим је командант средње колоне Призренског одреда и командант Првог заробљеничког корпуса „Бугарског“. На свакој од тих дужности давао је максимум.

У послератном периоду радио је као командант Пиротског, Подгоричког и Сињског војног округа. Мада је био на завршетку радне каријере на свим тим дужностима остваривао је натпркосечне радне резултате. Пензионисан је 2. октобра 1923. године и одмах преведен у резерву. Као пензионер до kraja живота живео је у Београду. Био је сахрањен у Београду али су му синовци посмртне остатке пренели и сахранили на Којића гробљу у родној Штавици.

Његове груди красио је официрски орден Карађорђеве звезде са мачевима IV степена који је добио указом број 14611. Поред тог ордена имао је Медаљу за војничке врлине, Орден Белог орла са мачевима V степена, Орден Светог Саве IV степена, Орден Југословенске круне IV степена, Орден Белог орла без мачева V степена. Имао је све споменице за учешће у поменута четири рата, Споменицу Краља Петра I и Албанску споменицу.

Као велики добротвор заслужан је за подизање школе у Штавици и стварање новчаног фонда за облачење сиромашних ћака. Прилогом од 60.000 динара образовао је Задужбину пешадијског пуковника Бељић А. Велимира из које су стипендирана деца подофицира, а део представа намењен је градњи Подофицирског дома југословенске војске.

БОГДАНОВИЋ СРЕТЕН⁵, пољопривредник и ковачки радник (Кадина Лука, 1894 – Крива Река, Горњи Милановац, 6. VIII 1930). Отац Стеван и мајка Ђука били су пољопривредници слабијег материјалног стања. Основну школу завршио је у суседној Славковици, а самоуко научио ковачки занат. Пре-васходно бавио се израдом и поправком пољопривредних алата и поједињих предмета од кованог гвожђа.

Када су почели балкански ратови није био војни обvezник али је, као родољуб и добровољац, похитао је да брани слободу и територију

⁶ Шантић, 1938, 514; Влаховић, 1990, 261. и 422; Казивање Драгована Богдановића, пензионера из Љига; Казивање Миломира Сајића, земљорадника из Кадине Луке; Радојчић, 1996/97, 105- 106 и 385; Радојчић, 2006, 303- 305.

своје земље. Учествовао је у вишем битка и других акција. Већ након првих борби постао је пример другима. У Први светски рат ступа са својом генерацијом, али за разлику од већине њих који тада стичу прва ратна искуства, он је већ прекаљени ратник. Као редов Петог пешадијског пука „Краља Милана“ Дринске дивизије I позива имао је вишег подвига. Посебно се истакао приликом освајања једне коте, коју су упорно и чврсто држали Бугари. У улози извиђача успео је да се неопажено испу же на њу и изненади непријатеља бацајући бомбе по њиховим положајима па и изазвао панику међу Бугарима. Својом акцијом не само да је неутрилисао њихову палубу, већ је успео да зароби и четири бугарска топа. Захваљујући храбrosti и лукавству приморао је противника на повлачење, а истовремено омогућио даљи продор наших снага.

За овај подвиг, новембра 1917. године, одликован је Сребрним војничким орденом Карађорђеве звезде са мачевима. О томе је објављен указ ФАО бр. 22023, од 12. септембра 1917. године. Зна се да је имао још неких одликовања и других признања али она нису сачувана, па је немогуће установити о којима је реч. Вишег пута је рањаван, али га ни то није одвајало од ратних другова и срећом није оставило озбиљнијих последица.

По завршетку рата враћа се у родно место и наставља да се интензивније бави ковачким послом. Саградио је дрвену бараку, недалеко од раскрснице пута Љиг – Милановац, крај пута који води за Рајац и ту образовао своју ковачку радионицу. Радио је свакодневно, тешко и упорно како би својој породици обезбедио основне услове за живот. Током 1922. године склопио је брак са Катарином Лазић из Бабајића код Љига, чије брат Василије такође био витез Карађорђеве звезде. У браку су имали три сина и једну кћи. Двадесетих година прошлог века пресељава се у Бабајић, односно садашњи Љиг.

Тешко је рањен 6. августа 1930. године од експлозије коју је изазвао поправљајући једну стару пушку у чијој је цеви био заглављен метак. Било је то у радионици Милића Мартиновића у Љигу. Тешко повређеног, пријатељи и родбина покушали су да га возом превезу у болницу у Горњем Милановцу али је издахнуо на путу у атару села Крива Река код Горњег Милановца. Сахрањен је сутрадан на Новом гробљу у Бабајићу, без било каквих војних и државних почасти.

ГАВРИЛОВИЋ БРАНИСЛАВ – Брана,⁶ земљорадник и народни посланик (Бабајић, 6. VIII 1889 – Бабајић, 7. V 1953). Отац му Драгић,

⁷ Службени војни лист, 1915, 482; Архив Југославије, Фонд Краљевог двора – Подаци о носиоцима орденима Карађорђеве звезде и Белог орла; Шантић, 1938, 521; Јоксимовић, 1981, 155; Читаковић, 1988, 169 и 199; Влаховић, 1990, 424; Казивање Драгића Гавриловића, земљорадника из Бабајића; Казивање Је-

пореклом из Планинице код Мионице, био је абација и трговац у Горњој Топлици, а мајка, Крстина, рођ. Јанковић, домаћица. Поред њега имали су још три сина: Михаила, Драгослава и Миливоја. Основну школу завршио је у Цветановцима код познатог учитеља Адама Станимировића а онда је остао код куће да се бави пољопривредом.

Редовни војни рок, регулисао је 1911. године у II чети I батаљона V пешадијског пука „Краља Милана“ у Ваљеву. Активно је учествовао у оба балканска и Првом светском рату. У Другом балканском рату рањен је на три места, али то није оставило неке озбиљније последице по његово здравље. Током Првог светског рата као резервни наредник у I чети IV батаљона V пешадијског пука I позива учествовао је у вишем борби своје јединице, а нарочито се истакао у Церској и Колубарској бици. На Церу, кад је било наређено да одступају, он и командир чете остали су да штите одступницу. При том се снашао, брзо и прецизно бацао бомбе на противника који је надирао и нанео му велике губитке.

За време борби на Колубари аустроугарски војници су жесток тукли положаје српске војске на гукошкој страни. У жељи да осујети те нападе командант Тимочке дивизије затражио је од војника да му покажу где је противничка кухиња, верујући да се у близини ње налази значајна команда противника. Довели су му Гавриловића, као познаваоца терена, и који је после обављеног извиђања открио стратегијске положаје противника у Ивановом потоку, у атару родног Бабајића, по којима је касније ефикасно дејствовала тимочка артиљерија. Због тога су Аустроугари морали изненада да напусте дотадашње положаје и да се брзо повуку. Иза себе оставили су велике количине оружја, муниције, хране и одеће.

Тешко рањен у бутну кост почетком 1915. године у борбама недалеко од Младеновца, на релацији Лепеница – Багрдан, пребачен је у смедеревску болницу, где је заробљен и интерниран у Мађарску. Имао је срећу да све то преживи и да се по завршетку Првог светског рата врати у домовину и на сопствено имање. Наставио је да се бави пољопривредним и убрајао се међу имућније људе у крају. За испољену храброст и пожртвовање током 1914. и 1915. године одликован је Златним војничким орденом Карађорђеве звезде са мачевима, о чему је објављен указ

здимира Јанковића, дипломираног правника у Ваљеву из Бабајића; Радојчић, 1996/97, 215-216; Божић, 1997; Радојчић 2006, 310-312.

11123, од 15. јуна 1915. године. Поред њега добио је и Златну медаљу за храброст, неки енглески ратнички орден и виште споменица.

Као припадник Демократске странке 1927. године изабран је за председника бабајићке општине. На парламентарним изборима 1931. био је заменик посланичког кандидата Јовише Кандића, трговца из Митровице, који је победио у Колубарском срезу. Кад је после годину дана Кандић погинуо заменио га је на посланичкој дужности. У току Другог светског рата сарађивао је са партизанским покретом.

Бранислав Гавриловић женio се два пута. Први пут, Росом Радишић из Козеља, која је умрла 1916. године. Други пут се оженио 1921. године са Настом Пауновић из Пепељевца код Лajковца. Из та два брака имао је седморо деце.

ГАВРИЛОВИЋ МИЛОВАН,⁷ официр и војни атапе (Белановица, 1876 – Белановица, 28. XI/11. XII 1931). Потиче из једне од старијих породица у Качеру, а његов отац Савко, пореклом из Живковаца, као трговац радио је у Белановици и Драгољу. Основну школу завршио је у Белановици, а гимназију и војне науке у Београду. Стручно се усавршавао у Паризу, где је упознао Полу Ешнеро, рођену 1887. у Паризу, од ода Еугена и мајке Анријете са којом се оженио.

Као потпоручник службовао је у Београду, а пред Мајски преврат 1903. због умешаности у припремани пуч премештен је у Књажевац. После промене на српском престолу постао је војни атапе у Француској и Италији. Добро је говорио француски и италијански језик.

У балканским ратовима 1912-13. борио се као командант батаљона. Учествовао у опсади Једрене, али око ефектата његовог ангажовања постоје одређене контроверзе. Док појединци тврде да је он са својом јединицом освојио Једрене и заробио команданта одбране Једрене Шукри-пашу, дотле други тврде да је изазвао инцидент својим измишљеним тврђењем, да је он заробио Шукри-пашу, који се, већ раније био предао бугарским трупама. Отуда његов надимак Шукри-паша.

Борио се у многим борбама Првог светског рата и показао се храбрим и умешним, чак неустрашивим. Његови ратни другови су тврдили

⁸ Архив Војно-историјског института, Фонд ДПП, К- 44/387; *Ратник*, 1936, 182-183; Шантић, 1938, 522; Живановић, 1955, 661; *Споменица седамдесетпетогодишњице Војне академије*, 1925, 661; Радовановић и Јаћимовић, 1974, 62-64; Јаћимовић, 1980; Петровић,?, 26-29; Јаћимовић, 1994, 142-144; Влаховић, 1990, 179-180 и 424; Плећевић, 1991, 177-178; Јаћимовић, 1994, 39-40; Јаћимовић, 1994, 10; Јаћимовић, 1996/1997, 217-218; Божовић, 2012, 157-158

да га куршум неће. Активно је учествовао у спремању и спровођењу Солунског процеса 1917. године као један од чланова Одбора за ликвидацију пуковника Аписа и другова из кога је уклоњен јер је постао излишан због својих измишљених апсурдних тврђења.

Последњу службу након Првог светског рата обављао је као командант војног гарнизона у Ваљеву. Пензионисан је у чину потпуковника, а изгледа да је касније унапређен у чин пуковника. Као пензионер живео је у новосаграђеној кући на Змајевцу у Белановици. Доста се ангажовао на изградњи и уређењу родног места. Умро је после краће болести од запаљења плућа. Сахрањен је на белановачком гробљу.

За ратне заслуге добио је више одликовања и других признања. Међу којима и Орден Карађорђеве звезде са мачевима IV степена. О томе је објављен и указ 9885.

У браку са Францускињом Полом која га је надживела имао је три сина и три кћери (Олга, Јелена и Бранка). Син Петар је завршио студије грађевине у Француској и након Другог светског рата градио хидроцентrale по Србији. Александар и Андрија живели су у Београду и стрељани по одлуци нових власти.

ЂУРИЋ КРСТА,⁸ земљорадник и редов (Моравци, 14. II 1892 – Моравци, 3. IV 1951). Отац Радојица (1864–1917) и мајка Љубинка, рођ. Сајић из Штавице, земљорадници средњег имовног стања имали су десеторо деце. Основну школу завршио је у родном месту и остао на имању да се бави пољопривредом.

Први светски рат затекао га је на одслужењу редовног војног рока у X (Таковском) пуку Шумадијске дивизије. Као редов те јединице учествовао је првим борбама показујући изузетну храброст, сналажљивост и пожртвованост. У јесен 1914. са једним ратним другом на чампу препао је Саву, извршио извиђање, заробио једног противничког официра и својим саборцима обезбедио несметан прелаз преко реке. За тај подвиг добио је Златни војнички орден Карађорђеве звезде са мачевима. О чему је објављен указ бр. 1 103.

⁸ Казивање Божидара Симића, пољопривредника из Моравца; Шантић, 1938, 529; Влаховић, 1990, 427; Казивање сина Драгана Ђурића, пољопривредника из Моравца; Радојчић, 1996/97, 406; Сајић и Миливојчевић: *Родослов фамилије Ђурић из Моравца код Љига*, копија у поседу аутора; Казивање Зорана Ђурића, аутопревозника из Моравца и Мирослава Ђурића, пољопривредника из Бранчића; Олге Ђукнић, домаћице из Аранђеловца и Љубинке Живковић, пензионерке из Аустралије.

На почетку Колубарске битке затекао се на положајима око Обрновца у тренутку док су одступали испред трећег аустроугарског строја ка селу Конатице. Пошто је сам остао у рову устао је и отворио ватру по противнику и почeo да сеје смрт у њиховим редовима. У том тренутку погодио га је противнички метак. Иако тешко рањен успео је да се пребаци преко брда и ту пао. Војници II пешадијског, тзв. Гвозденог пуку у одступању пронашли су га и предали његовом пуку. Одмах је пребачен на лечење у болницу у Параћину, где је остао 1915. године. Приликом одступања наше војске додељен је III батаљону X пешадијског пука. Пошто је био неспособан отпуштен је кући на лечење и опоравак.

Кад је непријатељ поново нашао кроз овај крај са осталим народом кренуо је у избеглиштво. У одступању Аустроугари га заробе и упute у Мађарску у заробљеништво. По ослобођењу вратио се кући и наставио да се бави пољопривредом.

Поседовао је 18 хектара земље и био један од богатијих у селу. Бавио се земљорадњом и воћарством (пре свега, шљиварством и виноградарством). Мада је био политички неопредељен и није припадао ни једној војној и политичкој формацији по завршетку Другог светског рата конфискован му је већи део имовине.

У браку са Јулком Алемпијевић из Дића код Љига изродио је деветоро деце – шест синова (Миодраг, Живорад, Душан, Драгослав, Радојица и Божидар) и три кћери (Олга, Смиљана и Љубинка). Њих четворо су помрли као сасвим мали (Миодраг, Живорад, Смиљана и Радојица). Изда одраслих остало је бројно и успешно потомство.

Умро је код своје куће у Моравцима и сахрањен на сеоском гробљу код цркве без икаквих војних почасти. Потомци су му подигли надгробни споменик.

ЛАЗИЋ ВАСИЛИЈЕ – Васа,⁹ земљорадник - ковач и резервни пешадијски наредник (Бабајић, 24. XII 1886 – Бабајић, 6. XII 1937). Рођен је у бројној породици од оца Трипка и мајке Петрије, пољопривредника. Завршио је основну школу и ковачки занат. Живео је у месту рођења и поред заната бавио се пољопривредом.

Редовни војни рок регулисао је током 1910. и 1911. године у III чети III батаљона V пешадијског пука „Краља Милана“ у Ваљсу. И само

¹ Архив Југославије, Фонд Краљевог двора: Подаци о носиоцима орденима Карађорђеве звезде и Белог орла; Влаховић, 1990, 432; Божић, 1996, 42-43; Запис са надгробног споменика; Казивање Драгована Богдановића, пензионера из Љига; Радојчић, 1999/2000, 279; Радојчић, 2006, 326-328.

што се вратио са одслуђења војног рока уследила је мобилизација за Први балкански рат. Своје ратовање наставио је и у Другом балканском рату. Изузетно развијен, уз то храбар и врло спретан, често је бивао у првим борбеним редовима и предњачио у многим активностима.

Као резервни пешадијски наредник III чете III батальона V пешадијског пуковника Дринске дивизије I позива учинио је више јуначких дела током Првог светског рата. За време борби на Руднику, при јуришу на Аустроугарску војску, са својим водом заробио је четири њихове брдске хаубице. Тај подвиг донео му је Сребрни војнички орден Карађорђеве звезде са мачевима. О томе је објављен и указ 11.123 од 15. јуна 1915. године. Доцније је за тај и још неке подвиге награђен и новчаном наградом коју је поделио са својим ратним друговима.

Током 1916. године теже је рањен па је заробљен код Смедерева 29. септембра 1915. године од Немачке војске. Међутим, нису то и једини подвизи овог јуначина. Нажалост, они нису никаде записани па су одлазком са овог света његових ратних другова и савременика пали у заборав. Ипак, зна се да је одликован и Златном медаљом за храброст, да је добио неко високо француско одликовање и друга. Као учесник сва три рата од 1912. до 1918. године добио је и све три ратне споменице.

Успео је да преживи све те неприлике и ратне страхоте и да се врати у своје родно место. По доласку кући наставио је да се бави старим пословима. Попут је имао мало имања, а ни посао му није најбоље ишао живео је доста скромно. Залужени ратник и храбри јунак заслужио је више.

Још пре почетка балканских ратова оженио се Загорком и са њом имао две ћерке (Косану и Зорку) и сина Михаила. Његов син јединац Михаило Миле Лазић (1912-1982) био је активни војни подофицир и велики боем. Женио се три пута и добио петоро деце. Његова трећа животна сајпутница Будимка преко лета живела је у Љигу, а током зиме код ћерке у Београду. Михаилова кћи из првог и син из трећег брака већ дуже време живе и раде у Канади.

Сахрањен је на сеоском гробљу у Бабајићу уз присуство најближе родбине, пријатеља и познаника. Потомци су му подигли споменик.

ЛАЗИЋ ДУШАН¹⁰,¹⁰ земљорадник и хуманиста (Ба, Љиг; 25. V 1888 – Бабајић, Љиг; 16. VII 1960). Отац Јован и мајка Јелена, земљорадници

¹⁰ Службени војни лист, 1915, 481; Архив Југославије, Фонд Краљевог двора, Подаци о носиоцима орденима Карађорђеве звезде и Белог орла; Шантин, 1938, 547; Лична архива Лазић Душана; Матичне књиге умрлих у Љигу; Казивање Јелене Михаиловић, домаћице из Бабајића; Казивање Јездимира Јанковића, дипломираног правника из Бабајића у Ваљеву; Казивање Драгована Богдановића, пензионера из Љига; Читаковић, 1988, 199; Влаховић, 1990, 431; Радојчић, 1999/2000, 280-281; Радојчић, 2006, 328-330.

слабог имовног стања. Родитељи га нису могли школовати па је самоук научио да чита и пише. У младости је најчешће служио код имућнијих људи, а потом настојао и да са свог поседа убере што више разноврсних производа, како би себи и укућанима обезбедио пристојне услове за живот.

На одслужење кадровског рока ступио је 1910. године, а 26. новембра 1911. у III чету III батаљона X пешадијског (Таковског) пука у Горњем Милановцу и остало до 26. новембра 1911. године. Био је послушан и савестан војник па у његовој карактеристици пише да је врло доброг владања и да је употребљив за десетара. Иако је био званично не-писмен још у војсци унашређен је у чин кашлара.

Као редов учествовао је у свим борбама од 1912. до 1918. године. Рањаван је два пута на почетку Првог светског рата али без озбиљнијих по следица. Са српском војском повлачио се преко Албаније и учествовао у борбама на Солунском фронту.

Као каплар III чете III батаљона X пешадијског пука I позива одликован је Златним војничким орденом Карађорђеве звезде са мачевима. У указу ФАО број 11102, пише да је одликован „за осведочену личну храброст на бојном пољу у рату против Аустроугарске 1914/15. године“. Док у једном обрасцу који је полуњаван тридесетих година прошлог века, а који се чува у Архиву Југославије у Београду, стоји да је одликован за подвиг када је са својом десетином у Дреновцу код Шаша заробио противнички митраљез који је нашој војсци задавао озбиљне невоље наносећи јој велике губитке.

Током 1921. године оженио се Машинком, удовицом Милинка Петровића, резервног подофицира српске војске из Бабајића, који је погинуо у борбама на Гучеву 1914. године. Пошто је био слабог имовног стања преселио се у Машинкину кућу и прихватио да гаји њено двоје деце (Станку и Гвоздена). Међутим, само две године касније Машинка се разболи и умре, па је сва брига о њиховом подизању и васпитању пала на њега. Допнije је засновао нови брак са удовицом Живком Радојићић, рођ. Степановић из Палежнице код Љига, која је са собом довела своју трогодишњу кћи Јелку из претходног брака, коју је такође подигао и удао, а са њеном породицом дочекао и дубоку старост. Колико је он био шлеменит и хуман човек, види се по томе што није имао своје деце, а подизао и васпитавао туђих троје деце и са њима никад није имао било каквих проблема.

У политичком погледу није испољавао запаженију активност. Пре Другог светског рата важио је за умереног симпатизера радикала. Током

Другог светског рата илегално је сарађивао са партизанским покретом, али се тиме никад није хвалио, па то многи нису ни знали. У своју кућу прихватао је партизанске илегалце и помагао им храном и најнужнијим информацијама.

Као изузетно храбар, спретан и пожртвован војник, поред Карађорђеве звезде, добио је две руске медаље св. Ђорђа и италијански Орден „Al Valgs militare“. Имао је све три ратне учесничке споменице и Албанску споменицу.

Био је члан Удружења носилаца Карађорђеве звезде са мачевима и активно учествовао у његовом раду. Као носилац овог високог одликовања од 1. априла 1938. године, годишње је добијао новчану накнаду у износу од 3.600 динара или триста динара месечно. Поред тога имао је право на бесплатну вожњу железницом и неке попусте око лечења,

МАТИЈЕВИЋ ЛАЗАР¹¹, официр – пуковник (Белановица, 15. VI 1877 – Белановица, 23. IV 1959). Потиче из свештеничке породице, пореклом из Липља код Љига. И отац Вићентије и деда Тома били су белановачки свештеници, а мајка Ивана, домаћица. После основне школе у Белановици и гимназије у Београду школовао се на Војној академији (1894-97). Завршио је и испит за генералштабног официра. Као потпоручник учествовао је у Мајском преврату 1903. године командујући водом војника који је нападао на двор Обреновића.

Учествовао је у оба балканска и Првом светском рату, успешно командујући већим војним јединицама. Од маја 1914. до јуна

1915. године био је помоћник команданта XVII пешадијског пука, а потом начелник, а касније и начелник једног од пукова Дринске дивизије III позива. За време Колубарске битке био је помоћник начелника штаба Треће српске армије, чији је седиште било у згради основне школе у Белановици, а којом је командовао Павле Јуришић Штурм. За заслуге у миру и рату одликован је бројним одликовањима и другим признањима,

¹⁰ Споменица седамдесетпетогодишњицу Војне академије, 1925, 661; Архив Војноисторијског института, Фонд ДИП, К-1013/637; Подаци из матичних књига рођених и умрлих за Белановицу; Радовановић и Јаћимовић, 1974, 60-62; Влаховић, 1990, 179, 414; Плећевић, 1991, 177; Јаћимовић, 1992, 166-167; Јаћимовић, 1994, 41-42; Јаћимовић, 1999/2000, 367-368; Божовић, 2012, 158-159.

међу којима је и официрски орден Карађорђеве звезде са мачевима IV реда.

После рата још неко време био је на служби у Ваљеву. Пензионисан је у чину пуковника и вратио се у родно место, где је на свом имању и сахрањен поред виле „Змајевац“, изнад спортског центра у „Лазиним калемима“.

Много је допринео развоју Белановице, коју је много волео. Почетком 1904. био је у делегацији Качераца која је у Београду издејствовала њено проглашење за варошицу. Био је оснивач и вишегодишњи председник Друштва за унапређење Белановице и околине. Заслужан је и за изградњу водовода у Белановици 1926. године.

Важио је за веома образованог човека и познаваоца немачког језика. Ожењен Милићом кћерком Јелене и Гаврила Лазаревића имао је до ста деце. Своју децу је школовао. Кћи Јелена је професор музике, кћи Иванка филолог, син Бранислав - Бата инжењер а други син је завршио Војну академију. Јеленин син је Душан (Чарлс) Симић познати амерички песник и добитник Пулиџерове награде. Сваке године у белановачкој школи се додељује награда најбољем ученику која носи име Лазара Матијевића.

МИЛИЋЕВИЋ НИКОЛА,¹² земљорадник (Живковици, 9. III 1880 – ?). Отац Ратко и мајка Перка сиромашни земљорадници. Завршио је основну школу у Белановици и бавио се пољопривредом у месту рођења.

Служио је војни рок 1907. у I чети I батаљона XIX пешадијског пука. Учествовао је у оба балканска и Првом светском рату. Истицао се храброшћу, истрајношћу и сналажљивошћу. У многим борбама стајао на челу своје јединице и чинио јувачке подвиге. Често је храбро ишао и испред своје чете без страха и деловао личним примером.

На положају Гојна Гора између Горњег Милановца и Пожеге, крајем 1914. године, на отвореном простору кренуо је сам ка противничким положајима иако је иза њега стала цела чета. Кад се приближио њиховим положајима изненада је почeo да баца бомбе. Услед задобијених губитака које је имао противник се дао у панично бекство.

¹²Архив Југославије, Фонд Краљевог двора, Подаци о носиоцима орденима Карађорђеве звезде и Белог орла; Шантић, 1938, 555; Влаховић, 1990, 434; Радојчић, 2007/2008, 55-56; Божовић, 2012, 161.

За тај подвиг одликован је Златним војничким орденом Карађорђеве звезде са мачевима. Тада је био редов IV чете I батаљона Допунског пукова II позива. О томе је објављен указ ФАО 11124 од 15. јуна 1915. године. Поред Карађорђеве звезде имао је златну и сребрну медаљу за храброст и још нека признања.

Тешко је био рањен у борбама код Ниша, па и контузован. Бугари су га заробили на положају Реткоцер код Медвеђе. Његова потоња судбина је непозната.

Био је ожењен Косаном, а имали су ћерку Радмилу.

МИЛУТИНОВИЋ ДРАГОЉУБ,¹³ земљорадник и резервни пешадијски наредник (Бранчић, 5. VI 1876 - Бранчић, 19. I 1959). Отац Теодор и мајка Јованка, земљорадници. Без мајке је остао сасвим мали па га је подизала мајка Милица. Основну школу учио је у суседним Моравцима код учитеља Бајковића кога су убили хайдуци. Редовни војни рок одслужио је 1897. године у II чети II батаљона IV гардијског пука у Крагујевцу. Био је вредан, спретан и одговоран војник па је унапређен у чин пешадијског каплара у резерви.

Као резервни наредник III чете I допунског батаљона X (Таковског) пука Шумадијске бригаде учествовао је у оба балканска рата. Наставио је борбено ангажовање и у Првом светском рату. Прешао је преко Албаније и учествовао у вишеборби и других акција. На том путу страшно је ослабио али му је доста помогао Ром Милан, ковач из Больковаца код Горњег Милановца са којим се потом побратимио.

У октобру 1916. године, као водник – наредник у II чети II батаона VIII пешадијског пука Дунавске дивизије, са својим водом заузео је једну коту на Солунском фронту, заробио неколико бугарских војника и за пленио већу количину бомби. За тај подвиг одликован је Сребрним војничким орденом Карађорђеве звезде са мачевима.

Два пута је теже рањаван. Први пут у руку на положају Горничево, августа 1916. године. Други пут теже у главу приликом освајања поменуте коте. Био је на лечењу и у Бизерти.

¹³ Архив Југославије, Фонд Краљевог двора, Подаци о носиоцима орденима Карађорђеве звезде и Белог орла; Шантић, 1938, 558; Влаховић, 1990, 435; Радојчић, 2007/2008, 87-88, Божовић, 2012, 161; Лична архива Драгољуба Милутиновића; Запис са надгробног споменика; Казивање унука Милована Милутиновића, пољопривредника из Бранчића и праунука Драгољуба Д. Милутиновића, трговинског радника у Љигу.

Поседовао је 15 хектара земље и убрајао се међу имућније људе у околини. Он и његови укућани успешно су се бавили баштovanством па су имали пилјарску радњу у Љигу. Имао је добро држање и велики углед у свом и околним селима.

Доста је читao и политички припадао Демократској странци. Био промуђуран, отресит и хуман човек. Имао је узречицу „Е брате мој!“ и као такав више пута биран за сеоског кмета. Током Другог светског рата није припадао ни једној ни војној ни политичкој формацији.

У браку са Драгињом Радојевић из Бранчића имао је синове Раницава, Милорада и Миладина и кћи Јелену, удату у Бабовиће у Врачевић код Лајковца.

Поред Ордена Карађорђеве звезде имао је још неколико одликовања и других признања (Орден Белог орла, Медаљу краља Петра I, Медаљу за храброст, Албанску споменишу итд). Сахрањен је у сеоском гробљу без било каквих почасти.

ПЕТКОВИЋ БОГДАН - БОЖА¹⁴, земљорадник и резервни поднаредник (Лалинци, 1881 – Лалинци, 1. I 1922). Отац Светозар, пољо-привредник, био је старешина породичне задруге која је бројала 22 члана, од којих је било чак 15-торо деце. Поред Богдана имао је још четири сина који су били учесници ратова од 1912. до 1918, а Војислав је и умро током Првог светског рата од задобијених последица.

Наводно је учествовао у комитским четама по Косову и Македонији, па је признат и за ратног добровољца. Учесник је свих ослободилачких ратова од 1912. до 1918. године, као резервни поднаредник I чете I батаљона IX пешадијског пукa Дунавске дивизије II позива. Био је храбар и одважан борац, а посебно се истакао у акцијама на ушћу Дрине у Саву и Колубарској бици 1914. године. На положају „Парашица“, у Црној Бари код Богатића, заробио је три руска војника који су побегли из аустроугарског заробљеништва. Не знајући о коме се ради једног од њих је ранио, а попут се сазнало за њихову претходну голготу приређено је право славље.

Са Батаљоном 1.300 каплара у Теочину код Горњег Милановца добио је распоред на положају *Крст*. Искористио је ту прилику да се пре пробоја фронта неопажено пробије у непријатељску позадину да би обишао породицу и видео тек рођеног сина Десимира. Долазећи кући дубоко у ноћ чуо је галаму. Прилазећи кући репетирао је пушку и грунуо на врата. У кући је затекао шест непријатељских војника и с прага још

¹⁴ *Ратни дневник*, 1915; Шантић, 1938, 570; *Скопски јачки батаљон 1914 – 7. Батаљон „1300 каплара“*, 1969, 333; Влаховић, 1900, 322-323, 438; Богдановић, 1996, 9; Писана изјава Десимира Петковића из Лалинаца; Радојчић, 2007/2008, 319.

почео викати „Пазите, другови! Отколите кући и никога не пуштајте на поље“. Затим непозваним гостима подвикну „Предајте се, да не гинете!“ и уперио пушку у њих. Они се међусобно погледали и дигли руке у вис. Затим их је повезао, а онда запазио везаног оца, па га одрешио. Тада му укућани испричаше да су међу заробљеницима по тројица Чеха и Мађара. Пошто су му рекли да су се Чеси лепо шонашали одвезао их је и почастио. Потом их све спровео у своју јединицу коју је стигао у селу Планинице код Мионаице. О његовом херојству певани су и стихови.

По преласку преко Албаније Петковић се разболео па је доласком на Крф упућен у Француску на лечење. Лечио се у Бизерти до завршетка Првог светског рата. Иако потпuno не излечен вратио се у Србију и од задобијених последица умро у родном месту, где је и сахрањен.

За заслуге у рату одликован је Сребрним војничким Орденом Карађорђеве звезде, руским орденом „Крст св. Ђорђа“, Медаљом за храброст, а имао је Албанску споменицу и све друге споменице за учешће у свим овим ратовима.

РАДОВИЋ М. МИЛОРАД,¹⁵ официр – генерал (Београд, 10. XII 1886 – Енглеска, 1970). Пореклом из Славковице код Љига, где је одрастао и често боравио. После основне школе и шест разреда гимназије уписао је, а 1. септембра 1910. године и завршио Војну академију, као питомац 39. класе Ниске, и 25. класе Више школе Војне академије.

Официрску каријеру започео је као водни официр у XVIII пешадијском пуку, а наставио у Вардарском пешадијском пуку. Као водник у VIII пешадијском пуку учествовао је у балканским ратовима. Први светски рат почeo је као командир Митральеског одељења XXIII пуку потом је био командир чете у VIII пешадијском пуку I позива, а од 15. фебруара 1915. године је ађутант VII пешадијског пука II позива. Пре него што је постављен за ађутанта унапређен је у чин пешадијског капетана II класе.

Шеснаестог марта 1916. године постављен је за ађутанта Вардарске пешадијске бригаде. Од 5. марта 1917. до 18. јуна 1919. године био је командир једног Митральеског одељења, да би 20. априла 1919. године био произведен у чин капетана I класе. На свим дужностима које је обављао показао се као храбар, сналажљив и способан старешина. О њего-

¹⁵ Архив Војноисторијског института, Фонд ДИП, К- 1483/363, Споменица седамдесетпетогодишњица Војне академије, 1925, 254; Шантић, 1938, 576; Службени војни лист, 1940; Влаховић, 1990, 315, 440; Радојчић, 2006, 366-368; Радојчић, 2013. 66-67.

вој храбрости и ангажованости сведочи и податак да је два пута рањаван. Први пут у ногу 25. августа 1914. године код Сурчина и 27. августа 1917. године на Добром Пољу у лист десне ноге. Својим делима, радњама и поступцима значајно је доприносио успесима своје јединице.

По завршетку рата био је на раду у Ађутантском одсеку Оштег војног одељења Министарства војске и морнарице. Већ 18. јуна 1920. године, ванредно је унапређен за мајора. Од 1. јануара 1922. до 1. септембра 1923. године радио је као одељењски старешина у Низкој школи Војне академије. Потом је следеће две године слушалац Више школе Војне академије. Током школовања, 1. октобра 1924. године, добио је чин пешадијског потпуковника.

По успешном завршетку ове фазе школовања постављен је за команданта XI пешадијског батальона и на том положају остао до 18. маја 1929. године када је именован за помоћника команданта XXXVII пешадијског пука. Дан пре именовања на ту дужност постао је пуковник. Од 26. маја 1931. године налази се на дужности LII пешадијског пука. У времену од 3. априла 1934. до 31. маја 1937. године био је ађутант Његовог Величанства Краља. Извесно време радио је и у војнообавештајној служби и био један од њених истакнутијих припадника и функционера.

Истовремено је био и командант Пешадијског пука Краљеве гарде и на тој дужности остао до 27. фебруара 1939. године, када је наименован за нашег војног изасланика у Енглеској. Још док је био ађутант 31. децембра 1936. године произведен је за бригадног генерала, а 31. децембра 1940. године, у чин дивизијског генерала као командант Зетске дивизије.

Априлски рат 1941. затекао га је на дужности војног изасланика Краљевине Југославије у Лондону где је провео и Други светски рат, а неко време био и шеф Војног кабинета председника Владе и краља. Стављен је у пензију, новембра 1941. године. По окончању рата одбио је да се врати у земљу, остао у емиграцији и живео у Аустралији и Енглеској где је и умро.

За заслуге у миру и рату добио је више домаћих и иностраних одликовања. Имао је девет страних одликовања, а од домаћих све споменице, Сребрну и Златну медаљу за храброст, Медаљу за ревносну службу, Медаљу за војничке врлине, ордене Светог Саве III степена, Белог орла V степена са и без мачева, Југословенске круне IV и III степена. Имао је и два ордена Карађорђеве звезде IV степена са и без мачева.

Милорад Радовић се по завршетку Првог светског рата 1919. године оженио Агнесом, кћерком Елизабете и пок. Џона Финдлеја из Шкотске. Имали су сина Јована који је умро са непуних пет година и две кће-

ри: Јелисавету рођену 1.августа 1922. године и Зору рођену 7.августа 1926. године. Нажалост, других сазнања о њима немамо.

Вредно помена је да су још два Љижана имали Орден Карађорђеве звезде али без мачева. Према томе реч је о људима који су ово признање стекли за заслуге не на бојном пољу већ у миру. Ево и њихових биографија:

ЂУКНИЋ ИЛИЈА,¹⁶ генерал и члан Државног савета (Калањевци, 20. III 1839 – Београд, 23. X 1911). Отац Радован и мајка Марица, земљорадници. После основне школе завршио је четири разреда гимназије у Београду, а потом и Артиљеријску школу у Београду.

Први официрски чин – пешадијског потпоручника добио је 1861. године. У ратовима против Турске 1875-1876. године био је начелник артиљерије Шумадијске дивизије и вршулац дужности комandanта Шумасијског артиљеријског пука Током рата 1877-1878. био је начелник артиљерије Шумадијског кора и Шумадијске артиљеријске бригаде.

До 1883. прошао је све официрске рангове и постао пуковник. У рату 1885. био је командант Тимочке дивизије, Био је на бројним високим војним дужностима, од команданта Београдске окружне војске, преко команданта Ибарске и Тимочке дивизије до команданта Дринске дивизије, инспектора артиљерије, команданта Шумадијске и Моравске дивизије. Као командант Дринске дивизије у Ваљеву наредио је војној музичи да сваке недеље и празником приређује бесплатне концерте у парку *Пећина*, што је наишло на велико одобравање грађана. Одликован је бројним српским и страним одликовањима, звезде међу којима је и Орден Карађорђеве звезде III реда.

Пензионисан је два пута. Први пут је 19. јануара 1894. године у чину почасног генерала Војске Краљевине Србије а враћен у службу као активни генерал 1895. године. Поново пензионисан 12. марта 1900, а враћен у активну службу као генерал 24. августа 1903. године. Нешто касније 1903. године постао је члан Државног савета и на тој дужности остао до смрти.

Поред обављања својих редовних војних дужности сарађивао је у часопису *Ратник*, где је објавио више радова. Одужујући се родном

¹⁶ Ракић, 1904, 812-813; *Народна енциклопедија*, 1928, књ. II, 696; *Војна енциклопедија*, 1936; Радовановић и Јаћимовић, 1974, 57-59; Јаћимовић, 1994, 35; Јаћимовић и Ранковић, 1996/97, 361; Ђорђевић, Ковач и Шарановић, Београд, 2003, 135; Радојчић, 2000, 250; Божовић, 2012, 156; Радојчић, 2013, 58-59.

крају поклонио је 1898. године Основној школи у Калањевцима слику свих српских владара у дивном оквиру. Две године касније саградио је чесму испред цркве у Белановици и на тај начин регулишући извор Глговице.

Његови синови су: Велимир, официр (1880-1915), Милорад, инспектор Министарства финансија и Светислав.

ЖИВАНОВИЋ ЖИВАН,¹⁷ историчар, политичар и публициста (Живковци, 26.10. 1854 – Београд 17. 5. 1931). Унук је качерског кнеза Живана Стојановића, који је после војводе Арсенија Ломе, повео качерске устанике у бој на Чачку 1815. године. Његов отац Маринко, један је од првих писмених људи у Качеру и значајна личност у Аранђеловцу кад се то место почело формирати као градско насеље.

После завршене Низе гимназије у Београду и Учитељске школе у Крагујевцу 1873. године постао је учитељ у том граду. Већ следеће године постао је државни питомац и почeo студирати природне науке у Јени (Немачка). Због избијања српско-турских ратова 1876-78. године прекинуо је студије и као добровољац учествовао у њима. После рата довршио је студије у Берлину и вратио се у земљу. Као професор службовао је у гимназијама и учитељским школама у Великом Грађишту, Нишу, Пироту и Београду. У напону физичке и интелектуалне снаге пензионисан је у 42 години живота, али није престајао да се бори, пре свега за слободну јавну реч.

Бавио се политиком и био члан Либералне странке од 1880. године до њеног силаска с власти. У политици је следио политику Јована Ристића, за кога је остао везан до kraja живота. Први пут је ушао у Народну скупштину 1887. године. Током 1893. кратко је председавао либералној скупштини. У више махова био је члан Државног савета (1892, 1903 и 1907-1924). У влади др Владана Ђорђевића (1899-1903) био је министар народне привреде, а у влади Димитрија Цинцар Марковића 1903. министар просвете. Године 1903. повукао се из политичког живота.

¹⁷ Српске новине, 1914; Народна енциклопедија, 1928, II, 741; Ко је ко ?, 1928, 167; Глас Ваљева, 1931; 35. година Књижарнице Геџе Коне, 1934; Енциклопедија Југославије, VIII, 641; Радовановић и Јаћимовић, 1974, 59-60; Министри просвете Србије 1811-1918, 1994, 124; Плећевић, 1991, 178; Радојчић, 1994, 15; Политика, 21. јун 1994; Политика, 22. јун 1994; Јаћимовић, 1994, 45-46; М. Јаћимовић, 1999/2000, 19, 20; Радојчић, 2000, 250; Српска породична енциклопедија, 2006; Божовић, 2012, 176, 177.

Био је један организатор и руководилац комитске (четничке) организације на југу Србије и у Македонији. За време Првог светског рата био је интерниран у логор Нежидер у Мађарској, где је провео 1916, 1917. и 1918. годину.

Био је запажен и публициста, а свој публицистички рад почeo је у Јавност 1873, да би све интензивније сарађивао у листовима Либералне странке: Истоку, Српској Независности, Уставности, Новој Независности и Српској Застави, чије је главни уредник био од 1895. до 1898. године. Године 1898. године престала је да излази *Српска застава*, па је због тога тражио да га прими краљ Александар Обреновић. Тада је настала његова чувена мисао о новинарима: *У Србији је то увек био један тежак посао*. Посебно је познат по спису *Паметар напредњачке владавине* (два тома, 1882. и 1887) у коме је оштре напао политику Напредне странке.

Написао је велики број политичких и педагошких расправа, као и доста радова из природних наука. Објављене су му књиге: *Ниши и нишке знаменитости*, 1882; *Виделачки паметар I, II*, 1882, 1887; *Васпитање у средњим школама*, 1891; *Задаћа Србије*, 1894; *Просветна писма*, 1897; *Политичка историја Србије I-IV*, 1923-1924; *Мемоари Стевана - Стевче Михаиловића*, 1928 и *Србија у ратовима*, 1958. Главно дело му је *Политичка историја Србије у другој половини 19. века*, у четири тома (1923. и 1924).

Оженио се Јеленом сестром пуковника Драгутина Димитријевића Аписа, идеолога и легалне организације Црна рука и ликвидације краљевског паре Драге и Александар Обреновић. Старији син му Александар Сања Живановић, студент Техничког факултета, као добровољац погинуо је у Првом балканском рату, октобра 1912. године. Млађи син Милан, постао је доктор историјских наука и аутор више вредних књига, међу којима су: *Пуковник Апис и Истина о Салунском процесусу*.

Новчано и на друге начине помагао је да се сазида школа у његовом родном месту.

Добио је више одликовања и других признања међу којима је и Орден Карађорђеве звезде.

Према неким изворима за које ни смо успели наћи поуздане писане доказе још три Љижанина добили су војничке ордене Карађорђеве звезде са мачевима. Помињемо их да би се у активностима које предстоје те тврђе доказале или демантовале. У овом другом случају склони смо да верујемо да је дошло до замене Карађорђеве звезде са Албанском споменицом.

МАТИЋ МИЛЕНКО – Тоса,¹⁸ земљорадник, комита и редов (Велишевци, 28. VIII 1887 – Велишевци, 20. XI 1951). Отац Милоје и мајка Ђука, пољопривредници, имали су њега и шест кћерки. Завршио је основну школу и бавио се пољопривредом.

Као комита учествовао је у оба балканска и Првом светском рату. Био је храбар, спретан и јако предузимљив. Заробљен је крајем 1914. године у родном месту, док је из коша Василија Радисављевића народу давао жито које су Швабе прикупиле за своје потребе. Отетан је у Немачку одакле је побегао 1916. године преко Мађарске у Шабац, где су му жене дале одећу да се обуче и тако маскиран пребаци преко окупиране територије. После тога ступио је у Прву армију под командом војводе Мишића и борио се до коначног ослобођења.

После рата настанио се у месту рођења и наставио бављење пољопривредом. Био је један од најимућнијих људи у родном селу. Женио се два пута. Из првог брака имао је: Зорку, рођену 1906; Добринку 1907, Драгољуба (1910-1911) и Живорада (1912-1912). У другом браку са Симком добио је сина Божидара, чије син Момчило, возач и сада живи у Велишевцима.

На једном документу у Фонду Подружнице носилаца Албанске споменице Љига пише да је одликован Златним војничким орденом Карађорђеве звезде са мачевима.

ПАНТИЋ РАФАИЛО,¹⁹ берберин и трговац (Кадина Лука, Љиг, 1895 – Љиг, 1971). Отац Недељко и мајка Перуника, земљорадници. После основне школе изучио је берберски занат.

Учествовао у Првом светском рату и показао се храбрим, спретним и пожртвованим. За заслуге у рату добио је више одликовања и јавних признања, међу којима и Албанску споменицу. Према писању његовог савременика и близког познаника Драгослава Марјановића имао је и војнички Орден Карађорђеве звезде са мачевима.

По окончању рата берберски занат радио у Љигу. До појаве стоматологије вршио и услуге вађења зуба а држао је и шијавице за особе са високим притиском. Бавио се откупом печурaka и другог јестивог биља,

¹⁸ Међуопштински историјски архив Ваљево: *Фонд Подружнице носилаца Албанске споменице Љиг*; Радисављевић и Радисављевић, 2002, 157, 166, 169, 290. и 298.

¹⁹ Међуопштински историјски архив Ваљево: *Фонд Подружнице носилаца Албанске споменице Љиг*; Марјановић, 2007, 320-321; Запис са надгробног споменика на Љишком гробљу у Гукопу.

а организовао и водио курсеве кројења и шивења уз помоћ Сингерових шивачких машина.

За време Другог светског рата био интерниран у немачко заробљењиштво. Важио за вредног и поштеног човека, па је годинама био заступник за социјално осигурање. Биран је на разне дужности у Удружењу занатлија и председника Удружења носилаца Албанске споменице – Подружнице у Љигу. Имао је два брака. Из првог брака добио је сина Милорада - Мила, рођ. 1922, берберина који је за време Другог светског рата био у четницима Д. М., оболео од тифуса и умро у Модричи (Бих) 1944. године. У браку са Миленом Ковачевић, домаћицом из Попинаца у Срему (1904-1982) од оца Стевана и мајке Цвете, имао је троје деце.

Син Селимир (1930-2005) био је берберин и свестран спортиста. Кћи Љубинка - Дуца из два брака (са Богданом Татовићем и Јовишом Обрадовићем) имала је троје деце (Љиљана, Милена и Вука – Беба). Славко - Цале, правник, углавном је радио у ГП „Партизански пут“ из Београда и често био ангажован на градилиштима у иностранству, а из брака са Душницом Тодоровић из Чачка има Катарину и Ивана.

РАДИСАВЉЕВИЋ ВИЋЕНТИЈЕ – Вића,²⁰ земљорадник и пружни радник (Велишевци, Љиг, 1887 – Велишевци, 1965). Отац Радојица и мајка Марица, пољопривредни производиоци. Завршио је основну школу и остао у селу да се бави пољопривредом.

Учествовао је у свим ослободилачким ратовима од 1912. до 1918. године. Посебно се истакао у борбама на Солунском фронту. Био је заробљен и интерниран. За показану храброст према подацима које је дао Вићентијев син Миленко, а забележили аутори хронике Велишевца, одликован је војничким Орденом Карађорђеве звезде са мачевима. Имао је Албанску споменицу и још нека одликовања и признања.

По завршетку ратних сукоба вратио се кући и наставио да се бави прадедовским занимањем. Касније је радио као пружни радник на прузи Лајковац – Горњи Милановац. Живео је у месту рођења.

У браку са Милунком (1899-1977) имао је три сина. Милашин (1923-1975) је био каменорезац, а 1944. године ступио је у партизане и учествовао у завршним борбама за ослобођење земље. Касније се активирао у ЈНА, завршио Санитетску војну академију и пензионисан као потпуковник ЈНА. И Миленко (1925-2003) је учествовао у завршним борбама за ослобођење, а касније радио у секретаријатима за унутрашње послове у Љигу, Лазаревцу и Ваљеву, где је и пензионисан. Сава (1928-1998) уз рад је завршио правни факултет и најдуже радио као ди-

²⁰ Радисављевић и Радисављевић, 2002, 160, 217; Казивање Милене Голубовић, службенице из Ваљева, 2006, 365-366; . Радојчић, 2006, 365-366.

ректор Завода за социјално осигурање и општински јавни тужилац у Љигу.

На делу територије Јипке општине, одиграла се чувена Колубарска битка, која је ушла у историју српског народа и његовог ратовања и као таква изучава се на скоро свим војним академијама света. О њој сведочи *Споменик 1300 каплара* на Рајцу и бројна спомен обележја разастрта широм општине. Током те битке, крајем 1914. године, страдали су многи борци наше војске. Због своје упорности, храбрости и пожртвованости неки од њих окитили су се бројним одликовањима и другим признањима, па орденом Карађорђеве звезде са мачевима. Један од њих, Живојин Баџић, командант XIII пешадијског пука Тимочке дивизије II позива, одликован је официрским орденом Карађорђеве звезде са мачевима IV реда. У знак поптовања и захвалности за изузетну храброст и невиђени патриотизам, грађани Љига и околине 1991. године у Љигу подигли су му и открили спомен бисту.

БАЏИЋ Д. ЖИВОЈИН,²¹ официр – пуковник (Неготин, 9. I 1872 – Љиг, 14. XI 1914). Основну школу и седам разреда гимназије завршио је у Зајечару, низку и вишу школу Војне академије у Београду. У чин капетана II класе унапређен је 1899, у чин мајора 1905, у чин пуковника 1913. године.

Официрску каријеру започео је као водни официр. Као капетан 1903. био је командир чете у V пешадијском пуку „Краља Милана“ у Ваљеву. Према неким подацима у време Мајског преврата (убиства краљевског паре Драге и Александра Обреновића) наводно требао је да ликвидира пуковника Живојина Р. Мишића уколико се супротстави пучистима. Био је ађутант Дринске пешадијске бригаде и командант батаљона.

Током 1909. године постављен је за ађутанта краља Петра I Карађорђевића. Учествовао је у балканским ратовима и Првом светском рату. У Српско-турском рату 1912/13. године као командант V прекобројног пешадијског пука рањен је код Новог Пазара. У Српско-бугарском рату 1913. био је командант Крајинске окружне команде и трупа које су вршиле опсаду Видина.

²¹ Српске новине, 1914; Пијемонт, 8 1915; Ратни дневник, 4 1915, 3, 4; Ратнички гласник, 1937, св. 1, 6; Војна енциклопедија, 1940; Ђурић и Стевановић, 1986, 82; Савић, 1989, 466; Влаховић, 1990, 277-278, 422; Политика, 1991; Петровић, 1991, 2; М.С.И., 1994, 24; Радојчић, 1996/97, 77-78; Радојчић, 2009, 73 - 82.

Као командант XIII пешадијског пука Тимочке дивизије II позива тешко је рањен на Камаљу. За време Колубарске битке, на льишко-гукопашкој греди, штитећи повлачење српске војске. Кад је остао са само два своја ордонанса, одбио је позив на предају и командовао наставак борбе и нове јуришне. Задивљен његовим јунаштвом генерал Апер, командант XV аустроугарског корпуса, наредио је да се сахрани уз све војне почести и да му се подигне споменик као противнику достојном поштовања и дивљења.

Одликован је Карађорђевом звездом са мачевима IV реда и више других домаћих и страних одликовања.

Summary

Municipality of Ljig is not large, not by number of inhabitants, nor by territory it covers. Its residents are hard-working and honest people. They participated in many wars and proved to be brave, clever and resourceful people, but above all, great patriots.

Also, they took part in the wars from 1912 to 1918 justifying the reputation they enjoy. Unfortunately, almost one-third of them died in the battles. And among those who were lucky enough to survive all horrors of the war, some remained invalid, and some barely made ends meet due to occupiers' activities.

For the courage and resourcefulness of the battlefield large number of inhabitants of Ljig was awarded, decorated or promoted to a higher rank. Their heroism is proved by the fact that 14 residents of this municipality received the highest war medal that same year. However, it must be emphasized that there are some alleged claims that three more of them received Karadorde's Star Medal with Swords. Regarding this, we could not find enough reliable data, so we are noting this with a certain reserve. Among the awardees, ten were awarded as the holders as soldiers and four were with officers' rank. Most decorated were from Babajići village - three, two from village Belanovica and two from village Kadina Luka.

The famous battle on Kolubara was led on these grounds. It is taught as military example on many academies in the world. This battle took lives of many soldiers, from both sides, and inhabitants of Ljig buried most of them with honors, marking and maintaining the graveyards. In this regard, particularly active were the branch office of Albanian Commemorative Medal bearers and Branch of descendants and admirers of the tradition and liberation wars from 1912 to 1918. Among the killed Serbian soldiers some were also bearers of Karadorde's Star Medal with Swords. One of them was colonel Živojin Bacić, the legendary commander of the XIII Infantry Regiment of Timok Division, II call. As monument of his heroic death, people of Ljig made a memorial statue in his honor and we publish here publish his short biography.

In addition to Ljig inhabitants who received a medal of Karadorde's Star with Swords, this high-ranking award was also given to two former residents of the municipality which they received for services to peace. One of them is the famous

general and member of State Council Ilija Đuknić from Belanovica village and another is professor, historian, politician and publicist Živan Živanović from village of Živkovac. They received Karađorđe's Star (without swords). On this occasion we publish their short biographies.

Their hardworking attitude and heroic feats distinguished them from average and earned them the high medal they were awarded with. And as such, they have become the pride of the nation. Unfortunately, most of them have been quickly forgotten, and buried without any state or military honors. Let this be our way of remembering them, thus saving them from oblivion.

Извори и литература

Извори

- Архив Војно-историјског института, Фонд ДПИ – Архив Војно-историјског института Београд, Фонд досије персоналних података
- Архив Југославије, Београд, Фонд Краљевог двора – Збирка података о носиоцима орденима Карађорђеве звезде и Белог орла
- Међуоштински историјски архив Ваљево: Фонд Удружења носилаца Албанске споменице Љиг
- Лична архива Душана Лазића, земљорадника из Бабајића
- Лична архива Драгољуба Милутиновића из Бранчића

Литература

- Ђурић и Стевановић, 1986, 82 - Ђурић Силвија и Стевановић Видосав, *Голгота и Вакарс Србије 1914-1915*; Барби Апри: *Са српском војском, одломак*, Београд, 1986. Барби у књизи Ђурићеве и Стевановића, 1986.
- Божовић, 2012, 156, 157-158, 158-159, 161 и 176. и 177 – Божовић Мирољуб: *Белановица*, Ваљево, 2012.
- Влаховић, 1990, 179-180, 128, 261, 277-278, 315, 322 - 323, 414, 422, 424, 427, 431, 432, 434, 435, 438 и 440 – Влаховић Томислав: *Витеози Карађорђеве звезде*, Аранђеловац, 1990.
- *Војна енциклопедија*, Београд, 1936 – *Војна енциклопедија*, Београд, 1936.
- Ђорђевић, Ковач и Шарановић, 2003, 135 – Ђорђевић Бранислав, Ковач Митар и Шарановић Јованка: *Српски војни поменик*, Београд, 2003.
- *Енциклопедија Југославије*, књ. VIII, 641 – *Енциклопедија Југославије*, Загреб, књ. VIII, 641
- Живановић, Београд, 1955, 661 – Живановић Милан: *Пуковник Апис*, Београд, 1955.
- Јаћимовић: *Ратниково слово*, Чачак, 1980 – Јаћимовић Миодраг: *Ратниково слово*, Чачак, 1980.
- Јаћимовић, 1994, 35, 38, 39 – 40, 41-42 и 45-46 – Јаћимовић Миодраг: *Качерићи некад и сад*, Белановица, 1994.
- Јаћимовић, 1996/97, 217-218 – Јаћимовић Миодраг: *Гавриловић Милован у Биографском лексикону Ваљевског краја*, Ваљево, 1996/97, I књ. IV св.
- Јаћимовић, 1999/2000, књ. II, 19-20 – Јаћимовић Миодраг: *Живановић Живан* у Биографском лексикону Ваљевског краја, Ваљево 1999/2000, књ. II.

- Јаћимовић, 1999/2000, 367-368 – Јаћимовић Миодраг: *Матијевић Лазар* у Биографском лексикону Ваљевског краја, Ваљево, 1999/2000, II.
- Јаћимовић и Ранковић, 1996/97, I, 361 – Јаћимовић Миодраг и Ранковић Здравко: *Букнић Илија* у Биографском лексикону Ваљевског краја, Ваљево, 1996/97, I, 361
- Јоксимовић, 1981, 155 – Јоксимовић Зоран : *Револуционарни раднички покрет у ваљевском крају 1918-1941*, Ваљево, 1981.
- *Ко је ко ?, 1928, 167 - Ко је ко ?,* Загреб, 1928, 167
- Марјановић, 2007, 320-321 – Марјановић Драгослав Ципе: *Фотомонографија Љига*, Београд, 2007.
- *Министри просвете Србије 1811-1918*, 1994, 124 – *Министри просвете Србије 1811-1918*, Београд, 1994.
- *Народна енциклопедија*, 1928, књ. II, 696. и 741 – *Народна енциклопедија*, српско-хрватско-словеначка, Београд, 1928, књ. II.
- Петровић, ?, 26-29 – Петровић В. А.: *Како се предао Србима Шукри-паша, бранилац Једрене*, у: *Спомен књига ослободилачким ратова 1912-1918.*
- Плећевић, 1991, 177-178 – Плећевић Миломир: *Историјски преглед и порекло становништва Трбушице*, Трбушица, 1991.
- Радисављевић Р. и Радисављевић М., 2002, стр. 161 – Радисављевић Д. Радивоје и Радисављевић О. Милан: *Велишевци село покрај Љига*, Београд, 2002.
- Радовановић и Јаћимовић, 1974, 57-64 – Радовановић Момчило и Јаћимовић Миодраг: *Белановица*, Белановица, 1974.
- Радојчић: 1996/97, 77-78 – М. Радојчић: *Баџић Живојин* у Биографском лексикону Ваљевског краја, Ваљево, 1996/97, књ. I, св. II.
- Радојчић, 1996/97, 85. и 383 – Радојчић Милорад: *Бељић Велимир* у Биографском лексикону Ваљевског краја, Ваљево, 1996/97, књ. I, св. II
- Радојчић, 1996/97, 105-106. и 385 – Радојчић Милорад: *Богдановић Сртеш* у Биографском лексикону Ваљевског краја, Ваљево, 1996/97, књ. I св. II и допунска.
- Радојчић, 1996/97, 215-216 – Радојчић Милорад: *Гавриловић Бранислав* у Биографском лексикону Ваљевског краја, Ваљево, 1996/97, књ. I, св. II
- Радојчић, 1996/97, 406 – Радојчић Милорад: *Бурић Крста* у Биографском лексикону Ваљевског краја, Ваљево, 1996/97, књ. I, свеска допунска.
- Радојчић, 1999-2000, 279 – Радојчић Милорад: *Лазић Василије* у Биографском лексикону ваљевског краја, Ваљево, 1999-2000, књ. II
- Радојчић, 1999/2000, 280-281 – Радојчић Милорад: *Лазић Душан* у Биографском лексикону ваљевског краја, Ваљево, 1999/2000, књ. II.
- Радојчић, 2007/08, 55-56 – Радојчић Милорад: *Милићевић Никола* у Биографском лексикону Ваљевског краја, Ваљево, 2007/08, III
- Радојчић, 2007/08, 87-88 – Радојчић Милорад: *Милутиновић Драгољуб* у Биографском лексикону ваљевског краја, Ваљево, 2007/08.
- Радојчић, 2007/08, III, 319 – Радојчић Милорад: *Петковић Богдан – Божса*, Биографски лексикон ваљевског краја, 2007/08, III, 319.

- Радојчић, 2006, 303-305, 310-312, 326-328, 328-330, 365-366, 366-368 – Радојчић Милорад: *Војвода Мишић и његови Колубарци у ратовима 1912-1918*, Београд, 2006.
- Ракић, 1904, 812-813 – Ракић Милан: *Качер*, Београд, 1904.
- Савић, 1989, 466 – В. Б. Савић: *Војвода Живојин Мишић – споменица*, Ваљево, 1989.
- Савић О., 1972. – Савић Олга: *Лиг*, Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“, књ. 24, Београд, 1972.
- Скопски ћачки батаљон 1914 – 7. Батаљон „1300 капара“, 1969, 333 – Скопски ћачки батаљон 1914 – 7. Батаљон „1300 капара“, Београд, 1969.
- – Споменица седамдесетпетогодишњице Војне академије 1850-1925, 1925, 254, 661 – Споменица седамдесетпетогодишњице Војне академије, 1850-1925, Београд, 1925.
- 35. година Књижарнице Геце Кона, 1934 – 35. година Књижарнице Геце Кона, Београд, 1934;
- Читаковић, 1988, 169, 199 – Читаковић Сретен: *На шлагалним стазама*, Ваљево, 1988.
- Шантић, 1938, 514, 521, 522, 529, 547, 555, 558, 570 и 576 – Шантић Милан: *Витези слободе*, Београд, 1938.

Штампа

- Аноним: *Ратни дневник*, 1915 – Аноним: *Како је поднаредник Богдан спасао оца извесне смрти*, „Ратни дневник“, 259, 12. април 1915.
- Аноним: *Политика*, 21. јуни 1994 – Аноним: *Да ли знate?* - Нагомилавање странаца у Нишу, „Политика“, Београд, 21. јуни 1994
- Аноним: *Политика*, 22. јуни 1994 – Аноним: *Да ли знate?* - Историчар Живан Живановић, „Политика“, Београд, 22. јуни 1994;
- Богдановић: *Напред*, 6. децембра 1996, 9 – Богдановић Драгован: *Ради сина – до „Карађорђеве звезде“*, „Нашред“, Ваљево, 2498, 6. децембра 1996
- Божић, 1996, 42-43 – Божић Драгиша: *Три жене*, Ревија Колубара, Ваљево, август 1996, 42-43
- Божић, 1997 – Божић Драгиша: *Исправља очеву биографију*, Ревија Колубара, Ваљево, октобар 1997.
- *Глас Ваљева*, 31. март 1931 - *Глас Ваљева*, Ваљево, 31. март 1931
- Јаћимовић: 1992, 166-167 – Јаћимовић Миодраг: *Амерички песник потомак славних Качераца*, Календар Колубара, Ваљево, 1992, 166-167
- Јаћимовић, 1994, 10 – Јаћимовић Миодраг: *Два Гавриловића*, „Политика“, Београд, 13. новембар 1994.
- Јаћимовић: Календар Ваљевац, 1994, 142-144 – Јаћимовић Миодраг: *Пуковник Милован Гавриловић, освајач Једрене*, Календар Ваљевац, Ваљево, 1994.
- Марјановић, *Политика*, новембра 1991 – Марјановић Богосав: *Херојска смрт сељака и пуковника*; „Политика“, Београд, новембра 1991.
- М.С.И, *Војска*, 1994, 24 – М.С.И: *Херој са Гукоша Живојин Бацић – Поклонио му се и непријатељ*, Специјални прилог листа *Војска*, Београд, XVI, од децембра 1994.

- Петровић, 1991, 2 – Петровић Олга: *Откривен споменик пуковнику Бацићу*; „Напред“, Ваљево, 2237, 6. децембар 1991.
- *Пијемонт*, 1915 – *Живојин Бацић, пешадијски пуковник, „Пијемонт“*, Београд, 8. јануар 1915.
- Поповић, 1937, 6 – Ж. Поповић: *13 пешадијски пук II позива у борби на Камаљу 15. новембра 1914.*, „Ратнички гласник“, св. 1, Београд 1937.
- Радојчић, 1994, 15 – М. Радојчић: *Ко је био Живан Живановић из Живковаца?*, „Напред“ бр. 2369, Ваљево, 17. јун 1994.
- Радојчић, 1998, 11 – Радојчић Милорад: *Ко је био велики доброметар из Штавице?*, „Напред“, Ваљево, 2570, 1. маја 1998.
- Радојчић, 2000, 250 – Радојчић Милорад: *Ваљевци сахрањени на Новом гробљу у Ваљеву*, Календар Колубара бр. X, Ваљево, 2000.
- Радојчић, 2009, 73-82 – Радојчић Милорад: *Пуковник Живојин Д. Бацић – командант XIII пешадијског пuka „Хајдук Вељко“*, 14. новембар 1914. године у Колубарској бици у околини Љига; часопис *Баштиник* бр. 12, Неготин, 2009.
- Радојчић, 2013, 58-59 66-67 – Радојчић Милорад: *Некадашња војна елита ваљевског краја*, Ваљевски алманах књ. VII, Београд, 2013.
- *Ратни дневник*, 1915, 3-4; - *Живојин Бацић, пешадијски пуковник, „Ратни дневник“*, Крагујевац, 4. јануар 1915;
- *Ратник*, 1936, 182-183 – *Ратник*, Београд, октобар 1936, 182-183
- *Службени војни лист*, 1915, бројеви 481. и 482 – *Службени војни лист*, бројеви 481. и 482, Београд, 1915.
- *Службени војни лист*, 1940 – *Службени војни лист*, Београд, 31. децембра 1940.
- *Српске новине*, 1914 – *Српске новине*, Београд, 29. децембар 1914.
- *Српске новине*, 1914 - *Српске новине*, Ниш, 1914.

Казивача

- Драгован Богдановић, пензионер из Љига, вишегодишњи активисте Друштва за неговање традиција ратова 1912-1918. године.
- Драгић Гавриловић, земљорадник из Бабајића
- Милена Голубовић, службеница из Ваљева, унука Вићентија Ранисављевића
- Олга Букнић, домаћица из Аранђеловца, кћерка Крсте Ђурића
- Драган Ђурић, пољопривредник из Моравца, син Крсте Ђурића
- Зоран Ђурић, аутопревозник из Моравца, унук Крсте Ђурића
- Мирослав Ђурић, пољопривредник из Бранчића, унук Крсте Ђурића
- Јубинка Живковић, пензионерка из Аустралије, кћерка Крсте Ђурића
- Јездимир Јанковић, дипломирани правник у Ваљеву из Бабајића
- Драгољуб Д. Милутиновић, трговински радник у Љигу, праунук Драгољуба Милутиновића
- Милован Милутиновић, пољопривредник из Бранчића, унук Драгољуба Милутиновића
- Јелена Михаиловић, домаћица из Бабајића, поћерка Душана Лазића.
- Миломир Сајић, земљорадник из Кадине Луке.
- Божидар Симић, пољопривредник из Моравца

Остало

- Сајић Сима и Мишivoјчевић В. др Хади Михаило: *Родослов фамилије Ђурић из Моравца код Љига*
- Записи са надгробних споменика: Илије Ђукнића, Крсте Ђурића, Живана Живановића, Василија Лазића, Драголуба Милутиновића и Рафаила Панттића,
- Писана изјава Десимира Петковића из Лалинаца
- Подаци из матичних књига рођених и умрлих за Белановице

Милорад Белић
Ваљевска гимназија
Ваљево

ПРИЛОГ КВАНТИФИКАЦИЈИ ЖРТАВА ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА НА ПОДРУЧЈУ ОПШТИНЕ ВАЉЕВО

Апстракт: Рад се бави истраживањем и утврђивањем броја жртава Другог светског рата на подручју ваљевске општине. Базиран је на подацима из матичних књига умрлих са подручја 12 сеоских и једне градске цркве (у којима су се чувале све матичне књиге). У њима се налазе подаци за 1219 страдалих лица, а у табели, која је саставни део овог чланка, објављени су подаци за жртве, чија се имена, углавном, нису до сада могла пронаћи у литератури. Истовремено рад се бави и анализом досадашње значајније литературе, која се бавила овом темом (пригодни зборници, споменице, монографије и сл.).

Кључне речи: матичне књиге умрлих, жртве, акције, одмазде, начин страдања, стрељања, споменица.

CONTRIBUTION TO QUANTIFICATION OF THE VICTIMS OF WORLD WAR II ON THE TERRITORY OF MUNICIPALITY OF VALJEVO

Abstract: Main topic of the paper is investigation and determination of the number of victims during World War II on the territory of the municipality of Valjevo. It is based on data from registers of deaths from the area of 12 rural and one urban churches (where registers were kept). They provide data for 1219 casualties, and in a table, which is an integral part of this article, is published data for the victims, where many of names have not been mentioned in the literature so far. At the same time the paper deals with the analysis of the significant existing literature that dealt with this topic (commemorative paper collections, monuments, monographs, etc.).

Key words: registers of deaths, casualties, actions, retributions, sufferings, executions, monuments.

Најозбиљнији покушај утврђивања броја страдалих у Другом светском рату, са подручја града Ваљева¹, учинили су заједно Међуопштински историјски архив Ваљево и општинска организација СУБНОР-а у Споменици палим борцима и жртвама фашистичког терора у општини Ваљево, објављеној 1995. (у даљем тексту: Споменица). Рад је, најве-

¹ Некада: ваљевска општина, а од 2008. Град Ваљево.

ћим делом, заснован на књизи А. Јевтића, Учешће сељака ваљевске општине у народнослободилачком рату, Ваљево, 1986. До тада су се овакви сумарни подаци могли наћи парцијално, у стручним периодичним часописима, пригодним зборницима, монографијама посвећеним појединачним или партизанским војним формацијама (одреди, бригаде, дивизије), аутобиографијама, штампи. У Гласницима Међуоштинаског историјског архива Ваљево (МИАВ) 3-4,1968, 5-6,1969, објављен је списак страдалих бораца и симпатизера НОП-а из ваљевског краја, али је само наведено име и презиме жртава (из убске општине је 807 лица, а из осечанске општине наведена су 482 имена). Такви површни подаци, углавном, налазе се и у осталим ранијим или каснијим публикацијама.

У поменутој Споменици наведена су 2.192 имена, као и имена још 666 бораца који не потичу из ваљевске општине, али који су страдали на њеној територији.² С обзиром на време у којем је настала, Споменица је једнострана, односно, посвећена је само лицима која су страдала као припадници или симпатизери партизанског покрета, као и жртвама немачких казнених експедиција. Аутори су у предговору истакли да су свесни пропуста због мањкавости у прикупљању и провери података, мада је уложено доста труда. Коришћена је архивска грађа, документација СУБНОР-а, објављене монографије, зборници, хронике и мемоарска литература, као и матичне књиге (умрлих, дописао М.Б.). Уз једностраницу критеријума, код знатног броја лица наведени су погрешни биографски подаци (презиме и име, година и место рођења, занимање), а често и датум или место страдања, што се може проверити у матичним књигама умрлих, као и увидом у податке који су објављени у научно верификованим монографијама и часописима (нпр. Логор Бањица, Логораши, I, II, Београд 2009). Код 69 лица разликују се имена или презимена, што захтева опрез при коришћењу тих података и додатне провере. У неким случајевима аутори су се и оградили констатацијама типа „наводно био борац“, „наводно погинуо“, „наводно из Ваљева“, „наводно умро од последица борбе“, „наводно хаштена“ и сл. Нејасни су и критеријуми приређивача када се ради о пореклу и месту страдалих лица. Наме, у одељку у коме су наведене жртве из самог града, налазе се и лица која су се тренутно налазила у Ваљеву, али су пореклом из других крајева, као и лица која су рођена и која су живела у оближњим селима (иако постоје посебна поглавља посвећена жртвама из свих села са подручја ваљевске општине). На неколико места су иста лица наведена по два пута (Целебић Б. Никола, стр. 51 и 52; Весић Ж. Миодраг, стр. 18 и 81).

² У предговору су наведене бројке које се не слажу са бројем лица која се налазе у основном тексту /2.223 бораца из подгорског и колубарског среза, као и још 658 бораца са стране/.

Озбиљних неслагања има око места и начина страдања. Навешћемо само неколико примера: за Ђедовић Р. Миљана из Стуба, у Споменици стоји да је заклан од четника ДМ 10. 09. 1944. у селу, док се у Матичној књизи умрлих (у даљем тексту: МКУ) наводи да је погинуо од гранате 1. 09. 1944; за Лекић Д. Ивана из Стрмне Горе, наведено је да је погинуо 19. 04. 1945. код Карловца, док у МКУ стоји да се болестан обесио, током марша кроз Босну; Илић М. Милош из Петнице, погинуо је у Забрдици почетком октобра 1941, као борац Ваљевског НОП одреда у борби против Немаца, док се у МКУ наводи да је погинуо као четник 29. 09. 1941; Плећић Н. Сретен из Осладића стрељан је на Бањици 1943 (нема га у монографији Бањица), док се код Б. Лазића, у његовом Зборнику жртава Другог светског рата, стр. 61, наводи да је убијен у ваљевском затвору; Марковић М. Марко из Оглађеновца, страдао је јануара 1945. у Босни, док се у МКУ наводи да је то било код Пирота 28. 06. 1945; за Глишић Д. Милана из Кланице, наведено је да је погинуо несрећним случајем у Славонији, док се у МКУ наводи да је убијен у селу Ба 19. 03. 1945; Станић Ч. Милија из Лесковица, подлегао је ранама после борбе са четничима ДМ, а у МКУ пише да је погинуо случајно; према Споменици је Даниловић И. Марјан из Г. Буковице погинуо октобра 1944, док Б. Лазић, на стр.28, наводи да је нестао; Ребић Д. Милош из Белошевца је убијен од немачке казнене експедиције 27. 07. 1941. у Белошевцу, док је у МКУ наведено да је убијен у Белошевцу 1943.

Међу жртвама рата, у Споменици се налазе и лица која су робијала у С. Митровици, због убиства (нпр. Ракић Р. Живорад из Причевића; Аврамовић Ј. Златомир из Котепице; Дивнић Илија из Беомуџевића).³ Такође, наведене су као жртве и лица која су страдала у аутомобилској несрећи (нпр. Марић Д. Вукашин из Куница; Јеремић Ђорђе из Јошеве), или су умрли природном смрћу (Симић др Божидар из Ваљева, умро је у Земуну 15. јуна 1945; Максић Радомир, Бабина Лука, умро од туберкулозе 21. 09. 1945, а у Споменици пише да је погинуо 4. фебруара 1945; Јеремић Борисав из Јопеве, умро је од запаљења плућа, док се у Споменици наводи да је умро од задобијених повреда). Занимљиво је да се међу жртвама нашло и име Ђорђевић Боривоја (1915, Уб) графичког радника и борца Колубарске чете, који је стрељан од партизана након што је убио командира чете у Робајама августа 1942!⁴ Знатан број погрешно уписаных имена и презимена, као и словне грешке, траже додатан опрез приликом коришћења података из Споменице.

Жртвама Другог светског рата са подручја Колубарског округа бавио се и Божидар Лазић. У своме Зборнику жртава Другог светског рата

³ Бањица, I, 322, 330.

⁴ Споменица, 23.

1941-1945. Колубарског округа, објављеном 2006, навео је још 351 лице из ваљевске општине, а која се не налазе у Споменици. Међу њима се налазе и лица која су страдала у пораженим војним формацијама, или су стрељани од стране Озне. И ово је вредан покушај, мада су биографски подаци оскуднији и често се разликују од података из Споменице, иако се ради о истим лицима. Најчешће се ради о различитом имену или презимену, различитој години рођења, као и о различитим подацима везаним за страдање жртве. На више места, иста личност се наводи по два пута, понекад са различитим датумима страдања.

У монографији Сећања бораца Ваљевског народноослободилачког партизанског одреда, П, Ваљево 1996, објављен је списак бораца, са биографским подацима, датумом ступања у одред и датумом страдања. Имена ових лица садржана су и у Споменици.

Значајни подаци се могу наћи и у монографијама: С. Радић, Конфискација имовине у ваљевском округу 1944-1946, Ваљево 2002; М. Белић, Затамњена историја, Ваљевска гимназија 1941-1945, Ваљево 2011; Б. Савић, Солунци на ломачи, Ваљево 2002. Подаци се, највећим делом, односе на страдале у последњим месецима рата, или непосредно по његовом завршетку. О тим жртвама, више од 200 имена, може се прочитати у Гласнику МИАВ, 44 /2010/.⁵

Монографије новијег датума, које су посвећене појединим селима, доносе и драгоцене, углавном до сада непознате податке, и о жртвама рата из тих крајева.⁶ Понеко име појави се и у мемоарској литератури и стручним часописима.⁷

О жртвама рата, подаци се могу наћи и у монографијама које су објављиване у дијаспори и чији су аутори били припадници поражених формација. Највише имена садржи монографија Б. Карапанцића, „С вером у Бога за краља и отаџбину – добровољци 1941-1991“, Кливленд-Охајо, 1991. У посебном додатку – читуљи, наведена су бројна имена

⁵ М. Белић, Терор ратних победника у Ваљеву 1944/1945, 67-78.

⁶ М. Исаиловић, 150 година школе и хроника села Црвеногорци, Љиг, 1995; М. Госпавић, Село Богатић ваљевски, Ваљево 2008; Славко А. Ранковић, Североисточна Тамнава, Београд 2005; М. Станимировић, Источна Тамнава, Бргуле и околина, Обреновац 2010; Др Миладин Весић, Градац и његово становништво, Ваљево 2000; М. Ристићевић, Ваљевске Ставе, Београд 1998; М. Радојчић, Доња Буковица, Ваљево 2013; Ж. Јевтић, Јасеница у ослободилачким ратовима и револуцији, Гласник МИАВ 18/1983/.

⁷ Л. Аврамовић, На низбрдици, Ј, Мелбурн 1975; Успомене Рачићевог курира Цветка Панића, приредили Н. Мирковић и М. Ж. Николић, Ваљево 2001; М. Карапанцић, Време патњи и страдања, Лејквуд-Охајо, 2007; Д. Крсмановић, Уписник Вишег војног суда у Београду за 1945. годину, Токови историје, 2 /2010/, 195-262.

страдалих добровољаца, али су и овде наведена само имена и презимена, тако да захтевају додатна истраживања и провере. Такође, у читуљама су навођена и имена лица, припадника добровољачког покрета која су преминула после 1945. Страдалим припадницима поражених формација, бавио су се и крагујевачки „Поглед“.

Драгоцен допринос утврђивању броја жртава, биће и рад Комисије за тајне гробнице убијених после 12. септембра 1944, мада се она бави само жртвама неселективних ликвидација које су ратни победници спроводили у последњим месецима и по завршетку рата. До сада је евидентирано 469 лица са подручја ваљевске општине (у табели, која је саставни део овог текста, је 50 имена).⁸

Матичне књиге умрлих су важан историјски извор. Поред основних биографских података, садрже и датум, место и узрок смрти. Те податке су уносили локални свештеници. Занимљиво је на које су све начине уписивали узроке смрти. Најчешће су наводили да је лице страдало у „акцији одмазде“, „погинуо“, „убијен“, или „убијен од непознатих људи“, „умро од рана задобијених у борби“, али и „убијен од зликовца“, „стрељан од партизана“, „стрељан по пресуди Војног суда или од Озне“. Дешавало са да су страдале уписивали накнадно, па је могуће да није ни уписан прави датум смрти. Нарочито је то карактеристично за лица која су страдала на Сремском фронту, као и за лица за чију смрт је породица сазнала касније. Понекад је уписана само година страдања.

Рад се бави подацима из матичних књига умрлих са подручја која су припадала црквама у Јовањи, Лелићу, Петници, Бранковини, Дивцима, Драчићу, Г. Буковици, В. Каменици, Миличиници, Причевићу, Ставама, Побути и Ваљеву. Укупно је евидентирано 1.219 насиљно страдалих лица, у периоду 1941-1945. и непосредно по окончању рата. Треба напоменети да се ондашња црквена надлежност није поклапала са општинском административном и територијалном поделом. Тако недостају подаци за Голу Главу, која је потпадала под надлежност цркве у Памбуковици, док су каменичка и црква у Осладићу, обухватале и села која се налазе у саставу осечинске општине (Драгијевица, Сирдија и Туђин). Додатне провере су неопходне за лица за која се као узрок смрти наводи: „погинуо несрћним случајем“, „случајно убиство“ и сл., мада се понека од таквих имена налазе у Споменици (нпр. из МКУ Дивци 1943-4). Приређивачи су међу страдале уврстили и лица која су страдала у аутомобилској несрећи, или лица која су умрла од неких болести (запаљење плућа, ТБЦ, запаљење мозга), вероватно, сматрајући те узroke ратним последицама. Међу погинулим или стрељаним недостаје знатан број лица која су страдала у акцијама немачких казнених експедиција, што

⁸ www.komisija1944.mpravde.gov.rs

се може утврдити поређењем са другим изворима, а нема ни лица друге вероисповести. Такође, недостају и лица која су, касније, судски оглашавана мртвима. Карактеристичан је случај мештана Суводана, које су Немци похватали и одвели у бањички логор 29. јула 1943, где су их, потом, стрељани 1. октобра исте године.⁹ Иначе, кроз логор на Бањици су прошли 442 особе из ваљевске општине, од чега су 134 лица стрељана, што се види у евидентионим картонима логора. Позадано се зна да су стрељана и још нека лица која су из логора одведена у друге концентрационе логоре, мада је било и лица која су се вратила из Немачке.

Уочљиво је да је највећи број страдалих млађи од 35 година, као и да је стрељано или је погинуло 79 жена и 22 деце, млађе од 15 година. Тако је, у немачкој одмазди, 7. новембра 1941. у Г. Буковици, стрељано чак 20 жена, што је, највероватније, било узроковано чињеницом да су се мушкарци већ били склонили после ранијих одмазди. Према старосној структури, највише је страдало лица млађих од 30 година, укупно 628, од чега је 248 млађе од 20 година. Од 30-40 година, страдало је 241 лице, док је 296 страдалих лица било старије од 40 година (статистика је непотпуна пошто за нека лица није наведена година рођења). Према ратним годинама, највећи број је страдао током 1941. године-435 лица (највише у акцијама одмазде) и 1944. године - 342 лица (на Сремском фронту или су стрељани од стране партизанских јединица). Током 1942. страдало је 75, а 1943. године, 95 лица. У последњој ратној години, страдало је 228 лица (Сремски фронт и стрељања). Знатан број је страдао од ратних последица (туберкулоза, запаљење плућа, стомачне болести, тетанус, смрзао се у снегу и сл.) и то би могла бити друга занимљива тема за истраживаче.

⁹ О томе је писао Л. Нинковић у Гласнику МИАВ 20-21/1986/ и 23/1988/.

**СПИСАК ПОГИНИУЛИХ И СТРЕЉАНИХ ЛИША ИЗ ВАЉЕВСКЕ ОПШТИНЕ ТОКОМ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА
НА ОСНОВУ МАЛИЧНИХ КЊИГА УМРИЛИХ¹**

МКУ Јована 1935-1948.

Ред бр.	Презиме и име	Старо ст	Земљиште	Место рођења	Датум смрти	Место смрти	Начин смрти
1	Николај Стојко	42	земљорадник	Сандња	22.09. 1941.	Ставе	Убијен од партизана из Ставе
3	Радосављен Милојан	30	земљорадник	Златаревић	25.09.1941.	Златаревић	немачка одредба
4	Максимилијан Драган	40	текак	Ужиче	24.09.1941.	Седарци	убијен
5	Петровић В. Драгић	28	активни поднаредни биваши ЈВ	Златаревић	24.01.1942.	Г. Јелковице	убијен у борби против комуниста
6	Томић Милан	22	земљорадник	Лаже	29.04.1941.	Окетац	погинуо
7	Стајић Радојка	33	домаћица	Златаревић	25.10. 1943.	В. Каменица	погинула од пушчаног јаска од немачких
8	Божидар Марко	23	земљорадник	Седарци	9.03. 1944.	убијен пушченим зрном	
9	Марковић Милован	21	земљорадник	Златаревић	19.03.1945.	Слановића	У борби против Немаца
10	Пантелић Стојан	24	земљорадник	Златаревић	13. 03. 1945.	В. Каменица	убијен*

¹ Табела садржи само страдала лица чија имена нису, до сада, објављивана у пригодним споменицима и зборницима жртава.

МКУ „Лепен“ 1935-1948, 1936/1946.

11	Купаковић Ђ. Саво	18	земљорадник	Г. Лесковице	18.04.1941.	Г. Лесковице	погинуо од непрајатељске пушке
12	Купаковић Драгутин	40	земљорадник	Г. Лесковице	26.11.1941.	Г. Лесковице	погинуо од партизана
13	Јанковић Г. Слађоје	20	земљорадник	Богатић	31.01.1942.	Богатић	погинуо од злочивала
14	Николић В. Михаило	25	земљорадник	Богатић	31.01.1942.	Богатић	убијен од злочивана
15	Николић В. Петар	22	земљорадник	Богатић	31.01.1942.	Богатић	убијен од злочивана
16	Магровић Д. Никола	30	земљорадник	Богатић	31.01.1942.	Богатић	убијен од злочивана
17	Николић Војин	28	земљорадник	Богатић	31.01.1942.	Богатић	убијен од злочивана
18	Туровић Р. Симеун	21	земљорадник	Г. Лесковице	23.01.1942.	Г. Лесковице	убијен од злочивана
19	Рапковић Жарко	36	земљорадник	Г. Лесковице	23.01.1942.	Г. Лесковице	убијен од злочивана
20	Томашевић К. Јордан	20	земљорадник	Г. Лесковице	16.03.1944.	Зебрица	погинуо у светском рату
21	Драгић Р. Остојић	22	земљорадник	Г. Лесковице	1.11.1944.	Ваљево	погинуо у светском рату*
22	Миловановић М. Сава	23	земљорадник	Г. Лесковице	мај 1945.	под бртог	погинуо
23	Радовић В. Богдан	28	активни пешад, наредник	Лесковице	25.10.1941.	Лелаж	погинуо
24	Радосављевић Драгољуб	56	земљорадник	Лелаж	15.11.1941.	Лелаж	стрељан од комуниста
25	Магровић Михаило	50	земљорадник	Лесковице	24.11.1941.	Лесковице	стрељан од комуниста
26	Мијаиловић Светислав	45	земљорадник	Лесковице	27.11.1941.	Мравњица	стрељан
27	Савић Радоје	42	радник	Маковице	15.11.1941.	Лелаж	стрељан од комуниста

Прилог квантификацији жртава Другог светског рата на подручју општине Ваљево

28	Веселиновић Милосав	80	земљорадник	Мравинци	27.11.1941.	Мравинци	стрељан од комуниста
29	Веселиновић Владислав	35	земљорадник	Мравинци	27.11.1941.	Мравинци	стрељан од комуниста
30	Грачанић Живко	51	кафедрија	Мравинци	10.02.1942.	Кртићар	мутен и застен од комуниста
31	Јовановић Станоје	40	земљорадник	Лесковачке	20.03.1943.		убијен или застен
32	Милковић Ђ. Живорад	20	земљорадник	Лепић	26.01.1944.	Ваљево	некотично убијен од друга летњака
33	Лазаревић Т. Марко	32	земљорадник	Лесковачке	6.05.1944.	Мравинци	убијен од партизана
34	Лекић Н. Милован	19	земљорадник	Стрми Гора	1.05.1944.	улични крај	погинуо у борби с партизанима
35	Миливојевић Неранца	19	државница	Таор	28.12.1944.	Мравинци	погинула од Немаца
36	Бојановић Ј. Јулија	31	земљорадник	Лепић	12.03.1945.	Осечина	стрељан од партизана
37	Крстић Петар	40	земљорадник	Лепић	15.06.1945.	Лепић	убијен од милиционира*
МКУ Петница 1935-1949.							
38	Јованчић Џ. Драгољуб	32	подпредник СДС	Бујачић	24.02.1944.	у Мачви	убијен од партизана
39	Марковић Наталија	30	помоћница	Бргуле	12.05.1944.	Бујачић	заклана
40	Бебић Ж. Јордан	33	земљорадник, чешник	Белопалеци	3.05.1944.	Маглаш, Таор	погинуо у борби
41	Гвозденић Љ. Милош	22	земљорадник	Жабари	8.07.1944.	у доњем Ибра	погинуо у борби
42	Илић Ј. Миломир	18	земљорадник	Белопалеци	30.07.1944.	Баччац на Дрини	стрељан
43	Марковић С. Стеван	33	тежак - чешник	Петница	4.05.1944.	Маглаш	погинуо
44	Лукшић Д. Раденко	30	добровољац	Прозулье	18.09.1944.	Клинице	стрељан

45	Бурисаљеан Милан	30	дрбоногац	у Срему	18.09.1944.	Клинички	стрељан
46	Кузмановић Јелица	47	домаћина	Бујанић	8.10.1944.	на Крушику	стрељан*
47	Сенић Д. Дутан	23	земљорадник	Бујанић	23.10.1944.	на Крушику	стрељан*
48	Васасловић В. Недељко	28	земљорадник	Петница	28.10.1944.	на Крушику	стрељан ноту*
49	Михалковић М. Љубисав	39	земљорадник	Клиници	13.11.1944.	на Крушику	стрељан ноту*
50	Ильјатовић Ђ. Новак	25	земљорадник	Клиници	13.11.1944.	на Крушику	стрељан*
51	Марковић Ж. Боривоје	22	земљорадник	Петница	17.12.1944.	Ваљево	стрељан*
52	Недељковић М. Велизар	19	војник ЈА	Мајдан, срез Таковски	7.12.1944.	Петница	стрељан
53	Бранковић Воја		земљорадник	Жабари	јануар 1945.		без уројка смрти
54	Николић М. Лазар	49	земљорадник	Белопотовац	14.02.1945.	Белопотовац	стрељан од милиције
55	Веселић Н. Љутан	32	чарџник - водник	Белопотовац	6.02.1942.	Клинички	убијен од извршења*
МКУ Бранковића 1935-1941, 1941-1949.							
56	Стевановић Драгомир	40	неков 49. докупинског пунца	Плужац	15.04.1941.	Бабина Лука	убијен из пушке
57	Јанковић Живорад	27	земљорадник	Забрдица	6.10.1941.	Забрдица	не паше узрок (стрељан, М.Б.)
58	Лазаревић Б. Војислав	18	обвезник I српског добров.	Бранковића	26.09.1942.	Рајковић	убијен од одјељнице из штурма
59	Дамњановић Владан	22	стражар СДС	Кочешница	3.06.1943.	Солот	потчињући против комунаста
60	Јовановић Велимир	21	земљорадник - национ.	Бранковића	16.08.1944.	Врњачка Бања	умро од упаде шупља и бубрежа
61	Весић Драгић	17	земљорадник	Кочешница	17.08.1944.	Бечејци на Дрини	потпуно у борби с партизанима

Прилог квантификацији жртава Другог светског рата на подручју општине Ваљево

62	Маџаревић Ђордан	31	земљорадник	Бабина Лука	7.09.1944.	ход Косјерића	погинуо против партизана
63	Мојсиловић Радомир	45	земљорадник	Косаница	1.09.1944.	у Грабовици	погинуо од замутилот метка
64	Лазар Розомир	31	земљорадник	Котешница	14.09.1944.	Забрдица	погинуо у борби против партизана
65	Попов Маринко	27	војник - добровољац	Кикинда	18.09.1944.	Слатина	погинуо у борби са НОВ
66	Вуђевић Живојин	24	наредник СДС	Билећа	15.09.1944.	Ваљево	погинуо у борби против партизана
67	Лесјаја В. Машета,		потпоручник добровољац	Шабац	14.09.1944.	Бебина Лука	погинуо
68	Бјелан Момчило		наредник - добровољац	Ваљево	17.09.1944.	Бебина Лука	погинуо
69	Буровић Божко			Ваљево	5.10.1944.	Бебина Лука	стрељан од НОВ-а
70	Милиновић Милорад	36	земљорадник	Бабина Лука	12.03.1945.	Осечина	стрељан
71	Пејат Срећан	35	земљорадник	Бранковина	12.03.1945.	Осечина	стрељан
72	Грујичић Јулијан	38	земљорадник	Јошева	8.10.1944.	Ваљево	стрељан*
73	Стојановић Живко	48	земљорадник	Рабас	8.10.1944.	Ваљево	стрељан*
74	Стојановић Ж. Златомир	22	земљорадник	Рабас	8.10.1944.	Ваљево	стрељан*
75	Стојаковић Ж. Јанко	18	земљорадник	Рабас	8.10.1944.	Ваљево	стрељан*
76	Савић Драгољуб	26	земљорадник	Рабас	8.10.1944.	Ваљево	стрељан*
77	Лукан Радован	54	земљорадник	Котешница	8.10.1944.	Ваљево	стрељан*
78	Веснић Живан	23	земљорадник	Котешница	8.10.1944.	Ваљево	стрељан*
79	Ильетовић Милан	45	земљорадник	Котешница	8.10.1944.	Ваљево	стрељан*
80	Абрахамовић Божидар	49	земљорадник	Котешница	8.10.1944.	Ваљево	стрељан*

81	Сенин Чедомир	37	земљорадник	Радес	31.01.1945.	Валево	стрељан*
82	Јакин Радован	40	земљорадник	Котенцица	31.01.1945.	Валево	стрељан*
83	Малешевић Жикко	35	земљорадник	Котенцица	31.01.1945.	Валево	стрељан*
84	Милосављевић Божидар	33	земљорадник	Јошева	8.10.1944.	Валево	стрељан*
85	Јанковић Светислав	44	земљорадник	Забрдица	17.10.1944.	Валево	стрељан*
86	Бурић Живојин	33	земљорадник	Котенцица	2.02.1945.	Валево	стрељан*
87	Андреј Иван	43	земљорадник	Котенцица	12.10.1944.	Валево	стрељан*
88	Костадиновић Адам	25	земљорадник	Козличић	5.05.1945.	Козличић	погинуо*
89	Костадиновић Јубилек	25	земљорадник,	Козличић	5.05.1945.	Козличић	погинуо*
90	Јанковић Глаун	21	земљорадник	Забрдица	8.12.1944.	Срем	погинуо
91	Харит Спасоје	52	земљорадник	Бабина Лука	6.11.1945.	Бабина Лука	погинуо
92	Павловић Марко	19	земљорадник	Бранковина	5.04.1945.	под Швара	погинуо
93	Матић К. Милтон	20	земљорадник	Козличић, родом из Лептића	16.02.1946.	Козличић	убијен*
94	Нешковић Јубомир	45	земљорадник	Бабина Лука	8.01.1946.	Крнић Глава	убијен*
95	Срећан Џраголуб	32	земљорадник	Бабина Лука	8.01.1946.	Крнић Глава	убијен*
96	Станојевић Мишорад	22	земљорадник	Козличић	15.02.1946.	Забрдица	погинуо
МКУ Давни 1933-1948, 1933-1948.							
97	Несторовић В. Милорад	18	земљорадник	Кланци	6.04.1941.	Кланци	убијен

Прилог квантификацији жртава Другог светског рата на подручју општине Ваљево

98	Бран Смиља	70	домаћина	Дупњај	14.10.1941.	Дупњај	стрељана
99	Милановић Рајко	17	земљорадник	Лукавац	13.11.1941.	Рајковић	погинуо од комуниста
100	Чубровић Александар	47	земљорадник	Попучке	8.12.1941.	В. Каменица	стрељан од партизана
101	Радојкић Миодраг	47	земљорадник	Попучке	8.12.1941.	В. Каменица	стрељан од партизана
102	Терзић Иванко	29	земљорадник	Попучке	20.01.1942.	Сутине	погинуо у борби од партизана
103	Лазаревић Јордан		земљорадник	Лукавац	3.02.1942.	Сутине	погинуо у борби од партизана
104	Терзић Младодраг	19	земљорадник	Попучке	8.03.1942.	Попучке	настрадан слугајем погину?
105	Равни Јован	35	земљорадник	Попучке	22.03.1943.	Попучке	настрадан слугајем погину?
106	Платић Спасоје	35	земљорадник	Дупњај	2.04.1943.	Дупњај	настрадан слугајем погину?
107	Милошевић Јанко	67	коњички наредник	Лукавац	13.05.1943.	Барбешац	настрадан слугајем погину?
108	Радосављевић Драган	44	земљорадник	Попучке	28.10.1943.	Попучке	настрадан слугајем погину?
109	Антонијевић Гостава		домаћина	Попучке	30.09.1943.	Кланција	настрадан слугајем?
110	Антонијевић Светислав	36	земљорадник	Дупњај	1.05.1944.	Таср	настрадан слугајем?
111	Малић Богдан	21	земљорадник - четник	Дупњај	16.09.1944.	Ваљево	погинуо од партизана
112	Једрић Николај	20	земљорадник	Лукавац	14.09.1944.	Зебрица	погину од партизана као четник
113	Радисављевић Веселин	32	земљорадник	Лукавац	15.09.1944.	Ваљево	погинуо као војник СДС
114	Петровић Велиса	43	земљорадник	Кланција	23.09.1941.	Крнића Глава	убијен од комуниста
115	Тадић Милесав Јаник Војислав	18	земљорадник		27.10.1941.	Звездар	убијен од комуниста
116	Петровић Слободан	24	zemљорадник	Кланција	25.01.1942.	Ваљево	умро од ране из борбе с комунистима

МКУ Дратчић 1935-1944, 1945-1949.							
117	Стојановић Јордан	25	земљорадник	Бабина Лука	19.03.1945.	Срем	погено*
118	Табаковић Б. Анђелко		земљорадник	Бачевци	30.06.1941.	Бачевци	случајно убиство?
119	Голубовић А. Милоје		земљорадник	Приједор		Приједор	убијен из ослете?
120	Ниновић Ж. Бултлир	38	деловођа	Бачевци	20.09.1941.	Робаје	стрељан од партизана
121	Стојаковић Б. Петар	34	земљорадник	Козатице	24.09.1941.	Робаје	стрељан од партизана
122	Малићевић Р. Петар.	26	земљорадник	Равње	18.11.1941.	Равње	убијен од партизана
123	Тешаћ Д. Данијел	31	земљорадник	Дражин	2.06.1943.	код Рогачице	убијен
124	Један М. Милан	36	земљорадник	Равње	4.05.1944.	Мравинци	погено
125	Исидоровић С. Микоџа	41	земљорадник	Приједор	24.11.1944.	на Крушику	стрељан*
126	Крстić О. Светозар	45	земљорадник	Бачевци	27.12.1944.	код Рогачане	убијен*
127	Миховановић Т. Иван		трговац	Дражин	22.11.1944.	на Крушику	стрељан*
128	Табаковић М. Вукашин	58	земљорадник	Бачевци	20.10.1944.	на Крушику	стрељан*
129	Један Ср. Петар	21	земљорадник Равње		10.06.1945.	Приједор	погено*
МКУ Г. Буковица 1935-1945, 1944-1949.							
130	Урошевић Светозар	57	земљорадник	Г. Буковица	22.07.1941.		убијен
131	Стојковић Миленјан	78	zemљорадник	Г. Буковица	25.10.1941.	Ребас	убијен у оружани
132	Павловић Милетија	47	домаћина	Г. Буковица	7.11.1941.	Г. Буковица	оштета

Прилог квантификацији жртава Другог светског рата на подручју општине Ваљево

133	Милаковић Радојка	51	ЖСВА Аандрије месара		7.11.1941.	Г. Буковица	оформљена
134	Митровић Драгиња	38	домаћина	Д. Буковица	9.11.1941.	Д. Буковица	убијена су испознатог лица ?
135	Петровић М. Златомир	40	земљорадник	Огњеновић	7.11.1941.	Каменица	убијен од партеџана
136	Лепојевић Милосав	27	земљорадник	Г. Буковица	20.03.1943.	Г. Буковица	убијен
137	Петаконић Душан	38	жандармерник	Г. Буковица	4.02.1942	Сушица	погинуо
138	Котарац С. Милорад	22	земљорадник	Г. Буковица	15.09.1944.	Баточина	погинуо
139	Коларевић Војислав	46	пољска стражарка	Г. Буковица	14.09.1944.	Ваљево	погинуо
140	Николић С. Драголуб	37	трговац	Д. Буковица	21.09.1944.	Аранђеловац	стрељан
141	Митровић М. Гекомир	36	наредник пољске страже	В. Каменица	3.11.1944.	Ваљево	од засебног рана
142	Таричић Ђ. Слободан	23	земљорадник	Д. Буковица	26.01.1945.	Д. Буковица	убијен*
МКУ Милачиница 1943-1947.							
143	Томаш Јордан	36	земљорадник	Милачиница	5.05.1943.	Милачиница	убијен
144	Трајкуновић Никола	36	земљорадник	Милачиница	5.05.1943.	Милачиница	убијен
145	Јоковић Невад	29	земљорадник	са Косова	5.05.1943.	Милачиница	убијен
146	Срећковић Д. Радојко	62	земљорадник	Милачиница	6.03.1943..	Милачиница	последње рана ?
147	Живковић Јордан	25	земљорадник	Милачиница	4.03.1944.	Г. Милановић	од рана из борбе
148	Петровић Драгана	23	земљорадник	Огњеновић	15.05.1944.	Савски	погинуо

МКУ Претседник 1935-1945.

149	Лукшић Радоје	41	земљорадник	Причевић	26.04.1941.	Боричац	од еколошке бомбе
150	Грујићић Драгољуб	15		Причевић	2.05.1941.	Причевић	погинуо
151	Бошковић Миливојко	46	земљорадник	Причевић	17.09.1941.	Причевић	убијен из пушке од Немаца
152	Ранковић Драгомир	57	земљорадник	Причевић	30.09.1941.	Крупња	убијен из пушке
153	Давидовић Стеван	71	земљорадник	Београдски	25.10.1941.	Причевић	убијен од немачке кухије експлодира.
154	Томашевић Боголуб	34	подпредник у Ваљу, чешничком одреду	Тупанци	10.01.1942.	Станишић Рада	погинуо од револвера
155	Манојловић Тихомир	22	СДС	Балановић	17.05.1942.	Причевић	погинуо од пушке
156	Глигорић Д. Југослав	9	ћак	Београдски	27.04.1943.	Београдски	погинуо од пушке
157	Павић Душан	40	земљорадник	Београдски	31.07.1943.	Београдски	заклан
158	Митровић Радоје	60	земљорадник	Причевић	24.09.1943.	у Јабланици	убијен
159	Лукшић Милојко	21	редов б. јесте СДК	Причевић	28.03.1944.	на Златибору	убијен из митралеза
160	Драгојевић Милојко	23	земљорадник	Причевић	24.04.1944.	Ваљево	убијен из митралеза
161	Тодорић Андрија	30	земљорадник	Тупанци	1.05.1944.	Таор	убијен из митралеза
162	Бошковић Милан	22	земљорадник	Причевић	6.06.1944.	Причевић	убијен из митралеза*
163	Бошковић Мирко	21	земљорадник	Причевић	15.09.1944.	Ваљево	убијен из митралеза
164	Спасијевић Драгослав	40	zemљорадник	Тупанци	26.09.1944.	Јасеница	убијен из митралеза
165	Глигорић Душан	42	zemљорадник	Београдски	7.11.1944.	Београдски	убијен из пушке
166	Леонтијевић Душан	27	zemљорадник	Причевић	4.12.1944.	Причевић	стражан

Прилог квантификацији жртава Другог светског рата на подручју општине Ваљево

МКУ Славе 1935-1945.

167	Митровић Крста	39	поднаредник - четник	Бобова	4.12.1941.	Јаутна	убјеђен од партизана
168	Пантан Милан	45	четник, месар из Ваљева	Ваљево	2.06.1943.	Славе	заклан пред кафраном
169	Коларевић Борисав	27	жандарм потпоручник	Крушевач	8.10.1943.	В. Каменица	убјеђен
170	Васильевић Сретен	29	земљорадник	Станина Река	17.08.1944.	на положају	погинуо
171	Јанковић Ј. Јордан	20	земљорадник	Бобова	14.09.1944.	Ваљево	помакну бранчић Ваљево од партизана.
172	Радовановић Богдан	37	жандарм, поднаредник	српс колубарски	новембар 1944.	Ваљево	стрељан он ОЗН-е
173	Ивановић Душан	32	пешадија, наредник	Сувојаље	новембар 1944.	Ваљево	стрељан он ОЗН-е*
174	Добривојевић Михајлов	21	земљорадник	Бобова	новембар 1944.	Ваљево	убјеђен он ОЗН-е*
175	Мајаловић Глоријен	25	земљорадник	Сигараше	20.05.1945.	В. Каменица	стрељан по пресуди Војн. сугра
176	Васильевић Ђ. Слободан,	21	земљорадник	Станина Река	31.05.1945.	код Вишеграда	погинуо као четник
МКУ В. Каменица 1945-1941, 1935-1943, 1942-1948, 1943-1949.							
177	Ристивојевић Живко	28	земљорадник	Врагочаница	16.08.1941.	Петрова	погинуо
178	Илић О. Милош	8	дете	Каменица	25.10.1941.	Каменица	одмазда
179	Филиповић Милетр	46	радник	ужички округ	7.10.1941.	Каменица	убјеђен од комуниста
180	Стефановић Боголуб	40	финанс. контролор	Бобова	7.10.1941.	Каменица	убјеђен од комуниста
181	Стакојевић Момчило	29	жандарм - капар	Рађево Село	7.10.1941.	Каменица	убјеђен од комуниста
182	Бураминовић Љ. Бранислав	19	земљорадник - четник	Врагочаница	18.12.1941.	Врагочаница	убјеђен од комуниста

183	Маринца Гигорчеје	48	репатек	поректом Рус	27.08.1941.	Осладић	убјијен од Немаца
184	Срећковић Аврам	40	земљорадник	Драгчићевац	24.11.1941.	Драгчићевац	казнена експедиција.
185	Младеновић Стјука	56		Драгчићевац	23.10.1941.	Драгчићевац	убјијен од Немаца
186	Андреј Милић	20	земљорадник	Драгчићевац	24.11.1941.	Драгчићевац	казнена експедиција
187	Симановић Светоник	31	женитром - каптар	Осладић	8.11.1941.	Сирдија	убјијен од партизана
188	Јевтић Д. Сретен	34	ковач	Осечина	20.11.1941.	Брезно, Татовски	убјијен од комуниста
189	Николић Александар	24	земљорадник	Сирдија	4.11.1941.	Кочелева	казнена експедиција
190	Лазаревић Вулатин	23	земљорадник - чешник	Каменица	13.01.1942.	Драгчићевац	потпуно
191	Радоњењић Пантелеја	42	земљорадник - чешник	Каменица	13.01.1942.	Драгчићевац	потпуно
192	Витас Милан	32	пешац, поручник	Липка	6.12.1942.	Стапар	потпуно од Немаца
193	Илић С. Андрија	30	пешац, наредник	срез гробљаник	6.12.1941.	Стапар	потпуно од Немаца
194	Лешак Љубомир	29	пешац, наредник	испознато	6.12.1942.	Стапар	потпуно од Немаца
195	Расунич Ј. Обрад	34	чешник	испознато	6.12.1942.	Стапар	потпуно од Немаца
196	Драјхић С. Душан	32	пугар	Каменица	6.09.1943.	Орманџ	потпуно
197	Илић Пантелеја	44	земљорадник	Каменица	1.10.1943.	Каменица	несрбским службјем потпуно?
198	Радосављевић Џ. Гвозден	21	ђак учитаљске школе		29.09.1943.	Конакрић	несрбским службјем потпуно?
199	Илић В. Борисав	20	земљорадник - чешник	Каменица	2.05.1944.	Маркова поље	потпуно
200	Радистељевић С. Крста		чешник	родом из Срема	14.09.1944.	на подлогају	потпуно

Прилог квантификацији жртава Другог светског рата на подручју општине Ваљево

201	Милић Михаило	четник	четник	Тубари, срез коњарнички	14.09.1944.	на положају	погинуо
202	Јоковановић Видоје	честник	честник	Сеча Рада	14.09.1944.	на положају	погинуо
203	Петровић Живан	четник	четник	срез тамнавски	14.09.1944.	Врагочаница	погинуо
204	Илић Б. Јордан	16	земљорадник	Каменица	14.09.1944.	Каменица	погинуо случајно?
205	Којић Џедра	32	берберан	Сарајево	26.08.1944.	Каменица	стрељан од четника*
206	Којић Џуптић	52	радник	Бечкерек	16.09.1944.	Каменица	стрељан од четника
207	Тимотијан Д. Бранислав	30	земљорадник	Каменица	27.11.1944.	Вишеград	стрељан од четника*
208	Тештић И. Миодраг	21	Ђак	Ваљево	20.04.1945.	Каменица	убијен*
209	Гавриљ К. Душан	34	земљорадник	Врагочаница	9.05.1945.	околина Ваљева	стрељан*
210	Добропојевић Г. Радослав		земљорадник	Каменица	23.05.1945.	околина Ваљева	стрељан*
211	Дрејн М. Чедомир	30	земљорадник	Каменица	23.05.1945.	околина Ваљева	стрељан*
212	Вурачанић Вукашин	25	земљорадник	Косичин	23.05.1945.	околина Ваљева	стрељан*
213	Јаковљевић Светолик	23	земљорадник	Драгијевица	26.01.1944.	Драгијевица	убијен од четника
214	Станичевић Живојин	22	земљорадник	Драгијевица	1.05.1944.		погинуо од парализма
215	Косанић Александар	30	земљорадник	Драгијевица	24.04.1944.	Ваљево	убијен од Немата
216	Стевановић Драгић	22	студент права	Драгијевица	3.06.1944.	Лесковац	неизвештено случајно погинуо?
217	Грујићић Антоније	24	земљорадник	Брезовице	21.01.1942.	Супчић	погинуо

МКУ Понуђа 1935-1945, 1935-1949.

218	Јерет Матанко	25	земљорадник	Торник	7.01.1942.	Погута	убијени га партизани
219	Вујић Миланој	44	ковач	Вујновача	17.07.1943.	Варњево	умро од рана задобијених од стране шумских
220	Вујић Светислав	57	ратни заробљеник	Вујновача	11.01.1944.	Немачки - логор	умро од туби
221	Срећковић Љубомир	23	земљорадник	Брезовице	27.04.1944	Црквоса	потпуно у борби с партизанима
222	Маринчић Светомир	34	земљорадник	Вујновача	17.08.1945	Новаковача	потпуно као чешник
223	Сланић Момчило	23	земљорадник	Ребел,	25.01.1944.	Илок	стрељан
224	Бранковић Љубомир	19	земљорадник	Ребел,	25.01.1944.	Илок	потпуно као војник JA
225	Јован Милинко	29	земљорадник	Слатарице	7.12.1945.	Слатарице	убијен
226	Вукосављевић Стеванја	53	Раднички	Брезовице	11.04.1941.	Брезовице	убијена из пушке
227	Вукосављевић II. Милорад	16	Брезовице	Брезовице	11.04.1941.	Брезовице	убијен из пушке
228	Марјановић Јука	52	земљорадник	Стубо	3.11.1941.	Стубо	убијен из пушке
229	Ракић Јован	55	земљорадник	Ровни	6.11.1941.	Погута	убијен
230	Гојгач В. Миленко	30	жандарм - наредник	златиборски орез	4.12.1941.	Тубрдњ	убијен
231	Вукосављевић Богдан	30	земљорадник	Брезовице	2.12.1941.	Брезовице	убијен он партизани
232	Ђедовић А. Станимир	20	земљорадник	Стубо	4.05.1943.		потпуно у борби
233	Бакаловић Бонико	40	земљорадник	Стубо	11.09.1944.	Лесковице	потпуно у борби
234	Томић Д. Ивана	37	домаћина	Стубо,	1.09.1944.	Стубо	потпуно
235	Радојичић Драгутен	24	земљорадник	Брезовице	15.08.1944.	Жупски срез	потпуно

236	Лазаревић Масодраг	19	земљорадник	Тубраваћ	6.10.1944.	Тубраваћ	потпуно
237	Маричић Атина	17	земљорадник	Брезовице	17.03.1945.	Тубраваћ	потпуно од бомбе?
238	Ђукан Недељко	17	земљорадник	Брезовице	17.03.1945.	Брезовице	потпуно од бомбе?
239	Томић Андреја	23	земљорадник	Стубо	2.03.1945.	Осечина	стрељан од парализана
240	Тадић М. Сретен	38	земљорадник	Стубо	20.05.1946.	Ваљево	убијен из пушке?
МКУ Ваљево 1941-1945.²							
241	Јадалић ? Петар	23	редов III багерије 102 дивизиона	Тополовац	22.04.1941.	Ваљево	од последица тешког узастопа
242	Крунић Ђрагутин	37	колар	Јасенцица	25.09.1941.	Златвараћ	убијен
243	Миливојевић Иван	28	пешад. поручник	Бабина Лука	18.11.1941.	Ваљево	од пуштаног зрна
244	Голубовић Чедомир	57	стонар	Ваљево	15.11.1941.	Планинска	убијен од комуниста
245	Гајат Радован	зездар		Срећбаница	20.01.1942.	Лешт	потпуно прегашен
246	Петровић Милан	17	честник - добровољац	Вујиновача	12.01.1942.	на Буковима	комунисти
247	Средојесан Милојан	50	отицничар	Ваљево	16.08.1942.	Ваљево	од ране на ноги?
248	Крстић Ђорђа	24	добровољац I добр. одреда	Стајковац, Лесковац	26.09.1942.	Рајковци	у борби против комуниста
249	Ратковић Ј. Дупан	27	војник I стриког добр. одреда	Окузани	23.10.1942.	Ваљево	ујро од тифуса
250	Николић Владо	34	наредник СДК	Ваљево	1.04.1944.	Ваљево	убијен

² Понуле и наслити узрет, према Протоколу Црне виљанске, највећим делом, објављено је З. Јоксимовић у годишњем календару Колубара 2000, 257-268. Укупан број уписанних жртава је 319.

251	Tabib Светозар	40	јорганица у Ваљеву	Лепотић	27.07.1944.	Ваљево	потпуно од боле
252	Радославски Јакога	27	четник	Великица	21.10.1944.	Ваљево	од гроњеа крај
253	Миловановић Душан		полицијски писар	Ваљево	1944.	Ваљево	стрељан
254	Илић Војин	32	активни народник	Ваљево	1944.	Ваљево	стрељан
255	Влајковић Владимир	33	надзорник путева	Ваљево	20.04.1945.	код Сл.Брода	потпуно
256	Гарашловић В. Младен	25	тежак	Рађево Село	19.05.1945.	Рађево Село	нађен мртав у наиви ?
257	Богдановић Радосав	47	месар	Ваљево	23.05.1945.	Ваљево	пресудом ВС асуђе и на сајрт
258	Јовановић Александар	40	тежак	Рађево Село	7.12.1945.	Скела, посавски срб	потпуно

*Имена се налазе у свидетији Комисије за тајне гробнице после 12. септембра 1944.

Summary

Despite the extensive literature on the Valjevo region during the World War II, the question of the number of casualties has not been treated enough and very often it is treated quite superficially. At the same time, determining the number of casualties in the defeated side, as well as the indiscriminate executions by partisans at the end of the War (and after the end of the War), it is completely neglected. The work includes 258 names of people, which have not been published in the literature so far. Also, there are information on the date, place and manner of their death, as it was presented to priests by their relatives.

Марина Ђировић
Народни музеј Ваљево
marina.istoricarka@gmail.com

ПЕВАЧКА ДРУЖИНА „ЧИКА ЉУБА“ КРОЗ ПИСАНУ ШТАМПУ ДО 1940. ГОДИНЕ

Апстракт: На основу доступне архивске грађе, старих локалних листова „Глас Ваљева“, „Ваљевски глас“, „Наши реч“ и „Напред“ као и чланака из београдских новина „Политика“, „Новости“ и „Мали јурнал“, приказан је кратак историјат првог Ваљевског певачког друштва „Чика Љуба“ од оснивања 1906, формирања првих хорова, и успешним концертима које је са својим хорово-Ђама приређивала за грађане Ваљева па све до почетка Другог светског рата 1940. године. Њихови концерти у салама познатих локалних хотела пружали су прилику да се Ваљевци упознају са делом најпознатијих наших и страних композитора из света класичне музике, међусобно друже и после успешних наступа забављају на игранкама које су трајале до зоре. Читајући и анализирајући новинске чланке посвећене овом певачком друштву, сазнајемо колики је утицај и значај имало на развој грађанске културе и целокупног друштвеног живота града, нарочито двадесетих и тридесетих година ХХ века.

Кључне речи: певачко друштво, Чика Љуба, хор, хоровођа, композитор, концерт, цез секција, позоришна дружина...

CHORAL SOCIETY "ČIKA LJUBA" ("UNCLE LJUBA") IN NEWSPAPERS UNTIL THE YEAR 1940

Abstract: On the basis of available archive material, then old local newspapers "Glas Valjeva - Voice of Valjevo", "Valjevski glas - Valjevo Voice", "Naša reč - Our Word" and "Napred - Forward", as well as in relation to articles from the Belgrade newspapers "Politika", "Novosti - News" and "Small Journal - Mali Žurnal" here is shown a brief history of the first Choral Society in Valjevo called "Čika Ljuba" since its founding in 1906, then description on forming of the first choir and notes on successful concerts that he and his conductor made for citizens of Valjevo until the beginning of World War II, year 1940. Their concerts in the halls of the famous local hotels offered the opportunity for Valjevo citizens to get familiar with the works of the most famous domestic and foreign composers from the world of classical music and interact and have fun after successful performances at dances that lasted until dawn. By reading and analyzing newspaper articles about the Choral Society, we find out what impact and what importance Choral Society had on the development of cultural and social life of the whole town, especially in the twenties and thirties of the 20th century.

Key words: Choral Society, Uncle Ljuba, choir, choir conductor, composer, concert, jazz section, theater troupe...

О самом оснивању певачке дружине Чика Љуба нема много података. Из новинских чланака сазнајемо да је основана 1906. или 1907. године. То нам потврђује и изјава директора Ваљевске гимназије Милића Сретеновића од 13. фебруара 1908. Суду општине Ваљево да при гимназији постоји ђачка дружина „Чика Љуба“. Суд је тај послао овој гимназији образац извештаја за читаонице да се попуни потребним подацима, који се тамо траже. У овој гимназији постоји ђачка дружина „Чика Љуба“ која стоји под одбором гимназије, а извештаји о њој шаљу се Министарству просвете и црквених послова¹. Радила је без икаквих материјалних средстава и помоћи са стране. О постојању ове певачке дружине сведоче нам и два члanka објављена у листовима *Вечерње новости* и *Политика* из јуна и марта 1907. године. „Вредни Ваљевци обновили су своје певачко друштво Чика Љуба и већ располажу хором од двадесет спремних чланова. Уписало се и нових 50 чланова и за њих се установљава припремна школа“². Политика је писала да је Ваљевском певачком друштву „Чика Љуба“ потребан један добро очуван *фис-хармонијум* са најмање четири октаве. Првих година свога постојања певачка дружина Чика Љуба имала је интензивну концертну активност. На концерту приређеном на празник Цвети 1907. у холу хотела Србија гост им је био оперски певач Урош Јуришић. Београдски лист *Штампа*, од 11. августа 1907, преноси извештај са једне од приредби: „Ваљевско певачко друштво Чика Љуба задобило је хвалу Богу, чврст терен у нашем граду. Уочи Преображења давало је већ свој трећи концерт, а то је, признати ваља, веома велики успех. Овај концерт одвојио је од ранијих, како својим одличним програмом, тако и великом посетом. Од концертних тачака нарочито се допала нова композиција друштвеног хоровође г. Јана Урбана 'Била једном ружа једна'. Композитор је после ове тачке био бурно изазван и поздрављен громким узвицима Живео!“³

После 1907. године наступио је застој у раду ове певачке дружине. Једини помен потиче из 1909. године када је „Чика Љуба“ учествовао у дочеку и испраћају певачког друштва „Обилић“ приликом његовог гостовања у Ваљеву. Током 1910. и 1911. године о „Чика Љуби“ даје нам податке *Мали журнал* који помиње да је у Ваљеву дошло до уједињења две певачке дружине у једну са заједничким хоровођом Марком Чанковићем и председником Миком Максимовићем. „У прошлој години дотадање две певачке дружине, које су постојале више по имени негу у истини спојиле у једну под извесним условима, утврђеним међусобним уговором у смислу правила и отпочет је рад тихо али стално, с вољом и

¹ Међуопштински историјски архив Ваљево, фонд: Општина града Ваљева (ОГВ) 1879-1944, бр. кутије 129, п. бр: 67

² Лист *Вечерње новости* од 30. јуна 1907.

³ Лист *Штампа*, 11. август 1907.

љубављу“⁴. За време Балканских и Првог светског рата хор није радио, да би своју активност обновио 1923. године. Жеља појединача да се друштво обнови примљене су код грађанства симпатично. Грађани су материјално помогли колико је било могуће.

Усвојена су нова правила којима је одређено да хор постоји само као мушки и да се може уредити као ужи и као велики. Заузимањем председника друштва Јована Ј. Бабића, професора поред мушких извршен је и упис женских чланова чиме је створен један мешовит хор од 60 чланова. Хор је водио капелник дринске дивизије Јурај Штек. Часови су се одржавали у стану Ваљевске Трговачке омладине по следећем распореду: „Мушки хор: тенор – понедеоником, бас – уторак, цео мушки хор у петак. Часови почињу у 9 сати увече. Женски хор: соцран – средом и суботом, алт – уторником и петком. Часови почињу у 6:15 сати поподне.“⁵ Почетком школске 1928/1929. године извршена је реорганизација ћачке дружине „Чика Љуба“ и изменењена су њена правила којима је дружина започела своју просветно-културну акцију. „Дружина је приредила, у сали овдашње гимназије, концерат за грађане и ђаке: за ђаке нижих разреда у суботу 8. ов. месеца, у 3 часа по подне; за ученике виших разреда у недељу 9. ов. месеца у 9 часова пре подне; а за грађане истог дана у 3 часа по подне. Концерат је успео и морално и материјално. На каси је пајо преко 5000 динара.“⁶

Од октобра 1928. године За новог хоровођу постављен је капетан Хинко Маржинец. Новинар *Гласа Ваљева* био је код њега у посети: „Посетио сам неколико пута новог друштвеног хоровођу капелника војне музике капетана г. Хинка Маржинеца, человека у друштву врло пријатнога, а на часу врло озбиљног, који заслужује пуну пажњу, и у разговору добио сам утисак да ће Ваљевско певачко друштво за кратко време много постићи. Нови хоровођа ради много са хором, сваког дана од 6-10 часова спрема за концерат. Са досадањим успехом је задовољан, до краја овог месеца биће готов са 8 нових песама а почетком новембра приредиће први концерт у Ваљеву.“⁷ Концерт је приређен већ 3. новембра 1928. године са великим игранком у сали хотела Секулић. На програму су били: Мокрањац, Бинички, Лхотки, П. Коњевић, Чижек и Седличек. Поред концертних активности певачко друштво Чика Љуба активно се укључило и у црквено певање па је том приликом преко новина обавестило грађане Ваљева да је спремно са опелом и да може суделовати при погребима и парастосима. „Извештава грађанство града Ваљева да

⁴ Лист Мали Журнал, Београд 21. 12. 1911, 2

⁵ Лист Глас Ваљева, бр. 2, Ваљево 7. 7. 1928, 3

⁶ Исто, бр. 17, Ваљево 21. 10. 1928, 3

⁷ Исто, бр. 25, Ваљево 16. 12. 1928, 4

је готово са Опелом и да ће по позиву учествовати на погребима и парастосима. С обзиром на тешке опште финансијске прилике управа је снизила цену за учествовање од 800 на 500 динара.⁸ Хор ће такође учествовати и при литургији у Ваљевској цркви. „Певачки хор друштва Чика Јуба, примио се је да, сваке недеље и о већим празницима одговара на литургију у овдашњој цркви, те се може очекивати да ће и грађанство бити више привучено служби Божијој и у већем броју посећивати цркву.“⁹ Априла месеца 1930. године Друштво је добило своју нову управу на редовној годишњој скупштини одржаној у старој школи. За председника је изабран Јешко Ненадовић судија, а за потпредседника Петар Пајић бојација. Постављена су по два секретара и благајника и четири члана управе. Са новом управом дошао је и нови хоровођа, Петар Баковић, наставник музике у Ваљевској гимназији. У сали хотела Секулић друштво је приредило велики концерт, на програму су била хорска дела наших композитора и дела Чайковског и Дворжака. „Овај укусно одабрани програм изведен је са потпуним унутрашњим и сполним успехом. Хор је био потпуно дорастао свим техничким захтевима изведених дела, а засебно ваља истаћи нарочито успела места у погледу динамског и ритмичког нијансирања. После сваке отпеване песме хор је био поздрављен бурним аплаузом.“¹⁰ Поред Ваљева, друштво је имало своје концерте у Шапцу, у сали хотела Париз и Убу, сала хотела Европа. Шапчани су се показали као изузетни домаћини, на неколико километара пред градом певаче „Чика Јубе“ сачекали су чланови оба братска певачка друштва из Шапца, а после концерта приређена је игранка која је трајала до три часа ујутру.

Наредна 1932. година за певачко друштво „Чика Јуба“ била је јубиларна. Славило је двадесет пет година свога постојања и рада на пољу наше вокалне музике. Тим поводом током пролећа приредили су свој слављенички концерт на велики празник Ускрс, 1. маја. Концерт је одржан у свечаној сали Официрског дома у Ваљеву. На програму су били мушки и мешовити хорови наших домаћих композитора. Нов хоровођа Иво Шенк дао је овом концерту посебан печат. „Господин Шенк дао је нов правац друштву и савремену хорску технику певања са нотним инструменталним ефектима“.¹¹ После концерта шублику је својим извођењем најновијих шлагера одушевио наступ музичке секције Ваљевског певачког друштва „Цез Хаваји“. Већ у јуну 1933. приредили су у новој сали пивници Србија Благојевић Хавајско вече – вече: песме, игре и музике у корист оболелог учитеља Драгутина Илића.

⁸ Исто, бр. 11, Ваљево 9. 9. 1928, 3

⁹ Исто, бр. 23, Ваљево 9. 6. 1929, 3

¹⁰ Исто, бр. 41, Ваљево 11. 10. 1931, 3

¹¹ Исто, бр. 20, Ваљево 15. 5. 1932, 4

Поред цез секције „Чика Љуба“ је у свом саставу имао и позоришну дружину. Прво представљање пред ваљевском публиком било је на Богојављење, у јануару 1935, са два Стеријина комада: „Зла жена“ у три чина и „Превара за превару“ у једном чину. Представе је режирао Ика Амар. У главним мушким улогама су били: К. Радовановић и М. Марјановић, док је М. Мевдић наступала као „зла жена“.

„Што се тиче игара наших дилетаната они су, колико су умели и могли успели на мање да подвуку оно што је најважније код Стеријиних типова: малограђанство и ситни дух, та на тај начин дали једну скупно добру игру.“¹² Марта 1935. године у Гранд хотелу одиграла су „Ваљевску подвалу“ од Милована Глишића. „Овога пута излази нам наша дилетантска група са једном новином пред нас. Наиме овог ће пута први пут играти дилетанти на својој новој позорници која представља фини и уметнички декор великог броја потпуно нових куписа, читавог подијума, скупоцене завесе итд. што је иницијативом г. Амара ова симпатична група сама створила“. ¹³ После Стерије и Глишића, позоришна секција певачког друштва „Чика Љуба“ извела је Нушић-Пецијино вече хумора у сали Официрског дома и комад „Сеоски лола“ у четири чина с певањем у режији Б. Веселиновића. На Пецијиној вечери хумора, 9. јуна, као гости у главним улогама су наступили бивши чланови Скопљанског народног позоришта господин и госпођа Петровић, а од домаћих глумца се истакао М. Пајић са улогом капетана у комаду „Перица хрче“. И наредних година певачка и позоришна дружина „Чика Љуба“ наступала је пред ваљевском публиком са великим успесима.

У ратним годинама почев од 1940/41. ово певачко друштво радило је под именом Ваљевско занатлијско певачко друштво „Чика Љуба“.

Summary

Choral Society “Čika Ljuba“ was founded as the first Valjevo vocal society club, and that without any financial means, only thanks to the enthusiasm of its members and the administration back in 1906. From its founding until the beginning of World War II, it worked with great dedication to the creation of various choirs, choral singing and nurturing of classical music, and in this way contributed to raising the cultural consciousness of the town. Its choir leaders were eminent conductors such as Jana Urbar, Juraj Šteh, Hinka Maržinec and many others, which just confirmed the quality, seriousness and professionalism of the Choral Society.

¹² Исто, бр. 27, Ваљево 27. 1. 1935, 4

¹³ Исто, бр. 8, Ваљево 24. 2. 1935, 4

They organized a series of concerts for their fellow townsmen enabling them to enjoy the works of famous Serbian and foreign composers. In addition to the choir, Society consisted of theater and jazz section, thus further enriching cultural content of Valjevo in twenties and thirties of the 20th century. Rich and diverse range of cultural events presented a window into the world for this small town in Serbia.

Снежана Лазић
Историјски архив Београда
sandy.cubismo@gmail.com

ЛЕГАТ МИЛОРАДА МИШКОВИЋА У ИСТОРИЈСКОМ АРХИВУ БЕОГРАДА

Игра је друго лице хода. Узвишен ход мушкарца или жене који спавају стојећи. Борба против сила које владају човеком, лагана трагедија. Одбијање повиновања, анархија која се супротставља слабости. Игра личи на сан због апсурдне блиставости својих тајанствених механизма. Игра је сачињена од кодова, крила, замаха ногам по дну мутних вода, где живе они који не играју.¹

Када путника намерника пут нанесе у Ваљево, па јопи ако стигне да се надише ваздуха у лепој Бранковини, прошета центром града и тешњарском калдром и обиђе неколико музејских поставки, не може се отети утиску о великом броју знаменитих људи које је овај град, сразмерно његовој величини, изнедрио. У чувеној гимназији, којом се Ваљевци с правом поносе, учило је осам српских академика. Кога данас, после Ненадовића и Десанке, сврстати међу великане родом из Ваљева? Без дилеме, Милорада Мишковића.

Рођен је у Ваљеву 26. марта 1928. године, од оца Душана и мајке Живке, рођене Максимовић, у грађанској трговачкој породици. Већ 1932. године, после очевог банкротства, породица се преселила у Београд, где је отац купио радњу у Александровој улици. Прве позоришне кораке Мишковић је направио већ 1937. у децјем Родином позоришту, вежбао гимнастику у соколској омладинској дружини, узимао часове виолине код једног чешког професора музике. Године 1940. играо је, глумио и певао у Уметничком позоришту Бојана Ступиће. Учење код чуvenог балетског педагога Нине Кирсанове започео је 1942. године. Уз њену препоруку, већ од 1943. постао је хонорарни члан ансамбла Балета Народног позоришта, чији је стални члан био 1945, а солиста 1946. године. У мају исте године југословенска Влада послала је групу уметника на турнеју по Француској и Белгији. Са те турнеје Мишковић се није

¹ Текст о игри који је написао Жан Кокто инспирисан рукама Милорада Мишковића, 1950. године. Преузето из: Јован Тирилов и Марија Јанковић, *Игра-ти живот*, Историјски архив Београда 2009. године, 41.

вратио у земљу, већ остао у Паризу да се усавршава код чувене Олге Преображенске и његова каријера од тог тренутка креће најблиставијим путем славе. Као још врло млад играч прошао је кроз компанију *Ballets des Champs Élysées*, затим ангажован као солиста руског балета де Базила, интернационалног балета из Лондона Моне Инглесби, где је савладао цео класични балетски репертоар. Био је члан трупе Маркиза де Кукеваса, када је већ започео своју интернационалну каријеру као први играч; затим звезда трупе Ролана Петија, лондонског балета Антона Долина, француског балета Жанин Шара. Године 1956. основао је своју трупу *Ballet Miskovic de Paris*. Као директор балета и кореограф неколико година је деловао у Америци. У свету су га звали *Принц игре*. Био је омиљени партнери плејаде великих светских балетских звезда: Алисје Маркове, Жанин Шара, Ивет Шовире, Лисет Дарсонвал, Розеле Хајтауер, Зизи Жанмер, Карле Фрачи... Играо је у балетима Сержја Лифара и Мориса Бежара. Поседовао је титулу *Интернационална играчка звезда*.

Милорад Мишковић је сарађивао са многим великим личностима уметничког Париза – Жаном Коктоом, Пјером Карденом који је за њега креирао костиме, Леонор Финијем и другима.

У некадашњој Југославији, највише у Београду, креирао је неколико представа, а у некима и играо. Помогао је најмање две генерације југословенских играча који су били код њега у трупи, од којих су неки касније направили и интернационалне каријере. У циљу помагања и пронације српских балетских талената основао је Фондацију Милорада Мишковића са седиштем у Београду.²

Од мноштва награда и признања која су му додељена, издвајају се награда за најбољу интерпретацију у Бежаровом балету *Прометеј* (1956), који је тада проглашен и за најбољи балет сезоне, награда у Јапану 1954. године као најбољем играчу, награда у Њујорку 1950. и много друге, све до недавне награде за животно дело *A life for dance* интернационалног балетског фестивала у Мајамију. Добитник је Седмојулске награде за животно дело, 1992. године. Носилац је највишег француског одликовања Легије части. Године 1979. Мишковић постаје саветник и уметнички директор УНЕСКО-а, да би 1989. постао председник комитета за игру CID при УНЕСКО-у.

У низу легатора који су у новије време својом заоставштином обогатили фондове Историјског архива Београда издваја се интернационална балетска звезда Милорад Мишковић (1928-2013). Од 2005. године Историјски архив Београда преузима документа о животу и раду уметника. Педесет и четири инвентарне јединице (осим архивских кутија, чине их и мате, футроле, пакети) садрже лична документа, исечке из

² <http://www.miskovitch.org> (21. 11. 2013)

штампе, програме представа и фестивала, плакате, фотографије, оригиналне позоришне цртеже и скице, рукописе, писма и друго. Распон грађе 1925-2010. година. Књиге и часописи воде се посебно у библиотеци Архива. Документа су класификована по *Упутству о сређивању личних и породичних фондоа* из 1969. године.

Прве две групе докумената по тој класификацији, *Лична документа* и *Имовинско-правни списи* заступљене су незнатним бројем докумената. Трећа група, *Документа делатности*, много је обимнија и разноврснија и смештена је у четири стандардне архивске кутије. Грађа настала у периоду од 1956-2007. примљена је у формираним досијеима која се односе, између остalog, на: Мишковићеву активност у CID/UNESCO (УНЕСКО-в комитет за игру), досијеје JEAN COCTEAU и SERGE LIDO односе се углавном на њихове изложбе, грађа за професионалну биографију Милорада Мишковића, избор из критика, хронологије – у виду материјала за књигу, филм и сл. *Преписка* садржи оригинале и копије писама знаменитих теоретичара и балерина попут Лидове, Канингама, Коктоа, Лифара, Шара, Бежара, Ралија, Маркове, Шовире, Фрачи. *Архивска грађа разних лица о творцу фонда* распоређена је у чак седам архивских кутија. Практично се састоји од pressclipping-а насталог у периоду од 1937-2010. године, сређеног хронолошки и по темама, на француском, италијанском, шпанском, грчком, јапанском, немачком и руском језику, као и на језицима бивших југословенских република. *Илустративни материјал* чини највећи део Мишковићевог легата, распоређен у чак 19 архивских кутија, 5 мала разних димензија, 1 футроли и 15 пакета (у пакетима су фотографије каширање на картон или штампане на пени, урамљене скице и цртежи и сл). Ову групу докумената чине програми представа и балетских фестифала, аудиовизуелни материјал, фотографије, плакати, оригинални позоришни цртежи и скице Андре Левасера, Мишела Френеа, Лава Бакста, Бернара Дајдеа, Жака Марилијеа, Рона Надала и других.

У богатој грађи Легата налази се и обиље уметничких фотографија чувеног Сержа Лидоа, једног од највећих балетских фотографа света. Скоро пола века Лидо је са страшну фотографисао највеће личности филма, театра и игре. Двадесетих година прошлог века одлази у Париз где упознаје будућу супругу Ирен Лидову, која му омогућава прве контакте са париским уметничким круговима. Присуство на снимањима филмова великих филмских звезда инспирисало га је да направи збирку присних фотографија *Le cinéma indiscret* највећих уметника свог времена: Арлетија, Данијел Дарије, Симон Сиљоре, Мартин Керол, Марлен Дитрих, Рите Хејворт, Мишел Симон, Луја Жувеа, Фернандела, Жана Габена, Пола Мериса... Непосредно после рата, 1947. године, излази из штампе, у сарадњи са Ирен Лидовом, његов први *Албум фотографија*

посвећен игри, са Коктоовим предговором. За његовог живота изашло је из штампе 24 албума, који чине најкомплетнију светску колекцију фотографија играчких компанија и балетских звезда. Био је верни пратилац и сведок целокупне интернационалне играчке каријере Милорада Мишковића и његових креација, од самих почетака 1946. године у Паризу.

Предмети који припадају Легату чувају се одвојено, у сефовима Историјског архива Београда. То су: медаље, шешир и штап Ђагиљева добијени у знак посебног признања Мишковићу из градова широм Европе, затим неколико оригиналних костима из балетских представа, као и реквизити из улога. Ово је тренутно стање грађе у Легату Милорада Мишковића. Очекујемо нова и коначна преузимања, након чега ће се приступити коначном архивистичком сређивању и обради грађе.

Горе изнета информација о структури грађе Мишковићевог легата на први поглед делује необично за фондove једног историјског архива. Чињеница је да је Историјски архив Београда у првој деценији XXI века учинио доста на прикупљању грађе о културној историји српске престонице из периода после II светског рата. Међу тада приспелим личним фондовима и легатима нашао се и значајан број оних који се директно односе на историју српске позоришне уметности: Легат Јована Ћирилова, Легат Јелене Шантић, фонд БИТЕФ-а, Мишковићев легат. Да је Архив у могућности, имало би смисла отворити позоришно одељење у оквиру фондова из новије српске историје.

ДОСАДАШЊА ПРЕЗЕНТАЦИЈА ЛЕГАТА

Историјски архив Београда је 6. априла 2006. године у Сава Центру организовао изложбу фотографија великог формата под насловом *Уметност и дух игре*, поводом 60 година стваралаштва Милорада Мишковића, у оквиру III Београдског фестивала игре. Аутор изложбе је Марија Јанковић, балерина, Мишковићева сарадница и уметничка директорка Фондације Мишковић.

Септембра 2007. године у Свечаној сали Скупштине града Београда (организатор Историјски архив Београда у сарадњи са Скупштином града Београда) приређено је *Вече посвећено Милораду Мишковићу и Дезмонду Гинесу*. Вече је приређено у оквиру посете Ирског царцијанског друштва, поводом прославе награде за Европску културну баштину *Europa Nostra*, која је додељена председнику Дезмонду Гинесу. Овом приликом су изложене Мишковићеве фотографије великог формата, а о Мишковићу су говорили Горица Мојовић, секретар за културу града и театролог Јован Ђирилов. На Вечери је премијерно приказан филм Ивана Јовановића *Скок у бескрай*. Прваци Балета Народног позоришта Ана Павловић и Јован Веселиновић одиграли су велики адађо из *Лабудовог језера*.

Књига *Играти живот*, репрезентативна монографија Милорада Мишковића, издање Историјског архива Београда под покровитељством UNESCO-а, свечано је промовисана 12. априла 2009. године у Народном позоришту у Београду. Приређивачи су Јован Ђирилов и Марија Јанковић. Овом приликом на другој галерији Народног позоришта такође су изложене уметничке фотографије Серџа Лидоа штампане у великом формату, са тематиком из Мишковићеве балетске каријере. Познати кореограф из Париза Емануел Гат одиграо је у дујету са Рој Асафом инсерт из свог кореографског комада *Rite of Spring*. Солисти Бојана Жегарац и Јовица Богојев и ансамбл Балета Народног позоришта одиграли су Свиту из балета *Дон Кихот* Минкуса. По Мишковићевој жељи национални ансамбл *Коло* сплетом народних игара крунисао је ову свечаност.

Скраћено издање репрезентативне монографије на француском језику *Milorad Miskovitch/ Danse la Vie* Историјски архив Београда издао је 2010. године.

Са извесним закашњењем, промоција монографије, уз изложбу фотографија, приређена је маја 2013. у Ваљевској гимназији. На промоцији су говорили Јован Ђирилов, један од приређивача књиге, Гордан Драговић и Марија Јанковић испред Фондације Милорада Мишковића.

Изложба *ПРИНЦ ИГРЕ*

После дуже болести, 21. јуна 2013. године, у Ници је преминуо Милорад Мишковић. По сопственој жељи урна са посмртним остацима положена је у Београду, у Алеји заслужних грађана на Новом гробљу.

Тим поводом приређена је изложба *Принц игре/ Милорад Мишковић (Ваљево 1928 - Ница 2013)* у галерији Историјског архива Београда, до сада једина у том простору. Циљ изложбе био је да, одабраним документима из Легата, на један присан и топао начин представи лик Милорада Мишковића, његову раскошну спољашњу и унутрашњу лепоту и таленат. Поред већ излаганих фотографија великог формата Серџа Лидоа, експонате су чинили и костими и реквизити из Мишковићевих улога, оригиналне фотографије, цртежи и скице из легата, укључујући и неколико портрета Мишковића, филм Ивана Јовановића *Скок у бескрай*. Отварању је присуствовала породица преминулог Мишковића, уметничка елита Београда, међу којом је највећу пажњу привукла некадашња партнерка *Принца игре* Душка Сифниос. Изложбу је отворио Јован Ђирилов.

По затварању изложбе у Београду, поставка је, од 11. октобра до 10. новембра 2013, гостовала у Мишковићевом родном Ваљеву, у галерији Народног музеја.

Ми, запослени у Историјском архиву Београда, имали смо изузетну част и задовољство да познајемо великог Милорада Мишковића. Био је то човек комплексне лепоте, спољашње као и унутрашње, јер је са једнаком дисциплином неговао и дух и тело. Човек пун осмеха и топлине према људском бићу, без разлике у односу на његов друштвени положај. О Мишковићевићевој дубокој духовности сведочи сваки његов забележени интервју.³

Уметник игром може доћи до самозaborава, може ступити у контакт са вечним, са апсолутним, оним што је тешко именовати што неко назива он, творац најзад, назовимо га Богом, или космичким законом. Игrom играч осећа да је део космоса, свега што постоји; ватра, вода, ветар и земља. Он је део нечега што је све, он је у рукама тог општег, објекат и субјекат, оно што треба да буде. То је тренутак екстазе, блесак савршене апсолутности јер је део свега иничега.⁴

³ Видети поменуту монографију *Играти живот* (Историјски архив Београда, 2009), филм Ивана Јовановића *Скок у бескрај*, интервју Мире Адање Полак *Балет и центар мен* из 2006. у емисији Ексклузивно, репризираној на Радио телевизији Србије 29. јуна 2013. године. Интервју се може погледати на <http://www.rts.rs/page/tv/st/news/20/RTS+1/41/Vi+i+Mira+Adanja-Polak.html?position=1> (25.11.2013).

⁴ Запажања Милорада Мишковића о игри. Преузето из: *Играти живот*, Историјски архив Београда 2009. године, 7.

Милорад Белић

ЈОШ НЕКОЛИКО ПОДАТАКА О СТЕВАНУ БОРОТИ,

Радивоје Давидовић, Борота и Мајер – мит и стварност,

Гласник МИАВ, 46, 2012

У прошлом броју Гласника МИАВ објављен је текст Радивоја Давидовића „Борота и Мајер – мит и стварност“. Овај кратки прилог, који је настао на основу архивске грађе, треба да допринесе потпунијем сагледавању биографије С. Бороте.

У Збирци поклона Међуопштинског историјског архива Ваљево, налази се и заоставштина неколико партизанских првобораца. Посебно су занимљиве стенографске белешке са састанака Одбора за писање историје НОР-а (заоставштина Живорада Гајића). Одбор је, иначе, био сачињен од најистакнутијих партизанских првобораца из ваљевског краја (Сретен Читаковић, Гајић Живорад, Милован Јеремић, Милован Дудић, Василије Ножица, Љубиша Милошевић, Софија Станишић, Боривоје Вујић, Константин Вујић и др.). С обзиром на састав одбора и чињеницу да су састанци одржавани у периоду 1953-1957, дакле, не тако давно по завршетку рата, изнети подаци, свакако, заслужују пажњу. Током марта 1957, одржани су састанци са представницима Одбора са подручја Бранковине, Грабовице и Диваца, подручја на коме је, у једном крајем периоду, боравио и Стеван Борота. Шта је о њему тада речено?

Са својом четом, Борота је у Лукавцу три пута рушио мост, а срушио је и мост у Бабиној Луци, код школе. Када је кренуо на Попучке, саборцима је рекао да „тамо ради непријатељ и да идемо да рапчиштимо с њим“. Отпор, који је организовао капетан Димитријевић је сломљен, а сељаци разоружани и пуштени кућама.¹

У Попучкама је, августа 1941, ухватио двојицу људи који „нису хтели да положе оружје“ и стрељао их. Кућу председника општине Милована Грбовића је запалио, а стоку му отерао². Грбовић и мештани су се, иначе, самоорганизовали, како би се одржао мир у крају и како би се одупрли притисцима партизана и четника да их мобилишу. Стражари су имали пушке са по шест метака. Грбовић је Борота оптужио да је одговоран за хваташе партизанског борца Радомира Срећковића, којег су мештани „предали Немцима за новац“. Срећковић је, касније, стрељан у дворишту судских зграда у Ваљеву, 17. октобра 1941³. Наводно је пољска стража, касније, одвела и Срећковићеву жену, о којој се ви-

¹ Стенографске белешке, Бранковина, 25.

² Изјава Остоје Лазаревића из Лукавца, Стенографске белешке, Дивци, 12; Стенографске белешке, Бранковина, 27;

³ Сломеница палим борцима и жртвама фашистичког терора у општини Ваљево 1941-1945, Ваљево, 1995, 101.

ше ништа није чуло.⁴ О овом догађају постоје забелешке и у Збирци преписа. За Бороту се наводи да је био „врло нетактичан, често пута и екстреман и суров“, да је „знао батинати сељаке и за мање грешке“. Озлојеђени мештани Попучака су ухватили борце, студента Вуковића⁵ и судског приправника Рашу „Ћопу“ и предали их Немцима.⁶

Према наводима Јордана Нинића из Дупљаја, Борота је, једном приликом, ухватио двојицу људи и оптужио их за шпијунажу. Један је био из Диваца, а други је био неки Рус. Обојицу је стрељао.⁷

Према мишљењу појединих првобораца, Борота није могао да се помири са тадашњом партијском директивом да се сарађује са четницима. Када су хтели да га смене партијски инструктори Милош Панић и Сретен Читаковић, на збору у Кршној глави, Боротини саборци су га заштитили.

У Забрдици је Борота наумио да стреља Миломира Јефтића, јер је, наводно, пущао на Боротину колону. Миломир је већ себи био искона раку, али су га учитељ Јефтић и мештани спасили од сигурне смрти.⁸

Сељака из Бабине Луке, Николу Радојевића, тухао је 3-4 дана, оптуживши га да је злостављао неке људе. Несрећни Радојевић је само трагао за онима који су му украдли новац, а толико је био испребијан „да није могао држати хлеб у рукама“. У Кршној Глави је наумио да стреља неког сељака који је Немцима пријавио младиће који су му украдли 14.000 динара. Партијско руководство је спречило Бороту, сматрајући да је сељак исправно поступио.⁹ Могуће је да се ради о истом случају. Уз Бороту је стално био неки дечак, кога су звали „Жупан“¹⁰ и који је увек оштрио нож испред окривљених мештана, док их је Борота саслушавао. Зато је Борота стекао репутацију човека који „убија, пали, коле, тестерише главе“.¹¹

На једном збору у Бабиној Луци, пред око стотинак присутних мештана, Борота је говорио о своме револуционарном путу и раду. Позвао је окупљене да му се придруже „јер борба није страшна и нема греха ако некога убијеш, јер нема бога“. Људи су онда рекли да на то не пристају.¹²

Највише оспоравања било је око начина смрти председника дивачке општине Велисава Петровића. Ондапња окупациона штампа писала је да су му тестером одсекли главу¹³, док је у послератној литератури навођено да су га партизани стрељали због издаје. У стенографским белешкама, Остоја Лазаре-

⁴ Изјава Остоје Лазаревића из Лукавца. Стенографске белешке, Дивци, 12.

⁵ Ради се о српском гимназијалцу Милисаву Вуковићу из Комирића, који је стрељан у дворишту Ваљевског суда.

⁶ МИАВ, Збирка преписа, К-6, Тамнавски батаљон, стенографске белешке, 15-16.

⁷ Исто, 14.

⁸ Исто, 16, дискусија Боре Јевтића.

⁹ МИАВ, Збирка преписа, К-6, 16.

¹⁰ Из извештаја команде жандармерије упућеном министру унутрашњих послова 30. децембра 1941, сазнаје се да се радило о Радосављевић Станимиру, старом 15 година. П. Петковић, *Борбе Тамнавског батаљона у Подгорини и у Тамнави у децембру 1941*, Гласник МИАВ бр. 6, Ваљево, 1971, 66.

¹¹ Стенографске белешке, Бранковина, 28.

¹² Исто, 26.

¹³ „Наша борба“, 28; „Ново време“, 81, 85, 113, 253, 255, 258.

вић из Лукавца је тврдио да је Петровић стрељан, јер је преко свога брата Живојина, који је радио у Окружном начелству, обавестио Немце о присуству партизана у селу.¹⁴

По причању Константина Вујића, првоборца из Јасенице, Борота „није поступао како треба, него је клао људе“. ¹⁵ Тако је једном затворио Точу Виторовића из Душљаја и хтео је да га убије само зато „што је био богат“. Према исказу Константина Вујића, када се он лично заложио за Виторовића, Боротин саборац Ј. Мајер му је рекао: „Како може да буде добар човек, када је богат?“¹⁶ Пустио га је тек после интервенције мештана. Радило се о поштеном домаћину и старом ратнику. Извесни Миодраг Ђенадић, борац Посавско-тамнавског партизанског одреда, убијен је будаком, по Боротином наређењу, „јер није извршио поверили задатак“. Сахрањен је, али тако да му је једна рука остала да вири из земље, што је „страшно негативно деловало на људе“.¹⁷ У Кланици је наредио да се ухвати Србољуб Раонић, а потом да га затворе у кокошињац. Све време, пред вратима је стајао поменути „Жупан“, општио нож и говорио: „Ала ћу, чича, да те колјем!“ После упорне интервенције и гаранције мештана, Раонића су пустили.¹⁸

У сведочењима партизанских првобораца, недвосмислено се истичало како је Борота својим понашањем највише ишао на руку „непријатељима револуције“, пошто се сељаци нису плашили партизана, већ Бороте. Вешањем Бороте и Мајера, 1942. у Ваљеву, „није подигнут морал у народу, јер приликом вешања није дошла до изражавања њихова револуционарност“.¹⁹

¹⁴ Стенографске белешке, Дивци, 11.

¹⁵ Стенографске белешке, Грабовица, 10.

¹⁶ Исто

¹⁷ Изјава Љубисава Јовановића из Словца, стенографске белешке, Дивци, 16.

¹⁸ Изјава Добривоја Божића из В. Лознице, стенографске белешке, Дивци, 16.

¹⁹ Стенографске белешке, Бранковина, 41.

Снежана Радић

Милорад Радојчић „ДОЊА БУКОВИЦА – село код Ваљева“, Едиција Хроника села, књига 379, издавач Културно-просветна заједница Србије – Београд, Штампарија Топаловић, Ваљево 2013, 565

Милорад Радојчић припада групи од десет најплоднијих савремених ваљевских историографа и најбољих познавалаца историје ваљевског краја. Оно што њега издваја од осталих историчара је његово поље интересовања, које је шире не само тематски већ и територijално. О томе најбоље говори библиографија од преко стотину радова. Писао је о догађајима и људима од Подгорине до Посавине, али има дугогодишњу сарадњу са Шапчем, Ужицем, Јагодином, Матицом српском у Новом Саду. Монографија о Доњој Буковици је сабрала, на једно место, сва његова интересовања.

Аутор се прихватио огромног посла пре четири године започео прикупљање и писање монографије. Истражно и предано, што је једна од ауторских главних истраживачких особина, успео је да прикуши богат материјал. Провео је дане у Архиву Југославије, Архиву Србије и Историјском архиву у Ваљеву. О његовој истражности и упорности говори и подatak да је недостатак писаних историјских извора надокнадио теренским радом: прибележио је многа казивања, посетио многе породице и прегледао њихову архиву, посетио месне канцеларије, обишао гробља и ишчињавао надгробне споменике... Све је ово допринело да књига буде методолошки и садржајно урађена.

За писање књиге, као смрница, послужило Упутство за проучавање

села из 1896. године од Јована Цвијића, која је примењивао и његов ученик и сарадник Љубомир Павловић. Такође, подсећамо да је осамдесетих година прошлог века при Српској академији наука и уметности формиран Одбор за село чијег се упутства аутор и придржавао. Ово је тек 379 књига из едиције. О овој теми Ваљево и околина се нису прославили – објављено је непшто преко 10 књига, а последња је објављена 2008. године о селу Богатић.

Живот, од пуна три века, села Доња Буковица и њених мештана преточен је у књигу од 565 страна. Из самог наслова и садржаја књиге види се да је то сложено, слојевито и вишедимензионално дело. Књига има три целине.

Прва целина под насловом *Доња Буковица у прошlosti и садашњoсти* има 13 под тема, које садрже опис села, историјат села са свим битним географским и климатским карактеристикама и кретањем становништва. Када су у питављу историјски догађаји, било да су се одигравали у самом селу или да су актери Доњобуковчани, аутор је обелоданио и до сада непознате догађаје, као што је бој на Буковици који се одиграо 15. и 16. новембра 1811. године. Свакако, највише говори о знаменитим људима (Доњобуковчани су у 19. веку дали у министра, посланика, од којих је најпознатији војвода Миливоје Тадић и

судија и министар Марко Лазаревић из Доње Буковице; у 20. веку политичарима, професорима, привредницима и спортистима) али о „малим људима“ и њиховим проблемима. Наравно, посебно место посвећено је погинулима у свим устанцима и ратовима, као и жртвама епидемија. О свима проговора непристрасно. Детаљно се бави пољопривредним и привредним потенцијалом и како су то мештани искористили. Мало је познато да је прва садница малина стигла у Каменицу из Холандије почетком 20. века, а затим је почела масовно да се гаји у Буковици. Зато се Доња Буковица сматра постојбинон сортите малине „валевка“. Јако задругарство омогућило је процват сточарства у другој половини 20. века. Тих година Доња Буковица је била село на предних пољопривредних производњача. Умешни и спретни, мештани су били и познате занатлије. Затим долазимо до дела где аутор наративно даје слике свакодневног живота које као да су за трен зауставиле време. Описаны су обичаји (славе, преславе, свадбе, погреби, празноверја), куће и дворишта, стара и нова здана, најзначајније зграде (црква и школа), просвета, здравство, култура и спорт. Колико је аутор био детаљан и исцрпан говори потпоглавље *Усмено народно стваралаштво* где је набројао 230 народних умотворина, у жељи да сачува богато усмено предање и покаже стање духа народа овога краја. Последњи део су занимљивости, од тога ко је први набавио вршалицу, када је у село стигао први трактор, грамофон и телевизор, до тога ко је био најстарији отац (Крстивоје Вукић, добио је ћерку у 70 години), најстарији младожења (Првослав Николић оженио се у 81 години), да је најдуговечнија Доњобуковчанка била Мирјана Николић, рођ. 1870, а преминула 1964. у

95 години, ко је имао највише потомака (Лазаревић Рајко, рођ. 1856, имао је 16 деце). На крају, аутор, на фини начин подсећа не само Доњобуковчане већ и све нас питањем: *Чега више нема у Доњој Буковици?*, уствари подсећа нас на прошлост и традиционални живот села, којег више нема.

Друга целина су *Родослови фамилија*. Не умањујући значај претходне целине, за овај део аутор је морао да уложи највише истраживачког напора. Прегледане су црквене матичне књиге из 19. и 20. века, прибележена предања која се преносе с колена на колено и казивања појединача. Обраћене су 34 фамилије. Прво је за сваку фамилију у уводу написао етимологију презимена, односно од кога или од чега потиче презиме, одакле им је порекло или одакле су дошли и насељили се у Буковицу и када се први пут помиње; у колико кућа су живели и која им је крсна слава. Поред основних података, датума рођења и смрти за сваког члана фамилије, писао је и које су школе завршили, где су радили, како су градили каријеру, какав им је породични статус, све оно што их издава и по чemu су особени и познати.

Може се рећи да ово нису родослови, већ мале породичне (родословне) монографије, јер су дати разноврсни подаци о фамилијама, од првих забележених предака до тек рођених потомака. Из сваког реда књиге пројеава мисао Чика Љубе Ненадовића „Оне прошлости никако и нема која није записана“. Аутор је у задњи час зграбио и заробио прошлост и подарио је Доњобуковчанима. Они свакако знају ко су, али сада захваљујући аутору Милораду Радојчићу и господину Чедомиру Николићу, идејној и финансијској подршци аутора, знају и одакле су и ко су им били преци.

Једноставно речено, књига је написана и посвећена сваком житељу Доње Буковице.

Трећа целина су *Прилоги* које сачињавају најзначајнија и најстарија архивска документа, односно доноси нам најстарије писане историјске изворе: Пописи становништва из 1832. и 1863, Спискови погинулих у ратовима од 1912. до 1918, у Другом светском рату (и са једне и са друге). Издава 16 значених и познатих личности и даје њихове кратке биографије

Књига је богато илустрована фотографијама. Испоштована је методологија научног истраживања и дат одговарајући научни апарат, па закључујемо да је рад стручно и научноистраживачки написан. Књига може да послужи као образац како се пише монографија села. Она је значајна, како за истраживаче завичајне, тако и шире националне историје.

На крају треба подврћи да и поред раскоши и лепоте села Доња Буковица, надомак Ваљева, у средишту рада су Доњобуковчани.

Милча Мадић

БИБЛИОГРАФИЈА ИСТОРИОГРАФСКИХ ИЗДАЊА О ВАЉЕВСКОМ КРАЈУ 2013.

Колубара – велики народни календар за просту 2013, 23 књига, уредник Здравко Ранковић, ИП „Колубара“, Ваљево 2013, стр. 296.

После пригодног уводног слова уредника и Календаријума за 2013. годину, следи кратко присећање на стогодишњицу Балканских ратова из пера Радована Белог Марковића; затим, подсећање на важне годишњице и песма Милосава Тешчића: *Мали Повлен, Кнежево поље, о Стевану ветровитом, Душану Михајловићу*, следи Календаријум за 2013. годину; подсећање на *Важне годишњице 2013.* Прилози редакције: *Вигор Мајић Ваљевац 2011. године, Ars vivendi* – Радмила Новаковић, спикер, (Душан Јовановић), *Петница нова*, (Никола Божић), *Поезија приближила Ваљево и Пјатигорск* (Матија Бећковић), *Прњански у Ваљеву 12. маја 1970. године* (Здравко Лазић), *Приче о причама из Непричаве* (Владимир Андрић), *Село Непричава Миће Поповића – изложба и коментари из 1952. и из потоњих година, Ars vivendi* – Сретен Миловановић, воденичар (Душан Јовановић), *Непричава, (Не)допричача прича* (Александар Лома), *Име села Ба – предање* (Милан М. Ивковић), „*Ars vivendi*“ – Предраг Петровић, биолог (Душан Јовановић), *Село Клинци од 1750. до 1820. године, (Љубомир Павловић)*, *Из житија Љубе Павловића (Драгиша Пењин), Радовићи из Еурђевца, (Александар Рашић Радо-*

вић), *Moje Каменице*, (Милош Јевтић), *Ars vivendi* – Милијан Васић, хотелеријер (Душан Јовановић), *Вашар* (Славка Јер. Лазић Војиновић), *Лазаревачке Колубаре* (Зоран Станковић), *Круничк пре пола века, Ваљевска твара занимљивости из њене прошлости, Ars vivendi* – Слободан Ђукић, екс градоначелник Ваљева, *Убљани из 1912. године, Балканско ратовање – новинске вести из 1913. Ars vivendi* – Др Илија Трипковић, хирург (Душан Јовановић), „*Рођени, венчани и умрли у Ваљеву 1913.*“ (Милорад Радојчић), „*У Подгорини 1913 – стваре вести, Ars vivendi* – Лазар Лазић, архитекта, *Лајковачка општина 1839–2012. и њени председници* (Милорад Радојчић, Здравко Ранковић), *Ars vivendi* – Тома Ђорђевић, грађанин (Душан Јовановић), *Пре 150 година – хронолошки преглед, Ars vivendi* – Чедомир Јевтић, инжењер шумарства (Душан Јовановић), *Велики Ваљевац – Милорад Гавриловић*, глумац (Радомир Рашић Штајовић), *Благи светац из Совљака – посвете Бранислава Петровићевића пријатељима у Сремским Карлоцима* (Радован Поповић), *Ars vivevendi* – Владан Танасковић, привредник (Душан Јовановић), *Заборављени ваљевац Светолик Лазаревић – књижар, издавач, песник, новинар и преводилац* (Станиша Војиновић), *Ваљевци – карикатуре* (Бранко Обрадовић 1948-2002), *Портретна карикатура Бранка Обрадовића* (Душан Арсенић), *Глига уз Десанку и*

Проту Матеју и друге успомене (Бранислав Крца Ракић), *Ars vivendi – Милодраг Кића Лаловић*, дипл. инж. хортикултуре (Душан Јовановић), *Драгиша Секулић и сродници – запис о ваљевским казањима* (Миролуб Секулић), *Убско свештенство до 1941. године* (Марко Павловић, Здравко Ранковић), *Ваљевска Католичка црква* (Здравко Ранковић), *Прича са западне стране – културна и забавна дешавања у Ваљеву од краја педесетих до 1971. године* (Дејан Поповић), *Платно тежно* (Родольуб Степановић), *Живео воз* (Живорад Џиглић Џигла), *22 највреднија градитељска подухвата* (Драган Стаменић), *Заштићена културна добра колубарског округа* (Сава Симић), *Чуда природе Ваљевског краја* (Слободан Раковић), *Алке на Ваљевским планинама* (Владимир Пецикоза), *У завичају славне песникиње* (Драган Колунџија), *Мостови на Колубари у Ваљеву* (Љиљана Љиљак), *Нова издања ИД Колубара*.

Као додатак Календару, на 116 страница штампан је текст *Ко је Ко у Ваљевском крају 2012 – биографије 303 личности* (уредник Здравко Ранковић).

Гласник Међуопштинског историјског архива Ваљево, бр. 46, Ваљево 2012, 242, уредник Алекса Томић.

Чланци: Милорад Радојчић: *Прота Јефта Ф. Поповић Кувеља (1823-1912) – Вођа Бабинске разуре* (5-49), Радivoје Давидовић: *Борота и Мајер – мит и стварност* (49-81), Снежана Радић: *Резолуција Иформбироа и информбировци у Ваљеву и Ваљевском срезу после 1948. године* (49-81), Прилози: Марија Вушковић, М. А. : *Милош Обилић или Милош Поцерац – топонимија о косовском јунаку* (101-108), Душко Кузовић: *Народно грађи-*

тельство на јужним падинама планине Повлен (108-117), Милорад Радојчић: *Тамнавици – носиоци Кађорђеве звезде (117-153)*, Желько Марковић: *Момчило Вуковић Бирчанин (1911-1984) – приватни краљев секретар*, Бранко Матић: *Фотографија као извор за локалну историографију (163-181)*, Грађа: Станислава Војиновић: *Трговац, песник, приповедач и драмски писац Светолик С. Васић (1870-1934), (181-199)*, Марина Ћирковић: *Два списка „Дечје групе „Будућност“ која су летовала на Дивчибарима 1938. године*, Из рада музеја: Владимир Кривошејев: *Настанак и развој музејске мреже у Србији (209-231)*, Критике, прикази: Марија Вушковић, Владимир Кривошејев: *Настанак и развој града (231-233)*, Милча Мадић: *Мирјана Белић - Корочкин, Радивоје Давидовић: Стеван Филиповић – истина о историјској фотографији (233-236)*, Библиографије: Милча Мадић: *Библиографија историографских издања о ваљевском крају објављених 2012. године*.

Ваљевке, Здравко Ранковић, ИД Колубара, Ваљево, 2013, стр. 214

У првом делу књиге хронолошки су презентовани подаци о значајним догађајима у којима су жене из ваљевског краја значајни учесници. У наредном поглављу, приређени су текстови посвећени личностима 77 *Најзначајнијих Ваљевки*, од XIII века до данашњих дана. У последњем делу књиге објављен је избор поезије посвећен знаменитим и значајним женама из овог краја. Књига је настала коришћењем објављених књига и чланака посвећених ваљевском крају.

Фудбалски клуб Будућност Ваљево 1920 – 2012, Милорад Ђермановић, Фудбалски савез града Ваљево, Фуд-

балски савез Колубарског округа, Установа за физичку културу „Валис“ Ваљево, Ваљево 2013, стр. 316.

Монографија посвећена фудбалском клубу, који је обележио 90 година спортске активности. Књига је настала вишегодишњим истраживањима објављене литературе, чланака, новинских извештаја и сведочења бивших спортских радника, играча и других учесника у јавном и спортском животу града. У првим поглављима аутор говори о почецима и развоју фудбала у Ваљеву, хронолошки презентује податке о значајним догађајима и личностима, од оснивања клуба до 2012. године. У другом делу монографије су прилози документата и фотографија из прошлости клуба.

Доња Буковица село код Ваљева, Милорад Радојчић, Културно просветна заједница Србије, Едиција Хроника села, књига 379, Београд, 2013, стр. 565.

Монографија заснована на архивској грађи, објављеној литератури, теренском истраживању и усменим казивањима, методолошки руковођена Упутством Секције за проучавање села САНУ, детаљно и вишесловно, представља природни амбијент, прошлост и садашњост овог сеоског насеља. Поред стручне рецензије монографија је илустрована прикладним фотографијама и факсимилима докумената, све то аутор нам презентује на 560 страница.

„Наша школа“ ОШ „Драгољуб Илић“ 1903–2013. приредила Луција Тасић, ОШ „Драгољуб Илић“ Драчич, Ваљево, 2013. стр.135.

Илустрована монографија издата поводом сто десет година од оснивања школе, презентује податке о про-

светној и друштвеној делатности током минулог времена са посебном пажњом на садашње ставе и активности. Публикација је опремљена фотографијама и подацима који сведоче о дугој и богатој прошлости и данас.

Деведесет година Пољопривредне школе са Домом ученика „Ваљево“, Главни уредник Милене Петровић, Пољопривредна школа са Домом ученика „Ваљево“ Ваљево, 2013, стр. 220.

Монографија посвећена 90 годишњици постојања и рада ове угледне образовно-васпитне установе, једне од најстаријих стручних школа овог профилла на просторима прошле Југославије.

Матуранти Ваљевске гимназије 1953 – шездесет година матуре, приредили Милојко Лазић, Зорка Вукмировић, Удружење Ваљеваца у Београду, Ваљево, 2013, стр. 102.

Публикацију објављену поводом шездесет година матураната Ваљевске гимназије приредили су матуранти те генерације у којој се, поред спискова бивших ученика и наставника, презентују подаци о њиховом даљем школовању и професионалној делатности. Поред сажетог приказа друштвених околности времена у коме су се школовали и матурирали, које је оживљено сећањима појединача, посебно поглавље посвећено је прославама годишњица матуре илустрованих заједничким фотографијама.

Сто најпознатијих из Осладића, Живота Жића Живковић, ауторско издање, Осладић, 2013, стр.70.

Аутор ове публикације уводи читаоца у садржај, подацима о селу и његовој прошлости, његовим становницима и особеностима. Азбучним ре-

доследом су презентовани кратки биографски подаци о најпознатијим личностима овог сеоског насеља.

Грађење цркве у Коцељеви 1868-1870. Момчило Исић, Друштво за изучавање историје Свилајнца, Свилајница, 2013, стр. 119.

Аутор овом књигом обелодањује архивску грађу, која сведочи о активности мештана и црвених власт на изградњи цркве у Коцељеви. Подстакнут објављивањем монографије о истој цркви, археолога Зорана Живковића, др М. Исић, историчар и истраживач завичајне прошлости, знатно проширује и допуњује сазнања о активностима на изградњи овог храма, пруживши податке и покушајима села Суботица да одустане од свог учешћа у изградњи цркве у Коцељеви.

Партизанско спомен-гробље на Крушику, Милан Васић, СУБНОР Ваљево, Ваљево, 2013. стр93.

Кратким приказом настанка спомен-гробља и описом ратних догађаја који су претходили стрељању родољуба, аутор излаже спискове стрељаних са расположућим подацима. У прилогу: фотографије, скице Спомен-гробља и биографије народних хероја из Ваљевског краја.

Лопатањ и Лопатањци, Милан Чкојић, Народна библиотека Осечина, 2012, стр. 91-92.

Село Лопатањ у овој монографској публикацији, аутор настоји да прикаже кроз девет поглавља уз рецензију и увод. Поред географских одредница излаже своја сазнања о прошлости, институцијама, ратним епопејама, разним занимљивостима из живота, славним личностима и на крају својом кратком биографијом завршава излагање о селу. Књига је за-

снована на објављеној литератури и аутору расположиве архивске грађе, илустрована фотографијама и факсимилима докумената.

Ваљевски алманах - свеска 7, Удружење Ваљеваца у Београду, Београд, 2013, стр. 332.

У овом броју Алманаха објављени су следећи чланци и прилози: *Летопис најновијих збивања у Удружењу Ваљеваца у Београду од 2008. до 2012. године* (5-22), Милутин Данојлић: *Фондација „Војвода Живојин Мишић“* (22-24), Бранка Мијовић: *Мирис шљива на Балкану* (24-27), Здравко Ранковић: *Ваљевски крај у 19. веку* (27-36), Милча Мадић: *Библиографија историографски издања о Ваљевском крају од 2008. до 2012. године* (36-57), Милорад Радојчић: *Некадашња војна елита Ваљевског краја* (57-84), Драган Коларевић: *Масони из Ваљевског краја* (84-89), Снежана Радић: *Међуопштински историјски архив у Ваљеву – Ризница прошлости* (89-105), Милорад Радојчић: *Избори у Колубарском округу 2012. године* (105-113), *Представљамо вам: Средња пољопривредна школа у Ваљеву* (113-128), Радомир Стевановић: *Прича о Регионалној депонији* (128-135), Милорад Радојчић: *Судбина задружних домаова* (135-145), Вигор Мајић: *Тридесета годишњица Истраживачке станице у Петници* (145-152), Радivoје Арсић: *Јеринин град – Бранковић – Градац* (152-155), Божин Јаневски: *На траговима ранијих имена насеља Ваљево* (155-161), Александар Аца Миловановић: *Светозар Ђика Нешић, редовни професор Београдског универзитета* (161-165), Радован Марјановић: *Мисли Божидара Кнежевића у време данашњих мисли и маркетинга* (165-175), Јанко М. Левнајић: *Трава од седам мракова*

(175-182), Божин Јаневски: *Како се код нас све каже за место где вода извире* (182-188), Живота Жића Живковић: *Петронићи из Осладића* (188-209), *Рагионална привредна комора Ваљево* (209-211), Зоран Бушић: *Моба-снага заједничког рада* (211-217), Радован Бели Марковић: *Чварци* (217-222), Петар Пајић: *Револуционар* (222-225), Милован Данојлић: *Црно испод ноктију, етиграми* (225-229), Родольуб Степановић: *Животиња и живот* (229-234), *Платно тежсано* (234-239), Препеви: *Вилијам Елек:* *Десет песама* (Препевао са енглеско *Бојан Белић*), (239-244), ИЗ историје књижевности - Слободан Ж. Марковић: *Научно издање Целокупних дела Десанке Максимовић* (244-251), Остојаја Продановић: *Ваљевско притоведачко „плетеније словес“ на његовим почецима* (251-263), Светлана Јевтић Петровић: *Кратка историја Књижевне заједнице Ваљева* (263-269), *Песник с дозволом* (269-274), Јованка Божин: *Три песме* (274-279), *Бојан Ивановић: Две песме* (279-280), *Милица Илић Гачић: Три песме* (280-282), *Момчило Трифуновић: Седам Песама* (282-287), *Лала Лара Бранков: Четири песме* (287-290), *Милос С. Табић: Пет песама* (290-293), *Срболов М. Марковић: Две песме* (293-294), *Милутин*

Лујо Данојлић: *Мишићев завичај у слици и речи* (294-297), *Баштина чудесно лепог* (294-299), *Премијули чланови и сарадници Удружења Ваљеваца у Београду* (299-324), *Премијули сарадници Ваљевског алманаха* (324-327), *Аутори Алманаха* (327-330).

Ваљевке, друго допуњено издање, Здравко Ранковић, ИД Колубара, Ваљево, 2013, стр. 320.

Допуњено издање књиге о значајним и познатим Ваљевкама, штампано у истој години кад и прво издање, додаје још два нова поглавља и са проширењем података у већ објављеним, пружа потпунију представу о овој области.

Лајковачка библиотека, приредио Здравко Ранковић, Градска библиотека Лајковац, 2013, стр. 94.

Монографија настала поводом 165 година од заснивања прве књижнице у манастиру Боговађа. Избором текстова из објављених књига и архивских списка, хронолошки је изложен настанак и развој књижарства и библиотекарства на подручју садашње општине Лајковац и у самој варошици.

In memoriam

МИЛОВАН ИЛИНЧИЋ (1924-2013)

Петог јануара 2013. године у Ваљеву је преминуо Милован Д. Илинчић, познати историчар, угледни просветни и друштвено-политички радник, плодан писац и наш дугогодишњи сарадник.

Рођен је 1. фебруара 1924. године у селу Суботици код Коцељеве, од оца Драгутина и мајке Косане, рођ. Спасојевић. Основну школу завршио је у суседној Коцељеви а гимназију и велику матуру у Шапцу јуна 1944. године.

Од децембра 1943. године активно је радио за НОП, али је по завршетку школовања у Шапцу био мобилисан у Ђачки четнички батаљон. После краћег времена успео је да побегне а у јесен 1944. године мобилисан је у IV батаљон II бригаде XVI војвођанске дивизије. Два пута је рањаван после чега је постао ратни војни инвалид и демобилисан из јединице.

Након завршетка Другог светског рата уписао, а априла 1946. године и завршио шестомесечни течај при Учитељској школи у Београду. После извесног времена добио је посао васпитача наше деце упућене на школовање у Чехословачку, где је остао до избијања Резолуције Информационог бироа. Доста се ангажовао на њиховом правилном усмерењу, заптити и безбедном повратку у домовину.

По повратку у земљу кратко радио у војно-занатским школама у Вогошћу код Сарајева и Раковици код Београда. Потом је био референт - саветник за стручне школе при Повереништву просвете у Београду. Истовремено ванредно је студирао историју на Випој педагошкој школи у Београду, где је дипломирао новембра 1950. године.

Од јесени 1950. био је наставник историје у Средњој пољопривредној школи у Ваљеву. Пошто је 1959. године ванредно завршио и студије историје на Филозофском факултету Универзитета у Београду наставио је да ради као професор историје у тој школи до 1970. године. Дуго година био је заменик директора Средње пољопривредне школе у Ваљеву.

Поред свакодневног и веома одговорног рада у настави, бавио се друштвено-политичким радом, самоуправљањем и организацијом ваннаставних активности ученика. Нарочито се истичао као иницијатор и организатор сарадње са сличним школама у Польској и Чехословачкој. Био је иницијатор, организатор и дугогодишњи руководилац Ђачког летовалишта у Игалу код Херцег Новог, где је за ученике поред одмора била организована и феријална пракса.

Захваљујући вредном и преданом раду још 1960. године добио је звање педагошког саветника. Од 1969. године радио је као кустос а потом, краће време, и као директор Народног музеја Ваљево. Већ следеће године постао је саветник за историју у основним и средњим школама за подручје Ваљева и Лознице, посебно се борећи за афирмацију свог предмета и валоризацију наставе завичајне историје у наставним плановима и програмима. У пролеће 1976. године постао је директор Просветно-педагошког завода у Ваљеву, где се посебно ангажовао на унапређењу васпитно-образовног рада и подмлађивању стручних кадрова у Заводу. Један је од најзаслужнијих што је у Коцељеви отворена средња школа. После четрдесет година непрекидног просветно – педагошког рата 1985. године је пензионисан.

Био је веома активан у друштвено-политичком животу ове средине, па су му повераване разне дужности у колективима у којима је радио и ван њих. Поред осталог биран је за: председника организације ССРНЈ IV рејона, члана Општинског комитета Савеза комуниста Ваљево, председника Савета за просвету и културу Скупштине општине Ваљево, председника Друштва историчара општине Ваљево и члана Председништва Општинског одбора СУБ НОР-а Ваљева. Као такав у Изборној јединици Ваљево, Осечина и Коцељева, априла 1969. године, био је по сланички кандидат на парламентарним изборима за Просветно-културно веће Савезне скупштине али није изабран. Доста се ангажовао и на идејно-политичком и марксистичком образовању омладине и грађана и неговању борбених и слободарских традиција. Доста је радио и на превођењу са чепиковог језика.

Бавио се истраживањем завичајне прошлости, писањем и публиковањем цублицистичких и историографских радова са темама из завичајне историје. Поред многих предавања одржаних на те теме написао је књиге: *Хронологија догађаја из народноослободилачког рата (1941-1945) на територији коцељевачке општине* (Коцељева, 1971) и *Бата-*

лаге у народноослободилачком рату (Коцељева 1971). Био је и један од коаутора књига: *Ваљево град устаника* (Београд, 1967); *Педесет година Средње пољопривредне школе у Ваљеву* (Ваљево, 1972) и *Основне школе у ваљевском крају 1918-1985.* године (Ваљево, 1986). Његов рукопис „Хроника села Рајковић“ написан још 1969. године награђен је на конкурс али још није објављен, па се и даље чува у нашем Архиву. У Гласнику Међуопштинског историјског архива Ваљево објавио је радове: *Комунистичка партија Југославије на територији ОК КПЈ за Ваљево после прве непријатељске офанзиве и у току 1942.* (у двоброју 4-5, за 1969.) и *Организација КПЈ у Ваљеву* (бр. 9, за 1974. годину).

Дана 22. јула 1950. године у Београду склопио је брак са Загорком, рођ. Клисић, рођеном 29. јуна 1922. године у Улцињу, у учитељској професији, која је потом углавном живела у Црмници изнад Вирпазара. Потом што је дипломирала на Пољопривредном факултету у Београду Загорка је као дипломирани инжењер агрономије радила као професор биологије, генетике и заштите биља у Средњој пољопривредној школи у Ваљеву. Имају ћени Весну (удату Ракић), дипломирану економисткињу, запослену у органима градске управе Ваљева и сина Младена, дипломираног економисту, који је радио у Секретаријату за народну одбрану Подрињско-колубарске међуопштинске регионалне заједнице а сада је приватни предузетник у Ваљеву.

За заслуге у миру и рату Милован Илинчић добио је виште одликовања и других признања. Поред осталог добитник је и Септембарске награде – највећег признања Скупштине општине Ваљево.

Сахрањен је 8. јануара 2013. године на Новом гробљу у Ваљеву у присуству бројне родбине, компанија, колега и пријатеља.

Милорад Радојчић

In memoriam

МИРКО БОЈАНИЋ
(1938-2013)

У недељу 3. фебруара 2013. године у Ваљеву је изненада преминуо Мирко Бојанић, угледни професор, вредан просветни и културни радник, плодан писац и наш дугогодишњи сарадник. У присуству родбине, бројних колега, пријатеља, комшија и бивших ученика сахрањен је сутрадан на Новом гробљу у Ваљеву.

Мирко Бојанић родио се 29. августа 1938. године у Лелићу, селу недалеко од Ваљева, од оца Светозара - Цвеје, чиновника и мајке Косане, рођ. Матић, домаћице. Основну школу учио је и завршио у месту рођења а гимназију у Ваљеву. Студије југословенске књижевности и српско-хрватског језика завршио је на Филолошком факултету Универзитета у Београду 1962. године. Као студент, неко време, радио је у Среском суду у Лазаревцу.

Радну каријеру високо оцењиваног и поштованог просветног радника започео је као наставник основних школа у Поћути и Доњим Лесковицама код Ваљева, а 1966. године наставио као професор у Ваљевској гимназији. Важио је за изузетног предавача и одличног педагога који су га ученици волели и за њега имали само речи хвале. Током 1973. године постао је директор Основне школе „Нада Пурић“ у Ваљеву, а потом просветни саветник у Међуопштинском заводу за унапређење образовања и васпитања у Ваљеву.

Од 1979. до 1983. године био је директор Дома културе у Ваљеву. Затим је до 1989. године радио у органима управе Скупштине општине Ваљево обављајући више разноврсних послова, од уредника *Информативног билтен*a, до председника Општинског комитета друштвених делатности. После укидања тих комитета поново је радио као професор

али и помоћник директора Гимназије у Ваљеву. Крајем 1993. године, постао је вршилац дужности директора, а септембра 1994. године и директор те угледне васпитно-образовне установе. Пензионисан је 1996. године и као пензионер је живео и стварао у Ваљеву.

Мирко Бојанић је активно и учествовао у културном и друштвено-политичком животу нашег града. Често је биран у разне одборе и комисије, органе управљања и друга радна тела. Бивао је члан Савета Градске библиотеке „Љубомир Ненадовић“, Програмског савета Радио Ваљева, Савета Вишке економске школе у Ваљеву, Савета Филолошког факултета у Београду, Одбора Вуковог сабора при Културно-просветној заједници Србије, председник Управног одбора МИАВ, итд. Посебно је био активан као секретар Одбора за подизање споменика Вуку Стефановићу Карадићу и Војводи Живојину Мишићу у Ваљеву.

Бавио се и књижевним стваралаштвом. Писао је поезију, приче, есеје, афоризме и историјска дела. Своје радове радо је слао на јавне конкурссе и добио вишне награде, похвала и других признања. Посебно је имао успеха на конкурсима Фонда „Драгојло Дудић“ из Београда где је освојио више награда, а имао је и нека признања Општинског одбора Савеза удружења бораца Народноослободилачког рата Ваљево. Приче је углавном објављивао у београдским листовима „Политика“, „Вечерње новости“ и „Фронт“ и ваљевском недељнику „Напред“. Стихове је публиковао у „Вестима“ (Титово Ужице), „Просветном прегледу“ (Београд), заједничкој збирци посвећеној Јосипу Брозу Титу, објављеној у издању „Магнохрома“ из Краљева и другима.

Објавио је три збирке песама, превасходно родољубивог карактера. „Посмртни остаци нису нађени“ (Ваљево, 1976), посвећену народном хероју Живану Бурђевићу, сељаку из Балиновића код Ваљева, кога су четници живог пекли а он није ништа признао. „Сонети за непознате“ (Ваљево, 1977), посвећену непознатим борцима Народноослободилачког рата и револуције. Збирка „Извезене успаванке“ (Ивањица - Београд, 1981) пре свега посвећена је девојкама – партизанкама и скојевкама.

Од младости Бојанић се бавио истраживањима завичајне прошлости, па је често и радо користио фондове и збирке Међуопштинског историјског архива у Ваљеву. Резултат тог његовог свестраног и упорног ангажовања су књиге „Преци поново говоре – кроз судска документа и црквене књиге“, књига прва (Ваљево, 2005) објављена у издању Фондације Ваљевске гимназије; „Преци поново говоре – кроз судска документа и црквене књиге до 1840. Кнежина колубарска у Нахији ваљевској“, књига друга (Ваљево, 2005), објављена у издању нашег Архива. На сличан начин настала је и књига „Родослов Владике Николаја“ (Ваљево, 2006), објављена у напрем издању. У сарадњи са архивистима Милчом Мадићем и Милорадом Митрашиновићем написао је књигу

,Димитрије Ј. Јанковић Робеспјер 1860-1916.“ (Ваљево, 1996) коју је такође издао Историјски архив Ваљево. Аутор је и књиге „Одлеђу сваког лета или њихове живе речи“ посвећене педсетој годишњици Основне школе „Миша Дудић“ у Ваљеву од 1951. до 2001. године (Ваљево, 2001).

Мирко Бојанић је успешно сарађивао и у нашем Гласнику. О томе сведоче следећи његови публиковани радови: „Путовања по пределу сербском 30-тих година 19. века“ (бр. 31); „Гледаш је ли, мога коња... из тефтера код Цветног панаћура 1836. у Ваљеву“ (32); „Две урбанистичке скице делова Ваљева средином 19. века“ (33); „Уз архивске јубилеје - Архиви су храмови“ (34); „Војници умрли у ваљевским болницама 1876-1878“ (34) и „Списак житеља ваљевских 1836.“ (36). у Сарадњи са Зораном Радојчићем написао је и објавио прилог „Велимировићи Владике Николаја“ (32).

Познато је да је у заоставштини Мирка Бојанића остало више вредних рукописа. Неки од њих попут „Преци поново говоре“, трећа књига, посвећена Тамнавској кнежини, као и четврта „Преци поново говоре“, посвећенаје Посавској кнежини, обе у Ваљевској нахији у целини су завршене али због недостатка финансијских средстава још нису објављене. Слична ситуација је и са рукописом „Тeme из народноослободилачке борбе и револуције“, која је практично библиографија објављених радова на те теме у ваљевском листу „Напред“. Познато нам је да је доста и дуго радио и на рукопису књиге „Жене ваљевског краја у НОБ-у“. Верујемо да је иза њега остало и више нообјављених књижевних дела – прича, песама и слично. Требало би покушати да се нешто од тога објави или преузме у Архив и сачува за будућа покољења. Уз све то, он се годинама успешно бавио пословима лектуре и коректуре више историографских дела.

И на крају запшто не рећи Мирко Бојанић је био изван свега драг, скроман и честит човек. Доста је и предано радио па је иза себе оставил видљив траг. Добитник је бројних награда и других признања, а свакако је најзначајнија „Награда Града Ваљева“.

У браку са супругом Љиљаном, рођ. Петровић, службеницом, пореклом из Ужица, има сина Небојшу, комерцијалисту и спортског репортера.

Милорад Радојчић

